

Populačný vývoj v okresoch Slovenskej republiky 2005

Analytická publikácia, ktorá hodnotí populačný vývoj v okresoch Slovenskej republiky za obdobie 1996-2005. Hodnotí všetky stránky reprodukčného procesu a prezentuje regionálnu demografickú typológiu okresov.

Autori:

Danuša Jurčová – editor
Martina Lukáčová
Ján Mészáros - editor
Viera Pilinská
Iveta Stankovičová

2006 © INFOSTAT – Inštitút informatiky a štatistiky Bratislava

Všetky práva vyhradené. Žiadna časť tejto práce nesmie byť akýmkoľvek spôsobom reprodukována bez predchádzajúceho písomného súhlasu autorov. Jej text je možno použiť len po príslušnom citovaní.

Práca neprešla jazykovou úpravou.

Obsah

Obsah.....	3
Úvod.....	5
Metodické poznámky	7
1. Sobášnosť	9
2. Rozvodovosť	17
3. Plodnosť	25
4. Potratovosť	31
5. Úmrtnosť	37
6. Migrácia	47
7. Prírastok obyvateľstva.....	51
8. Veková štruktúra	57
9. Regionálna demografická typológia okresov SR.....	65
Záver.....	69
Literatúra	71

Úvod

Publikácia „Populačný vývoj v okresoch SR 2005“ je ďalšou v rade publikácií Výskumného demografického centra zameranou na analýzu regionálneho demografického vývoja. Aj demografický vývoj charakterizujú pomerne veľké regionálne rozdiely. Cieľom publikácie je na tieto rozdiely upozorniť, odhaliť nové alebo aj potvrdiť tie známe priestory, kde je demografický vývoj komplikovaný (vysoká úmrtnosť, vysoká potratovosť, prestárla veková štruktúra, hrozba vytvorenia depopulačných enkláv, atď.) a kde sú potrebné ciele opatrenia na jeho ovplyvnenie. Snahou je súčasne ukázať, ako sa zmeny v reprodukčnom správaní populácie SR prejavujú v jednotlivých regiónoch a do akej miery sú jednotlivé regióny z tohto hľadiska navzájom podobné alebo rozdielne.

Z obsahovej stránky je práca rozdelená do 9. kapitol, t.j. každému demografickému procesu, prípadne štruktúre, je venovaná jedna kapitola. Úvod každej z nich je zameraný na stručnú charakteristiku daného procesu alebo štruktúry na úrovni SR, za ňou nasleduje podrobná analýza vybraných charakteristík na úrovni okresov. Záver práce tvorí syntetizujúca kapitola, ktorá podáva súhrnný obraz o demografickom vývoji v okresoch SR za posledných 10 rokov. Textová časť je doplnená mapami a grafmi.

Všetky údaje, ktoré boli v analýze použité, pochádzajú zo zdrojov Štatistického úradu SR, Ministerstva vnútra SR a Ústredia práce, sociálnych vecí a rodiny, ďalej z Českého štatistického úradu a z Ministerstva práce a sociálnych vecí Českej republiky. Niektoré údaje uvedené v tejto publikácii sa celkom nezhodujú s údajmi, ktoré sa nachádzajú v predchádzajúcich publikáciách. Ide len o výnimočné prípady, ktoré si vyžadovali spresnenie alebo úpravu výpočtu príslušného ukazovateľa.

Publikáciu pripravili pracovníci Výskumného demografického centra: Viera Pilinská kapitoly o sobášnosti a rozvodovosti, Martina Lukáčová kapitoly o plodnosti a potratovosti, Ján Mészáros kapitolu o úmrtnosti a Danuša Jurčová kapitoly o migrácii, prírastku a počte obyvateľstva a o jeho vekovej štruktúre. Metodicky a editorsky publikáciu pripravili Ján Mészáros a Danuša Jurčová, ktorí sa spolu s Ivetou Stankovičovou z Fakulty manažmentu Univerzity Komenského podieľali aj na vypracovaní regionálnej typológie okresov.

Práca vychádza v obmedzenom náklade v slovenskej a anglickej verzii. Bude distribuovaná medzi zástupcov najvyšších riadiacich orgánov, štátnej správy, výskumných inštitúcií, vysokých škôl a médií tak, aby bola v dostatočnej miere zabezpečená informovanosť odbornej aj laickej verejnosti.

Publikácia je vystavená v plnom znení aj na internetovej stránke Výskumného demografického centra na adrese: www.infostat.sk/vdc.

Metodické poznámky

Predkladaná práca analyzuje demografický vývoj na úrovni okresov SR a dopĺňa ich o charakteristiku vývoja v najväčších mestách – Bratislave a Košiciach.

Vzhľadom na to, že okresy ako regionálne jednotky sú veľmi rozdielne, a to nielen z hľadiska počtu obyvateľov, a navyše vo vývoji ich demografických charakteristík sa často prejavujú výrazné medzi-ročné výkyvy, rozhodli sme sa regionálnu analýzu podať trochu netradične.

Z časového hľadiska sme analyzované obdobie rokov 1996-2005 rozdelili do 6 etáp (1996-2000, 1997-2001, 1998-2002, 1999-2003, 2000-2004 a 2001-2005). Za každú z týchto etáp sme vypočítali priemerné hodnoty jednotlivých ukazovateľov, aby sme eliminovali náhodné výkyvy¹. Preto ak v nasledujúcich kapitolách hovoríme o hodnote určitého ukazovateľa v danej etape – období, máme tým na mysli jeho priemernú hodnotu za toto obdobie².

Aj z metodického hľadiska je práca vypracovaná ináč ako naše predchádzajúce regionálne štúdie. Je postavená jednak na klasickej regionálnej analýze a jednak na podstatne širšom využití štatistických metód.

V procesoch prirodzeného pohybu sme ukazovatele analyzovali aj z hľadiska trendov ich vývoja v každom okrese. Na základe týchto trendov sme pre každý vybraný ukazovateľ vymedzili okresy konvergentné, t.j. okresy, v ktorých sa trend vývoja vybraného ukazovateľa (napr. úhrnnej plodnosti, úhrnnej prvosobašnosti, strednej dĺžky života, atď.) približuje k trendu zvolených hodnôt a okresy divergentné, s vývojom vzdľahujúcim sa od tohto trendu. Za komparatívne hodnoty sme zvolili - podľa povahy ukazovateľa - maximálne alebo minimálne hodnoty príslušného ukazovateľa v jednotlivých obdobiach. U každého ukazovateľa boli tieto komparatívne hodnoty iné a v texte sú explicitne uvedené. V tých prípadoch, kde boli rozdiely v trendoch vývoja zo štatistického hľadiska nevýznamné, sme zvolili klasickú porovnávaciu analýzu.

Typológia okresov podľa jednotlivých ukazovateľov je znázornená kartogramom na mapách v každej kapitole. Z hľadiska trendov vývoja sme kvôli prehľadnosti znázornili na tých istých mapách iba divergentné okresy. Sú označené šípkami. Práve v týchto okresoch môžu mať niektoré ukazovatele v budúcnosti z istého hľadiska nepriaznivý (alebo nežiaduci) vývoj a treba na ne upozorniť.

Okrem toho práca obsahuje syntetickú kapitolu, ktorá využitím metódy hlavných komponentov a zhlukovej analýzy podáva súhrnný obraz o demografickej situácii v okresoch SR v poslednom období. Pri aplikovaní zhlukovej analýzy sme z metodického hľadiska postupovali nasledovne: Utvorili sme maticu vstupných ukazovateľov, ktoré charakterizujú okresy z pohľadu sobášnosti, rozvodovosti, plodnosti, potratovosti, úmrtnosti a migrácie. Keďže sa medzi týmito ukazovateľmi objavili významné koeficienty korelácie, takéto ukazovatele nemohli vstupovať do zhlukovej analýzy priamo. Preto sme pomocou metódy hlavných komponentov vytvorili umelé nezávislé premenné a súčasne sme tým znížili rozmer úlohy, t.j. použili sme 3 hlavné komponenty, ktoré vysvetlili 86,17 % celkovej variability pôvodných ukazovateľov. Tieto tri hlavné komponenty (prvý vyjadroval hlavne charakteristiky súvisiace s plodnosťou, druhý charakterizoval proces úmrtnosti a tretí migráciu) tvorili vstupy zhlukovej analýzy. Aplikovaním hierarchických metód zhlukovania sme zistili, že súbor 79 okresov možno rozdeliť do 10 zhlukov. Z hľadiska vecnej analýzy sa však ukázalo ako najvhodnejšie triedenie okresov do 7 zhlukov. Tie sme vytvorili pomocou nehierarchickej zhlukovacej metódy K-mean.

Výsledkom je regionálna demografická typológia okresov, t.j. sedem priestorových štruktúr, ktoré sú z hľadiska demografického správania (nie len z hľadiska jedného ukazovateľa) navzájom rozdielne a z ktorých každá zahŕňa okresy s podobným demografickým správaním. Vytvorené typy demografických štruktúr sú zobrazené na mape a ich vlastnosti sú popísané v 9. kapitole.

¹ Náhodné výkyvy sa objavujú najmä v okresoch s malým počtom obyvateľov.

² Ročné údaje za jednotlivé ukazovatele sú k dispozícii v publikáciách Štatistického úradu SR *Stav a pohyb obyvateľstva 1996-2005* a v pramennom diele *Pohyb obyvateľstva 1996-2004, Pohyb obyvateľstva 2005* (v tlači).

1. Sobášnosť

V krajinách, kde legitímne pôrody predstavujú nosnú časť reprodukcie, má dôkladné štúdium sobášnosti veľký význam. Jednak pre bližšie poznanie procesu prirodzenej reprodukcie, ako aj pre odhad budúcich trendov plodnosti. Aktuálna úroveň sobášnosti je výsledkom vzájomného pôsobenia viacerých faktorov. Patria sem hospodárska a sociálna situácia, celková populačná klíma, postoje a vzťah obyvateľstva k inštitúcii manželstva a v neposlednom rade predchádzajúci vývoj sobášnosti a rozvodovosti. Kým prvé tri faktory pôsobia skôr na podmienky a záujem uzatvárať manželstvo v určitom veku, posledný faktor pôsobí na štruktúru obyvateľstva, t.j. určuje veľkosť populácie, ktorá môže v určitom období vstupovať do manželstva (určuje veľkosť sobášaschopnej populácie).

Posledných desať rokov charakterizujú vývoj sobášnosti na Slovensku dve hlavné črty: nízka intenzita a pokračujúce zvyšovanie priemerného veku pri sobáši a pri prvom sobáši. Prudký pokles intenzity sobášnosti zo začiatku 90. rokov sa približne od roku 1996 začal postupne zmierňovať. Tento mierne klesajúci trend pokračoval bez výrazných výkyvov až do roku 2001, kedy evidovaný počet sobášov dosiahol svoje historické minimum od roku 1938. V tom istom roku dosiahli aj jednotlivé ukazovatele sobášnosti svoje nízke hodnoty.

Od roku 2002 intenzita sobášnosti začala opäť narastať. Obdobie pozitívneho vývoja sobášnosti trvalo len do roku 2004. V roku 2005 sa sobášnosť opäť znížila.

Z celoslovenského pohľadu dosahovala úhrnná prvosobášnosť mužov v období rokov 1996-2000 hodnotu 0,548. V období rokov 2001-2005 klesla na 0,498, ale najnižšiu hodnotu tento ukazovateľ dosiahol v období rokov 1999-2003, keď na 100 slobodných mužov do 50 rokov³ pripadalo v priemere 46 prvých sobášov. V prípade žien bol pokles úhrnnej prvosobášnosti miernejší - z 0,559 v období 1996-2000 na 0,520 v období 2001-2005. Príčin znižujúceho sa záujmu o manželstvo a rodinný život je viac. Nestabilita ekonomických a sociálnych podmienok v procese transformácie spoločnosti pôsobí na postoje a správanie sa obyvateľstva. Všeobecne sa za vážnu prekážku v uzatváraní nových manželstiev považuje nedostatok finančne dostupných bytov pre mladých ľudí s nízkymi príjmami v prvých rokoch ich ekonomickej aktivity. Na druhej strane súčasná spoločenská klíma umožňuje rozvoj individualizmu a uprednostňovanie životnej sebarealizácie (v zamestnaní, v štúdiu atď.), čím sa v konečnom dôsledku predlžuje doba, ktorá je potrebná pre získanie vstupného kapitálu pre založenie rodiny. Kým v období 1996-2000 sa muži ženili v priemere ako 27 roční, v období rokov 2001-2005 už ako 29,5 roční. V rovnakých časových etapách vzrástol o dva roky aj priemerný vek žien pri sobáši - z 24,5 na 26,5 rokov. Slovensko sa tak úrovňou tohto ukazovateľa začína približovať ostatným západoeurópskym štátom. V prípade slobodných snúbencov, ktorí predstavujú exponovanú časť sobášaschopnej populácie, sa priemerný vek (pri prvom sobáši) zvýšil u mužov aj u žien o necelé dva roky. V období 2001 až 2005 uzatvárali manželstvo slobodní muži v priemere ako 27,6 roční a slobodné ženy ako 25 ročné. Podiel slobodných mužov a žien vstupujúcich do manželstva sa dlhodobo nemení. Vo všetkých piatich sledovaných obdobiach predstavoval podiel slobodných ženichov približne 87 % a slobodných neviest 89 %.

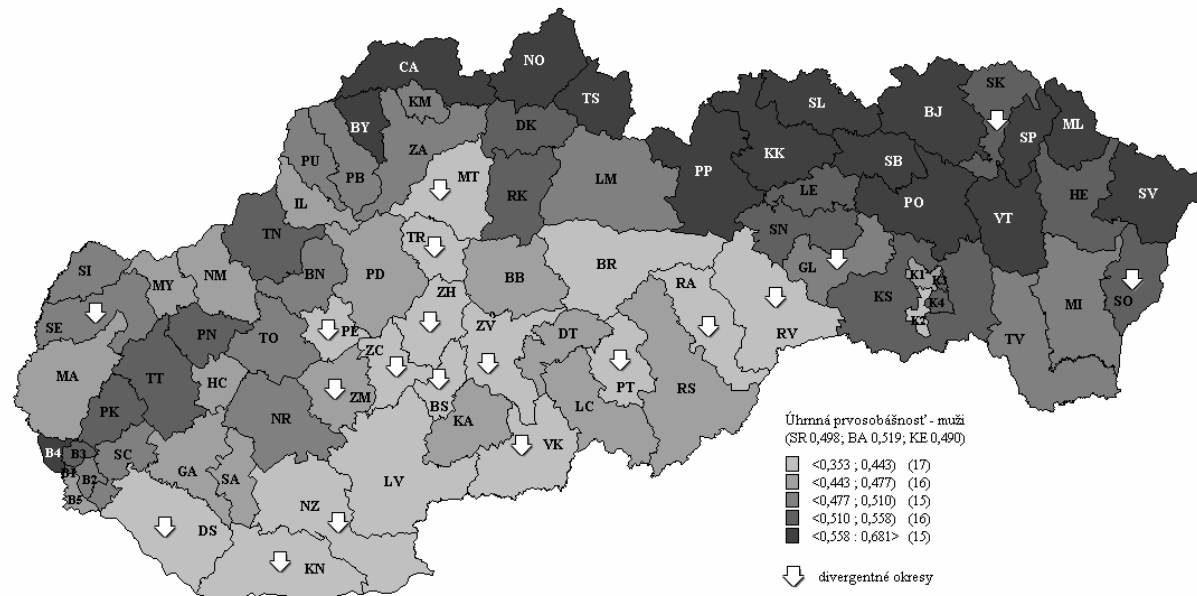
Nízka intenzita sobášnosti slobodných spôsobuje zmeny v štruktúre obyvateľstva podľa rodinného stavu. Odkladanie manželstva, ktoré môže v niektorých prípadoch vyústiť až do odmietania manželstva, prispieva k nárastu podielu slobodných a naopak k poklesu podielu ženatých mužov a vydatých žien v populácii, čo môže ovplyvniť aj priebeh ostatných demografických procesov. V úvode bolo naznačené, že rozhodujúca časť plodnosti sa v podmienkach Slovenska realizuje práve v manželstve. Zmeny v proporcionálnom zastúpení ženatých a vydatých v populácii sa tak bezprostredne týkajú predovšetkým vývoja plodnosti.

Sobášnosť je na Slovensku výrazne regionálne diferencovaná. Celoslovenský trend poklesu úhrnnej prvosobášnosti sa prejavil aj na okresnej úrovni. Pri porovnaní období 1996-2000 a 2001-2005 sa hodnoty úhrnnej prvosobášnosti mužov znížili v 70 okresoch, u žien v 67 okresoch. Úroveň úhrnnej prvosobášnosti naopak vzrástla v deviatich okresoch v prípade mužov a v dvanástich okresoch v prípade žien, najviac v okresoch Bratislava IV, kde nárast prekročil 35 % (36,2 % muži, 35,5 % ženy) a v okrese Košice III (16,3 % muži, 11,9 % ženy). Uvedené dva okresy sú súčasťou našich najväčších miest - hlavného mesta Bratislavy a Košíc, ktoré ako celok vykazujú dlhodobo nízku intenzitu sobášnosti. Priemerné hodnoty úhrnnej prvosobášnosti posledného sledovaného obdobia boli vypočítané z rokov 2001 až 2005. V rámci tohoto intervalu roky 2002, 2003 a 2004 boli rokmi prechodne rastúcej intenzity sobášnosti, čo sa pravdepodobne prejavilo aj na prekvapujúco zvýšených hodnotách úhrnnej prvosobášnosti u oboch pohlaví v okresoch Bratislava IV a Košice III. Prechodné zvýšenie intenzity sobášnosti v rokoch 2002-2004 sa pripisuje realizovaniu odložených sobášov z 90. rokov, predovšetkým mladými slobodnými ľuďmi narodenými v 70. rokoch, ktorí sa priblížili k psychologической hranici 30 rokov. K ostatným okresom, v ktorých bol zaznamenaný nárast úhrnnej prvosobášnosti

³ Počíta sa pre sobášaschopné obyvateľstvo, t.j. pre slobodných, ktorí dosiahnu aspoň minimálny vek potrebný pre uzavretie manželstva. V podmienkach SR je to 16 rokov.

mužov, patria okresy Bratislava III a Bratislava V, Pezinok, Bardejov, Kežmarok, Medzilaborce, Poprad, Vranov nad Topľou. U žien medzi ne patria aj okresy Bratislava I, Ilava, Liptovský Mikuláš, Krupina a Prešov.

Mapa 1.1 Úhrnná prvosobášnosť v okresoch SR, 2001-2005, muži



Priestorové rozloženie úhrnnej prvosobášnosti mužov aj žien v období 2001-2005 je veľmi podobné a v podstate zodpovedá priestorovému rozloženiu z obdobia 1996-2000. Charakteristickou črtou priestorovej diferenciácie intenzity sobášnosti je progresívnejšie sa vyvíjajúci sever (v zmysle vysokej intenzity sobášnosti) a východná časť územia SR. Naopak juh a centrálna oblasť stredoslovenského regiónu vrátane Juhoslovenskej kotliny je typická nízkou intenzitou sobášnosti.

V rokoch 2001-2005 sa na území Slovenska sformovali dva významné regionálne celky s vysokou úrovňou prvosobášnosti mužov (0,56-0,68). Prvý vytvorili na severe stredoslovenského regiónu okresy Bytča, Čadca, Námestovo a Tvrdošín. Druhý vytvorili východoslovenské okresy pozdĺž severnej štátnej hranice: Poprad, Kežmarok, Stará Ľubovňa, Bardejov, Medzilaborce, Stropkov a Snina, ďalej Sabinov, Prešov a Vranov nad Topľou. Jediným okresom na juhozápade SR, ktorý v uvedenom období vykazoval vysokú úhrnnú prvosobášnosť mužov bol už spomínaný okres Bratislava IV. Vyššiu úhrnnú prvosobášnosť mužov v rozmedzí 0,51-0,56 vykazovalo viacero menších regionálnych útvarov – na juhozápade - okresy Bratislava III, Pezinok, Trnava, Piešťany, na severe okresy Dolný Kubín a Ružomberok a vo východnej časti Spišská Nová Ves a Levoča, ďalej Košice vidiek, Košice III a Košice IV a nakoniec Humenné a Sobrance. Regióny stredne vysokých hodnôt úhrnnej prvosobášnosti mužov od 0,48 do 0,51 vytvorili napríklad okresy západného Slovenska Bánovce nad Bebravou, Topoľčany a Nitra, na severe Púchov, Považská Bystrica, Žilina a Kysucké Nové Mesto, vo východoslovenskom regióne Michalovce a Trebišov. Najnižšie hodnoty prvosobášnosti mužov v intervale 0,35-0,44 vykazovali okresy južného Slovenska - Dunajská Streda, Komárno, Nové Zámky, Levice, Veľký Krtíš, ďalej pomerne rozsiahly útvar v stredoslovenskom regióne tvorený okresmi Martin, Trenčianske Teplice, Žiar nad Hronom, Žarnovica, Banská Štiavnica Zvolen. Smerom na východ územia SR vystupuje posledný región s najnižšou úhrnnou prvosobášnosťou mužov - okres Revúca, Rožňava, ku ktorým možno priradiť aj okres Brezno.

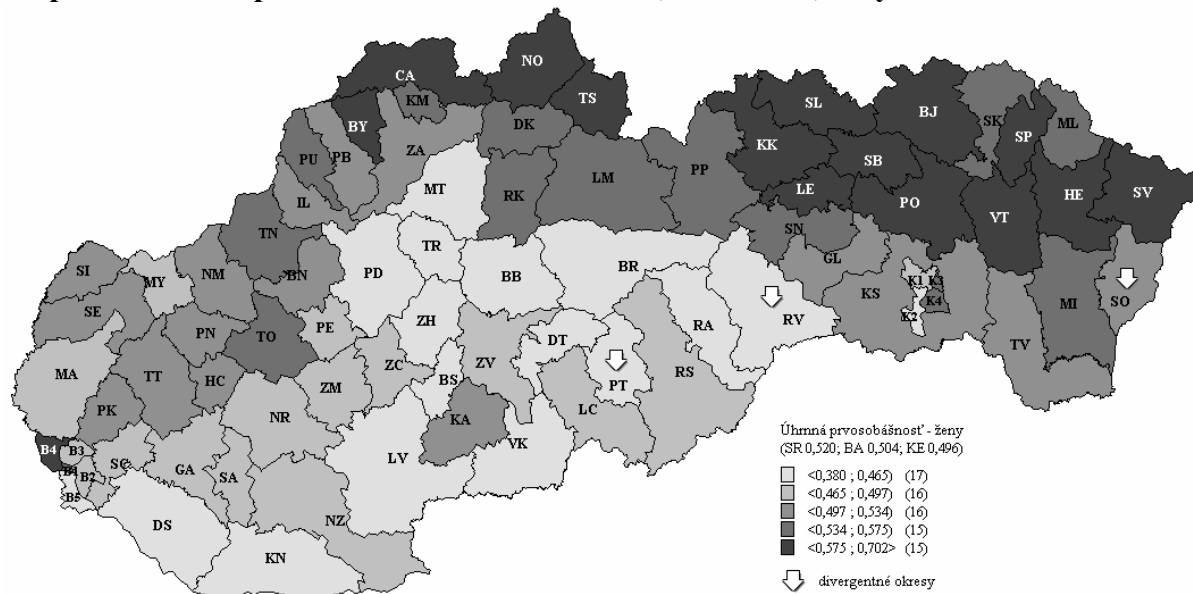
Naznačené priestorové usporiadanie okresov v závislosti od vývoja úhrnnej prvosobášnosti mužov poukazuje na skutočnosť, že tendencia, resp. intenzita výskytu daného javu neprebíha v jednotlivých regiónoch rovnako. Práve naopak, odchyľuje sa od trendu maximálnych hodnôt. V celom sledovanom období od roku 1996 (vo všetkých piatich obdobiach) až do roku 2005 sa prejavili vo vývoji úhrnnej prvosobášnosti mužov u niektorých okresov Slovenska významné divergencie od trendu maximálnych hodnôt. Takýchto okresov bolo 19. K okresom s najväčšou odchýlkou od tohto trendu patria Rožňava, Poltár, Turčianske Teplice, Veľký Krtíš, Žiar nad Hronom a Banská Štiavnica.

V období rokov 2001-2005 dosahovala úhrnná prvosobášnosť žien svoje najvyššie hodnoty (0,58-0,70) v tých istých regiónoch ako u mužov. K regiónom s najvyššími hodnotami úhrnnej prvosobášnosti žien je možné priradiť aj okresy Levoča a Humenné. Na intenzitu sobášnosti významne vplýva faktor religiozity. Vyššie hodnoty úhrnnej prvosobášnosti žien (0,53-0,58) vykazujú tri izolované okresy západného Slovenska: Topoľčany, Trenčín, Púchov, ďalej súvislý celok okresov stredného Slovenska Dolný Kubín, Ružomberok, Liptovský Mikuláš, ktorý plynulo prechádza až do východoslovenského regiónu, kde zasahuje do okresov Poprad a Spišská Nová Ves. K týmto okresom svojimi hodnotami úhrnnej prvosobášnosti žien ešte patria Košice III a Košice IV

a samostatne ležiaci okres Michalovce. Zvyšná časť územia SR sa vyznačuje zníženou intenzitou sobášnosti žien. Takmer celá centrálna časť stredného Slovenska (Martin, Trenčianske Teplice, Prievidza, Žiar nad Hronom, Banská Bystrica, Brezno, Detva, Poltár) a juhoslovenské okresy (Dunajská Streda, Komárno, Levice, Veľký Krtíš, Revúca a Rožňava) mali v období 2001-2005 najnižšiu úhrnnú prvosobášnosť žien, ktorá sa pohybovala v rozpätí od 0,38 do 0,47.

Napriek veľmi podobnému priestorovému rozloženiu okresov podľa vývoja sobášnosti u mužov a u žien, nebolo u žien zistených tak mnoho okresov, ktoré by vykazovali významné divergentné odchýlky od trendu maximálnych hodnôt sledovaného ukazovateľa. Od tohto trendu sa vývoj úhrnnej prvosobášnosti vzdaloval iba v troch okresoch - Poltár, Rožňava a Sobrance. Nepomer medzi počtom okresov s významnou divergenciou u mužov a žien (19:3) poukazuje na relatívne stabilnejší vývoj sobášnosti žien ako mužov.

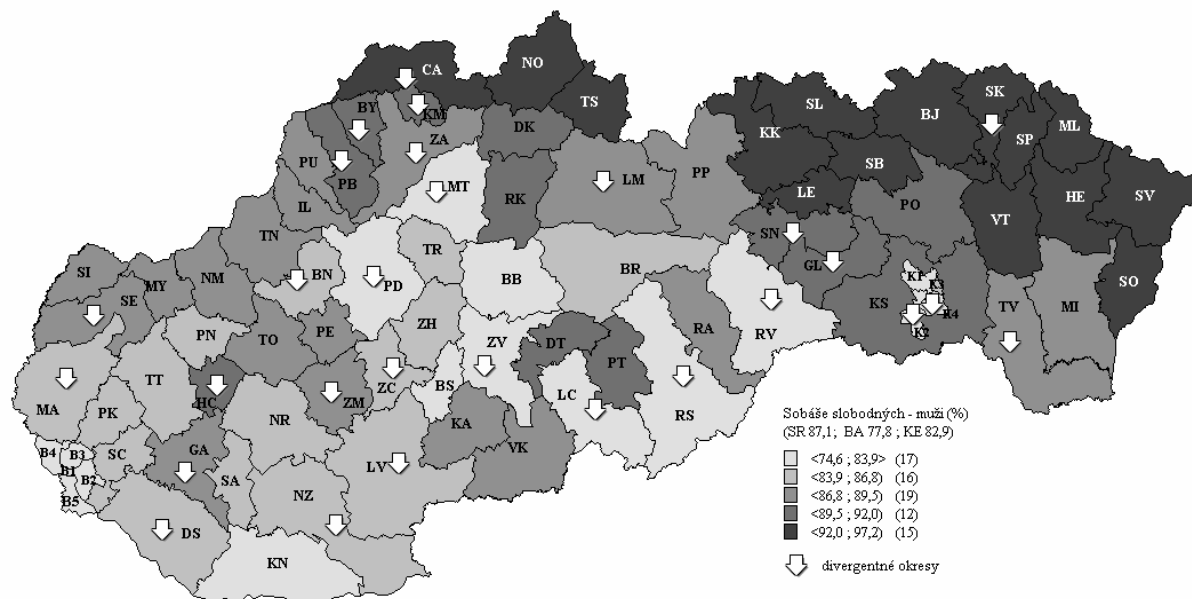
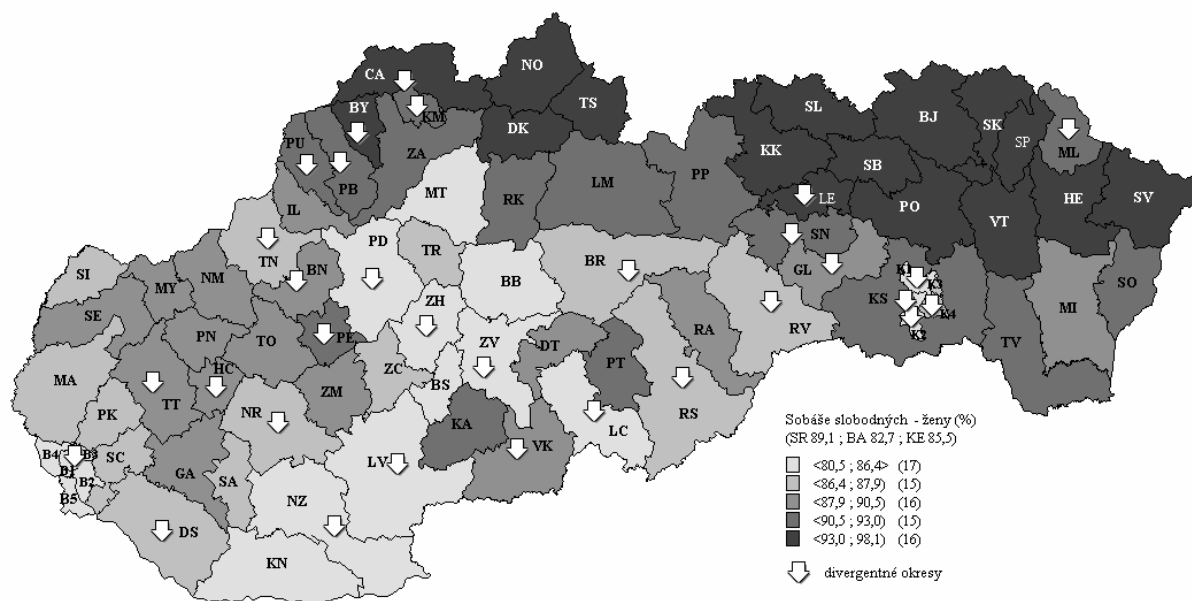
Mapa 1.2 Úhrnná prvosobášnosť v okresoch SR, 2001-2005, ženy



Z celkového počtu evidovaných sobášov tvoria sobáše prvého poradia vo všetkých okresoch a u oboch pohlaví najväčšiu časť. Podiel slobodných osôb uzatvárajúcich manželstvo sa dlhodobo takmer nemení. V jednotlivých analyzovaných obdobiach sa podiel sobášov slobodných mužov pohyboval v rozmedzí od 80 do 97 %. Výnimkou sú iba okresy na území hlavného mesta Bratislavy, kde podiel prvých sobášov neprekročil 80 %. U žien bola situácia rovnaká, s výnimkou troch bratislavských okresov - Bratislava I, Bratislava II a Bratislava V, v ktorých bol podiel prvých sobášov nižší ako 80 %. Počnúc obdobím rokov 1998-2002 sa pod touto hranicou nachádzal už iba okres Bratislava II.

Priestorové rozmiestnenie okresov podľa percentuálneho zastúpenia sobášov prvého poradia je u mužov aj u žien veľmi podobné ako v prípade úhrnnej prvosobášnosti. V období 2001-2005 sa okresy s najvyšším podielom sobášov prvého poradia u oboch pohlaví (92-98 %) nachádzali prevažne na severe stredného Slovenska a vo východoslovenskom regióne, kde vytvorili rozsiahle kompaktné celky. Na severe to boli okresy Čadca, Námestovo, Tvrdošín (v prípade žien aj okresy Bytča a Dolný Kubín), na východe Kežmarok, Stará Ľubovňa, Bardejov, Svidník, Stropkov, Levoča, Sabinov, Vranov nad Topľou, Humenné, Snina. Zvyšné okresy východoslovenského regiónu - Spišská Nová Ves, Gelnica, Poprad, Košice vidiek patrili k okresom s ešte relatívne vysokým podielom prvých sobášov (90-92 %). V prípade žien sem možno priradiť aj výrazný regionálny útvar okresov Ružomberok, Liptovský Mikuláš a Poprad. Stredne vysokými hodnotami podielu sobášov slobodných mužov aj žien (87-90 %) sa v období 2001-2005 vyznačovali okresy na Považí (od Nového Mesta nad Váhom po Žilinu) a na Záhorí (Malacky, Senica, Skalica). Na úrovni republikového priemeru sa nachádzali aj ďalšie okresy záposlovenského regiónu (Hlohovec, Topoľčany, Prievidza, u žien aj Trnava, Piešťany a Bánovce nad Bebravou) a niekoľko izolovaných okresov južného Slovenska - Galanta, Krupina, Veľký Krtíš, Detva, Poltár a Revúca.

K okresom s najvyšším podielom prvých sobášov v celom sledovanom období patrili Námestovo, Tvrdošín, Stará Ľubovňa a Sabinov.

Mapa 1.3 Sobáše slobodných v okresoch SR, 2001-2005, muži**Mapa 1.4 Sobáše slobodných v okresoch SR, 2001-2005, ženy**

Nízky podiel sobášov prvého poradia je charakteristický pre tie oblasti Slovenska, v ktorých je intenzita sobášnosti celkovo nižšia. V období rokov 2001-2005 to bola oblasť juhozápadného Slovenska a centrálna časť stredoslovenského regiónu. Na východnom Slovensku to boli iba okresy mesta Košice, ktoré spolu s okresmi mesta Bratislava patrili k regiónom s najnižším podielom sobášov slobodných mužov a žien. V oboch prípadoch ide o vysoko urbanizované centrá so širokými možnosťami individuálnej sebarealizácie, čo vo vzťahu k manželstvu vystupuje ako významný konkurent. Dalším konkurenčným faktorom sú aj problémy spojené so zabezpečením vhodného bývania pre mladé rodiny.

Počet okresov, ktoré sa v priebehu rokov 1996 až 2005 najviac vzdalovali od trendu maximálnych hodnôt podielu prvých sobášov je u oboch pohlaví pomerne veľa - 28 u mužov a 30 u žien. Najvyššie trendové odchýlky od maximálnych hodnôt podielu prvých sobášov v prípade mužov vykazovali okresy Rožňava, Rimavská Sobota, Bánovce nad Bebravou, v prípade žien okresy Levice, Bratislava III a Rožňava.

Z hľadiska početnosti sú štatisticky významné aj sobáše druhého poradia. Ich podiel sa v sledovanom období pohyboval od 2 do takmer 25 %, u žien do 19 %. Najnižší podiel sobášov druhého poradia sa dlhodobo udržuje v okrese Námestovo, najvyšší v okrese Bratislava I (muži) a Bratislava II (ženy). Počet a podiel sobášov tretieho a vyššieho poradia na okresnej úrovni boli v priebehu posledných desiatich rokov veľmi nízke (0-3 %).

u mužov a 0- 2 % u žien). Z tohto dôvodu je vhodnejšie analyzovať sobáše druhého, tretieho a ďalšieho poradia spolu ako sobáše vyššieho poradia.

Kým v prípade prvých sobášov sa progresívnejšie vyvíjal sever a východ územia SR, u sobášov vyššieho poradia sa progresívnejším javí juhozápad, juh stredoslovenského regiónu a okresy juhoslovenskej kotliny. Pre tieto oblasti je charakteristická vyššia rozvodovosť, ktorá je rozhodujúcim faktorom zvyšovania podielu sobášov vyššieho poradia. V období 2001-2005 bolo možné na Slovensku vyčleniť tri relatívne kompaktné regióny s vysokými hodnotami tohto ukazovateľa. Prvý na juhozápade SR tvorili okresy Bratislavy a priľahlé okresy Pezinok, Senec, ďalej Trnava, Skalica a Senica. Druhý takýto región vznikol z okresov južného Slovenska - Dunajská Streda, Šaľa, Nové Zámky, Levice. Tretí región tvoria okresy Juhoslovenskej kotliny - Lučenec, Rimavská Sobota, Revúca a Rožňava. Z východoslovenského regiónu sa vyšší podiel sobášov druhého a ďalšieho poradia vyskytuje iba v okresoch Košice I, Košice II a Košice IV.

Regionálne rozmiestnenie okresov s nízkym podielom sobášov vyššieho poradia je totožný s okresmi, pre ktoré je typický naopak najvyšší podiel prvých sobášov. Ide o oblasť Oravy a Kysúc a severnej časti východného Slovenska.

Štruktúra intenzity sobášnosti podľa veku vykazovala v sledovanom období niekoľko zásadných zmien. V prvom rade to bolo zníženie intenzity sobášnosti v nižšom veku, ďalej presun maximálnej sobášnosti do vyšších vekových kategórií a následné zvýšenie sobášnosti starších ročníkov, zvlášť u mužov. Pod vplyvom týchto zmien sa prirodzene mení štruktúra osôb „na sobášnom trhu“ - potenciál možných ženichov a neviest sa rozširuje o vyššie vekové kategórie. Tieto zmeny sú evidentné aj na okresnej úrovni, odlišujú sa však priebehom a intenzitou.

V období 1996-2000 rovnako ako v období 1997-2001 bola najvyššia sobášnosť mužov aj žien vo veku 20-24 rokov. Jedinou výnimkou boli okresy miest Bratislavy a Košíc, v ktorých sa maximálna sobášnosť realizovala už vo vyššej vekovej kategórii 25-29 rokov (v prípade žien sa tento posun týkal iba okresu Bratislava I). V období 1996-2000 malo najvyššiu mieru sobášnosti vo veku 25-29 rokov u mužov iba 10 okresov Slovenska, z ktorých bol iba jeden mimo Bratislavy alebo Košíc. Išlo o okres Banská Bystrica, ktorý sa vďaka mestu Banská Bystrica radí medzi oblasti Slovenska, so skorším „nástupom“ zmien v sobášnom správaní obyvateľstva. V nasledujúcich rokoch sa presun najvyššej sobášnosti mužov do veku 25 až 29 rokov realizoval postupne aj v ostatných okresoch Slovenska. V období 1998-2002 mala už polovica okresov Slovenska najvyššiu sobášnosť mužov vo vekovej skupine 25-29 ročných, pričom v období 2001-2005 už mali všetky okresy Slovenska najvyššiu mieru sobášnosti mužov v uvedenej vekovej skupine, okrem štyroch - Čadca, Námestovo, Kežmarok a Vranov nad Topľou. K okresom, v ktorých boli v poslednom sledovanom období (2001-2005) zaznamenané najvyššie miery sobášnosti 25-29 ročných mužov, patrili okrem Bratislavy a Košíc aj Pezinok, Prešov, Trenčín, Sabinov, Poprad, Trnava, Levoča, Ružomberok. Najnižšie miery sobášnosti 25-29 ročných mužov mali okresy Rožňava, Veľký Krtíš, Revúca, Trenčianske Teplice, Banská Štiavnica, Krupina, Brezno. V porovnaní s obdobím 1996-2000 zaznamenali najvyšší nárast miery sobášnosti 25-29 roční muži v okresoch Pezinok (o 64 %), Bratislava IV (o 57 %), Skalica, Humenné (u oboch o 53 %) a Sabinov (51 %).

U žien bola situácia odlišná. Najvyššia miera sobášnosti žien sa v celom sledovanom období vo väčšine okresov udržovala vo vekovej skupine 20-24 ročných. Výnimkou je vyššie uvedený okres Bratislava I, s najvyššou sobášnosťou 25-29 ročných žien, ku ktorému v období 1998-2003 pribudli aj ostatné bratislavské okresy. Až v poslednom sledovanom období 2001-2005 mali už aj Košice (vo všetkých štyroch okresoch) najvyššiu intenzitu sobášnosti žien vo vekovom intervale 25-29 rokov. Z ostatných okresov s vysokou mierou sobášnosti 20-24 ročných žien možno spomenúť okresy Námestovo, Čadcu, Bytču, Sobrance, Kežmarok, Vranov nad Topľou, Tvrdošín. Naopak najnižšia intenzita sobášnosti tejto vekovej skupiny žien bola v okresoch Žiar nad Hronom, Banská Štiavnica, Rožňava, Poltár, Komárno, Trenčianske Teplice, Martin, Brezno. Napriek tomu, že sa najvyššia sobášnosť žien dlhodobo udržuje vo veku 20-24 rokov, došlo v sledovanom období k zníženiu jej intenzity. Dôkazom toho je pokles mier sobášnosti v tejto vekovej skupine vo všetkých okresoch Slovenska, ktorý bol zaznamenaný v období 2001-2005 oproti obdobiu 1996-2000. Najviac poklesli miery sobášnosti 20-24 ročných žien v okrese Žiar nad Hronom (až o 40 %), ďalej v okresoch Bratislava V, Bratislava III, Detva, Trenčianske Teplice, Košice I, Rožňava (o 36-38 %).

Z uvedeného vyplýva, že napriek regionálnym rozdielom je sobášne správanie žien omnoho vyrovnannejšie ako u mužov. Jediné v mestách Bratislava a Košice nastal posun maximálnej intenzity sobášnosti z vekovej skupiny 20-25 ročných smerom do vekovej kategórie 25-29 ročných žien. Zvyšok územia SR sa z tohto pohľadu javí „konzervatívnejšie“. Čiastočne to môže súvisieť s odlišným prístupom muža a ženy k inštitúcii manželstva. Napriek tomu, že ženy majú v súčasnosti rovnaké možnosti realizovať svoje osobné ciele v profesionálnom živote ako muži, vo vzťahu k manželstvu musia riešiť aj otázky zakladania rodiny a rodenia detí, čo je z biologického hľadiska vhodnejšie v skoršom veku. V tejto súvislosti je potrebné si uvedomiť aj kultúrny a spoločenský vplyv prostredia s prevažujúcim typom vidieckeho osídlenia a jeho pohľad na vydatú a slobodnú ženu.

Odklad sobášov na neskoršiu dobu spôsobil celkovo nárast sobášnosti vyšších vekových kategórií, ktorá sa na regionálnej úrovni výrazne prejavovala až do vekovej kategórie 55-59 ročných mužov aj žien. Pri porovna-

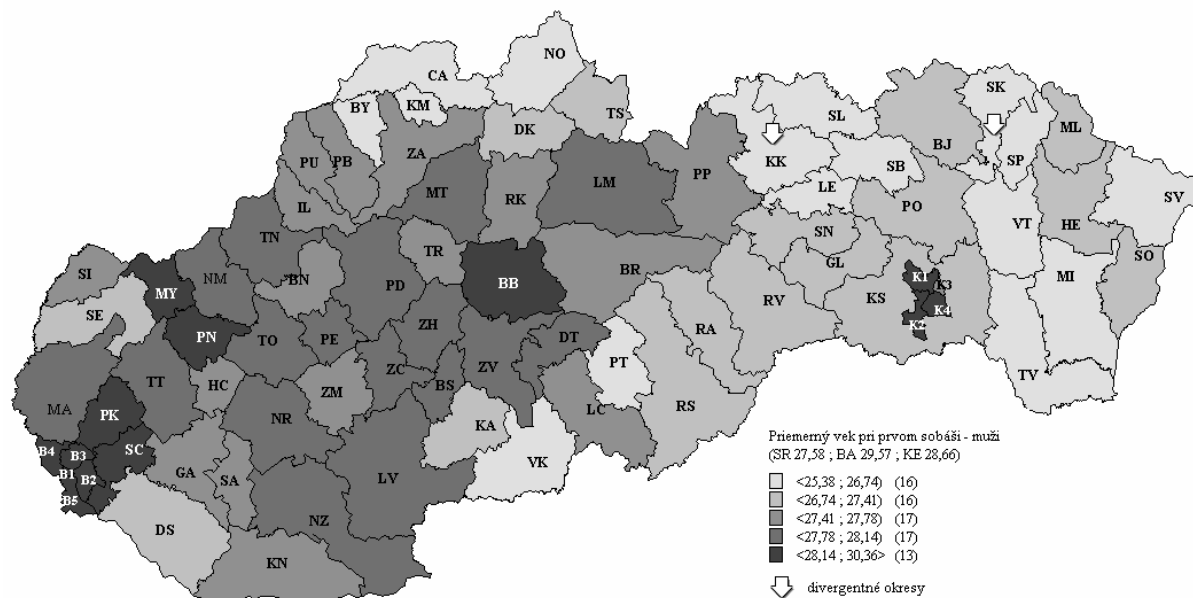
ni obdobia 1996-2000 s obdobím 2001-2005 vzrástla intenzita sobášnosti 30-34 ročných mužov a žien vo všetkých okresoch SR, okrem dvoch okresov, v ktorých naopak miery sobášnosti 30-34 ročných poklesli - v okrese Trenčianske Teplice (u mužov) a Sobrance (u žien). O viac ako 100 % vzrástli miery sobášnosti 30-34 ročných mužov v okresoch Košice IV (118 %) a Snina (105 %). V prípade 30-34 ročných žien bolo okresov s nárastom mier sobášnosti nad 100 % viac: Považská Bystrica, Stará Ľubovňa, Dolný Kubín, Zlaté Moravce, Bratislava IV, Bytča a Kysucké Nové Mesto. Vo vekovej kategórii 35-39 ročných zaznamenalo nárast mier sobášnosti mužov až 74 okresov, v prípade žien 69 okresov. V období 2001-2005 v porovnaní s obdobím 1996-2000 viac ako dvojnásobne vzrástli hodnoty mier sobášnosti 35-39 ročných mužov v okresoch Bánovce nad Bebravou, Myjava, Sabinov a Košice III. V prípade 35-39 ročných žien neboli nárasty mier sobášnosti také veľké. Najviac vzrástla sobášnosť 35-39 ročných žien v okrese Košice III (o 22 %), ďalej v okresoch Krupina, Malacky, Bratislava V, Bratislava II, Bratislava IV, Košice II a Levoča (o 12 - 17 %).

S rastúcim vekom sa intenzita sobášnosti mužov aj žien v jednotlivých vekových skupinách postupne znižuje. V priebehu posledných desiatich rokov, v súvislosti s celoeurópskym trendom posunu a nárastu sobášnosti smerom do starších vekových skupín, zaznamenávame na okresnej úrovni ešte relatívne významný nárast sobášnosti 40-44 ročných mužov. Tento nárast sa týkal 71 okresov Slovenska. U žien došlo k zvýšeniu mier sobášnosti 40-44 ročných len v dvoch tretinách okresov.

Vývoj intenzity sobášnosti najmladšej vekovej skupiny mužov a žien do 19 rokov prebiehal v sledovanom období podľa očakávania, t.j. došlo k jej zníženiu, ktoré sa výrazne prejavovalo aj na okresnej úrovni. Pri porovnaní období 1996-2000 a 2001-2005 sa miery sobášnosti mužov do 19 rokov znížili vo všetkých okresoch okrem Vranova nad Topľou, Stropkova, Sniny, Kežmarku a Medzilaboriec. Najvýraznejšie - o viac ako 80 % poklesli miery sobášnosti mužov do 19 rokov v okrese Poltár, Bratislava II, Bratislava III, Prievidza. Na rozdiel od mužov miery sobášnosti žien mladších ako 20 rokov významne poklesli vo všetkých okresoch Slovenska - najviac v okrese Poltár, Bratislava III a Bánovce nad Bebravou (u všetkých pokles viac ako 70 %).

Nárast intenzity sobášnosti starších vekových skupín mužov a žien spôsobil zvýšenie priemerného veku pri sobáši i pri prvom sobáši. Regionálna diferenciácia oboch ukazovateľov bola v jednotlivých analyzovaných obdobiach u oboch pohlaví veľmi podobná a umožnila rozdeliť územie SR na dve časti. Prvou boli oblasti juhozápadného a južného Slovenska a centrálna časť stredoslovenského regiónu, ktoré sa vyznačovali vyššími hodnotami priemerného veku pri prvom sobáši a pri sobáši vôbec. Druhou boli oblasti severného Slovenska a východoslovenského regiónu - s výnimkou mesta Košice - s nižšími hodnotami týchto ukazovateľov.

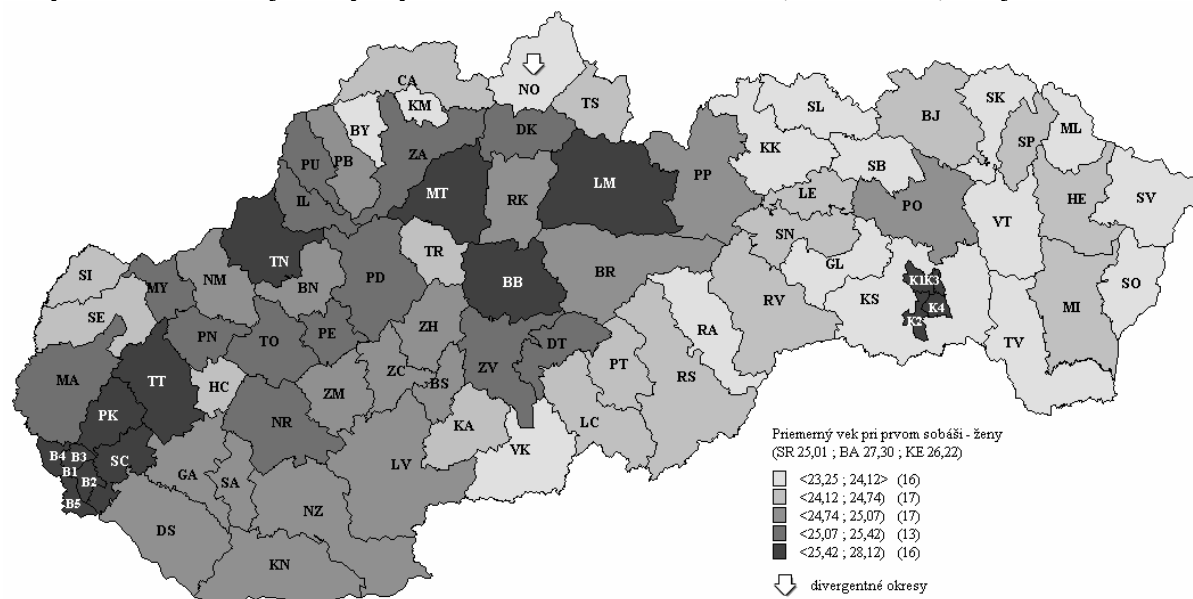
Mapa 1.5 Priemerný vek pri prvom sobáši v okresoch SR, 2001-2005, muži



V období 2001-2005 bol najnižší priemerný vek mužov pri prvom sobáši zaznamenaný v okrese Kežmarok (25,4 rokov) a najvyšší v okrese Bratislava I (30,4 rokov). V porovnaní s obdobím 1996-2000 vzrástol v okresoch SR priemerný vek mužov pri prvom sobáši v priemere o 1,92 roka, najviac až o 3 roky v okrese Košice IV, najmenej o 0,73 roka v okrese Kežmarok. Okresy s najvyšším priemerným vekom mužov pri prvom sobáši (od 28 do 30 rokov) vytvorili v poslednom analyzovanom období štyri významné centrá. Dve z nich vznikli na západnom Slovensku z okresov hlavného mesta Bratislavy a priľahlých okresov Pezinok a Senec a z okresov Piešťany a Myjava. V stredoslovenskom regióne bol jediným útvarom s najvyšším priemerným vekom mužov pri prvom sobáši okres Banská Bystrica a nakoniec na východnom Slovensku to bol homogénny

celok tvorený okresmi mesta Košice. Rozsiahly a pomerne kompaktný regionálny útvar s vyšším priemerným vekom pri prvom sobáši mužov (27-28 rokov) tvorili okresy Nitra, Nové Zámky, Levice, Topoľčany, Partizánske, Prievidza, Žiar nad Hronom, Žarnovica, Banská Štiavnica, Zvolen, Detva a Lučenec.

Mapa 1.6 Priemerný vek pri prvom sobáši v okresoch SR, 2001-2005, ženy



Rovnako ako u mužov bol v období 2001-2005 priemerný vek pri prvom sobáši žien najnižší v okrese Kežmarok (23,3 rokov), najvyšší v okrese Bratislava I (28,1 rokov). Najvyšší nárast v porovnaní s obdobím 1996-2000 zaznamenal tento ukazovateľ v okrese Košice IV - o 2,8 roka. Naopak najmenej, o 0,9 roka, vzrástol priemerný vek žien pri prvom sobáši v okrese Medzilaborce. Regionálne rozloženie okresov v závislosti od vývoja tohto ukazovateľa bolo v období 2001-2005 takmer také isté ako u mužov, ale pôsobí ucelenejšie. Okresy s najvyšším priemerným vekom žien pri prvom sobáši (25-28 rokov) opäť vytvorili dva regionálne útvary v západoslovenskom regióne – prvý rozsiahlejší tvorili okresy Bratislava I až Bratislava V, ďalej Trnava, Pezinok a Senec, druhý samostatne stojaci okres Trenčín. V stredoslovenskom regióne možno do skupiny okresov s najvyšším priemerným vekom žien pri prvom sobáši priradiť Martin, Banskú Bystricu a Liptovský Mikuláš, nakoniec na východnom Slovensku mesto Košice a jeho štyri okresy. Vyššími hodnotami ukazovateľa (24,7-25 rokov) sa vyznačovalo takmer celé južné Slovensko, ako aj celý stredoslovenský región, okrem jeho severnej časti. Tá spolu s okresmi východného Slovenska sa vyznačovala hodnotami priemerného veku žien pri prvom sobáši pod celoslovenským priemerom.

Zmeny vo vývoji priemerného veku pri prvom sobáši za posledných desať rokov prebiehali pomerne dynamicky. Dôkazom toho je nízky počet divergentných okresov u oboch pohlaví, keď sme porovnávali trendy priemerného veku pri prvom sobáši mužov a žien v jednotlivých okresoch s trendom jeho maximálnych hodnôt v jednotlivých päťročných obdobiach (1996-2000, 1997-2001,..., 2001-2005). Iba v dvoch prípadoch u mužov a v jednom prípade u žien boli zaznamenané divergencie od trendu maximálnych hodnôt spomínaného ukazovateľa. Boli to okresy východoslovenského regiónu Kežmarok a Svidník (v prípade mužov) a okres Námestovo na Orave (v prípade žien), v ktorých sa síce nárast priemerného veku pri prvom sobáši prejavil, ale v porovnaní so zvyšnými okresmi Slovenska, ako aj vzhľadom na maximálne hodnoty daného ukazovateľa, bol tento nárast pomalší.

2. Rozvodovosť

Jedným z charakteristických rysov súčasného demografického vývoja na Slovensku je vysoká miera rozvodovosti. Na rozdiel od ostatných demografických procesov, u ktorých došlo v 90. rokoch k zníženiu ich predchádzajúcej vysokej úrovne, v prípade rozvodovosti zaznamenávame skôr opačný trend. Úroveň úhrnnej rozvodovosti, ktorá sa v osemdesiatych rokoch pohybovala v rozmedzí od 17 do 21 %, v súčasnosti dosahuje 36 %. Od polovice 90. rokov sa rozvádza viac ako 9 tisíc manželstiev ročne. V období od roku 2002 do roku 2004 sa počet rozvodov pohyboval tesne pod 11 tisíc. V roku 2005 túto hranicu prekročil, keď dosiahol počet 11,6 tisíc. Počet ročne evidovaných rozvodov nepretržite rastie aj napriek klesajúcej intenzite sobášnosti a meniacej sa štruktúre obyvateľstva podľa rodinného stavu. Od roku 1999 významne narastá index rozvodovosti - z 35 na súčasných 44 rozvodov na 100 sobášov. Jediným ukazovateľom, ktorého vývoj v súvislosti s rozvodovosťou možno hodnotiť pozitívne, je klesajúci podiel rozvádžajúcich sa manželstiev s maloletými deťmi. V polovici 90. rokov tri štvrtiny rozvodov predstavovali rozvádžajúce sa manželstvá s maloletými deťmi, v roku 2005 to bolo 65,9 %.

V roku 2005 vstúpil do platnosti nový zákon o rodine⁴, ktorý nahradil viac ako 40 rokov starú právnu normu. Rozvodovosť je úzko prepojená s výkonom súdnej praxe, čo potvrdzujú z minulosti známe krátkodobé výkyvy v jej vývoji, spôsobené legislatívnymi opatreniami. Vývoj v nasledujúcich rokoch ukáže, či nárast rozvodovosti a jej ukazovateľov v roku 2005 bol nejakým spôsobom ovplyvnený prijatím tohto nového zákona o rodine. Dôraz sa kladie na uplatňovanie a výklad zákona v praxi, ale dôležitý je aj postoj spoločnosti k rozvodom. Na Slovensku sa rozvod akceptuje ako prijateľný a bežný spôsob riešenia manželských nezhôd.

Úroveň ukazovateľov rozvodovosti v jednotlivých analyzovaných obdobiach posledného desaťročia vykazuje na republikovej úrovni rastúci trend. V období rokov 1996-2000 mala štandardizovaná miera rozvodovosti⁵ u oboch pohlaví rovnakú hodnotu 3,67 ‰. V období 2001-2005 dosiahol tento ukazovateľ hodnoty 4,08 ‰ u mužov a 4,09 ‰ u žien, čo predstavuje v oboch prípadoch nárast o 0,4 bodu. V celom sledovanom období sa najčastejšie rozvádžali muži vo veku od 30 do 34 rokov a 25-29 ročné ženy. Až v období 1999-2003 sa najvyššia intenzita rozvodovosti žien presunula do vekovej kategórie 30-34 ročných, na ktorej sa udržiava doteraz.

Pre ženy je vo všeobecnosti typická vyššia rozvodová aktivita. Ženy podávajú návrhy na rozvod častejšie ako muži - dlhodobo je to zhruba dvojnásobok návrhov podaných mužmi. Priemerný vek pri rozvode bol v období rokov 1996-2000 u mužov 37,5, u žien 35 rokov. V období 2001-2005 sa zvýšil u oboch pohlaví približne o jeden rok - na 38,5 u mužov a 36,2 u žien. Približne rovnako sa zvýšila aj priemerná dĺžka rozvádžajúceho sa manželstva - z 12,6 rokov v období 1996-2000, na 13,9 v období 2001-2005. Častejšie sa rozvádžajú manželstvá s maloletými deťmi a ich najfrekventovanejšou príčinou je zo strany muža aj ženy rozdielnosť pohľadov, názorov a záujmov.

Naznačené trendy sa prejavili vo vývoji rozvodovosti aj na regionálnej úrovni. Úroveň štandardizovanej miery rozvodovosti sa v jednotlivých analyzovaných obdobiach pohybovala v okresoch SR od 1,0 do 6,5 ‰ u mužov a od 1,0 do 6,3 ‰ u žien. Najvyššiu hodnotu dosiahol tento ukazovateľ u mužov v okrese Bratislava V, s výnimkou obdobia 1999-2003, kedy bola najvyššia štandardizovaná miera rozvodovosti v okrese Lučenec. U žien bol na vrchole rebríčka okres Rožňava. Naopak najnižšia štandardizovaná miera rozvodovosti bola v uplynulých desiatich rokoch u oboch pohlaví v okrese Námestovo. Pri porovnaní hodnôt štandardizovanej miery rozvodovosti v období 1996-2000 s obdobím 2001-2005, došlo k jej nárastu vo väčšine okresov Slovenska. Len v 11 prípadoch u mužov a v 15 prípadoch u žien sa hodnoty ukazovateľa znížili. Najvyšší nárast zaznamenala štandardizovaná miera rozvodovosti mužov aj žien v okrese Myjava (z 3,03 ‰ v období 1996-2000 na 4,12 ‰ v období 2001-2005 u mužov, z 3,12 ‰ na 4,30 ‰ u žien). Najviac klesla štandardizovaná hrubá rozvodovosť u oboch pohlaví v okrese Žarnovica (z 4,27 ‰ na 3,82 ‰ u mužov, z 4,47 ‰ na 4,05 ‰ u žien).

Podľa dosiahnutej úrovne štandardizovanej miery rozvodovosti bolo možné v období 2001-2005 rozdeliť územie Slovenska na tri celky: západný, stredný, a východný. Pre západ sú charakteristické okresy so stredne vysokými až vysokými hodnotami ukazovateľa. Stredná časť sa vyznačuje okresmi zmiešaného typu - od najnižších hodnôt v okresoch na severe po najvyššie hodnoty v okresoch v južnej časti. Východná časť z tohto pohľadu pôsobí najkompaktnejšie a je typická nízkou úrovňou sledovaného ukazovateľa. Toto rozdelenie je rovnaké pre mužov aj pre ženy. Na západnom Slovensku je jediným útvarom s vysokou hodnotou štandardizovanej miery rozvodovosti mesto Bratislava so všetkými svojimi okresmi, pričom najvyššia je v okrese Bratislava V a najnižšia v okrese Bratislava I. Vysokou hodnotou štandardizovanej miery rozvodovosti sa v západoslovenskom regióne vyznačujú dva izolované okresy Pezinok a Prievidza, u žien aj okres Myjava. Na juhu Slovenska majú

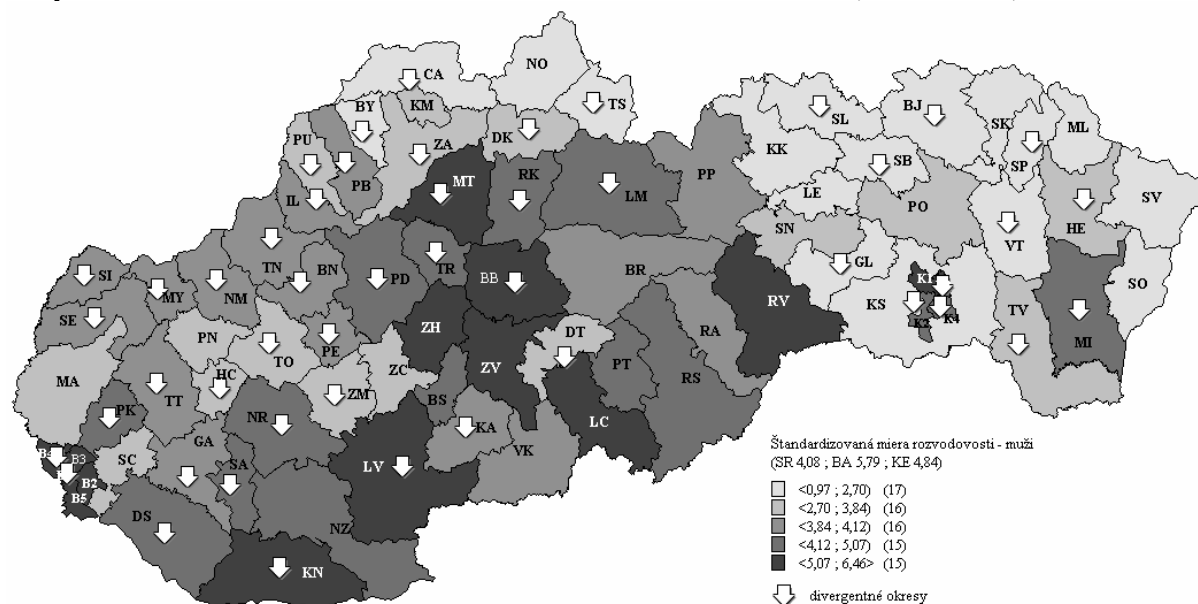
⁴ Zákon č. 36/2005 O rodine a o zmene a doplnení niektorých zákonov

⁵ Štandard - stav populácie k 1.7.2005

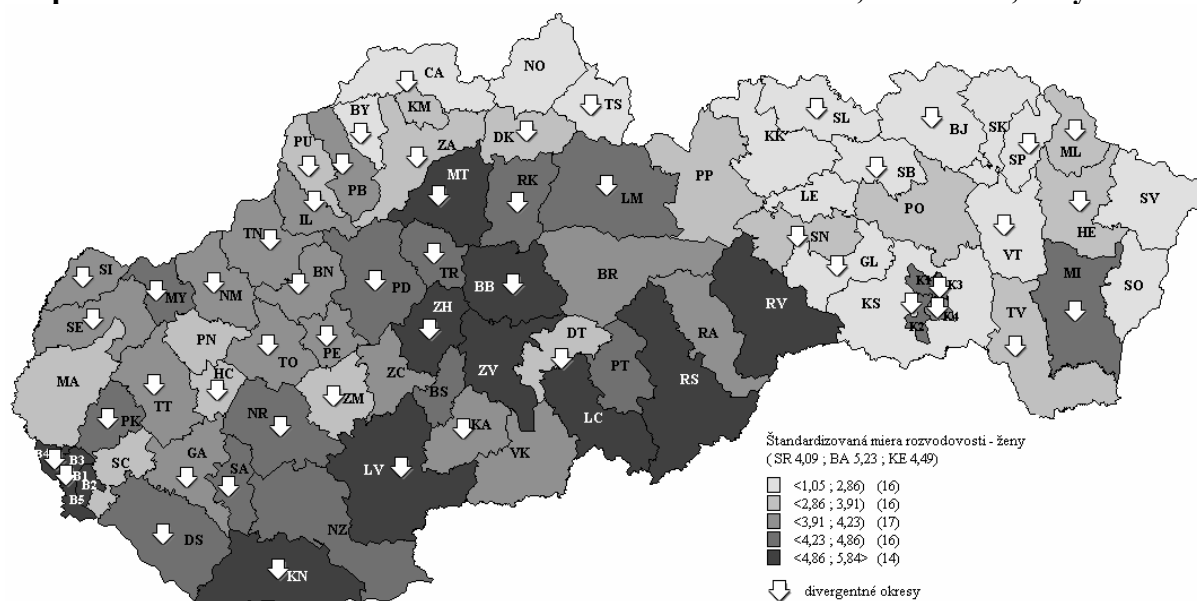
najvyššiu štandardizovanú mieru rozvodovosti okresy Komárno a Levice. Ich susedné okresy - Dunajská Streda, Šaľa, Nitra, Nové Zámky sa úrovňou ukazovateľa radia k relatívne vysokým. V stredoslovenskom regióne vznikol rozsiahly útvar najvyššej rozvodovosti z okresov Martin, Banská Bystrica, Žiar nad Hronom a Zvolen. Na jeho obvode sa nachádzajú okresy Turčianske Teplice, Banská Štiavnica, Ružomberok a Liptovský Mikuláš s pomerne vysokými hodnotami štandardizovanej miery rozvodovosti. Podobný charakter má aj oblasť Juhoslovenskej kotliny s okresmi Lučenec, Poltár, Rimavská Sobota, Revúca a Rožňava. Okresy severného Slovenska - Bytča, Čadca, Námestovo, Tvrdošín spolu s okresmi východoslovenského regiónu patria do skupiny okresov s najnižšou intenzitou rozvodovosti mužov aj žien. Výnimkou sú okresy mesta Košice a okres Michalovce. Toto regionálne usporiadanie má svoje opodstatnenie v regionálnych odlišnostiach, ktoré sú výsledkom spolupôsobenia viacerých faktorov. Najčastejšie sa ako hlavný faktor ovplyvňujúci rozvodovosť uvádza religiozita obyvateľstva. Nemusi to však platiť paušálne. Rôzne kultúrne vplyvy vytvárajú spoločenskú klímu, ktorá môže byť viac alebo menej „tolerantná“ voči rozvodom. Vo veľkých urbanizovaných typoch osídlenia (napr. mestá Bratislava, Košice) s väčšou anonymitou je rozvod považovaný za bežnú formu zániku manželstva, v oblastiach s prevahou vidieckeho osídlenia menej. Na vývoj rozvodovosti ďalej vplýva ekonomický rozvoj územia, demografická štruktúra, a samozrejme, aj predchádzajúci vývoj sobášnosti. Zvlášť ženy pri zvažovaní rozvodu berú do úvahy možnosti, ako si zabezpečiť samostatné bývanie a ekonomickú nezávislosť, čo je v priemyslovo - urbanizovaných regiónoch jednoduchšie.

Vývoj štandardizovanej miery rozvodovosti a jej odklon od trendu minimálnych hodnôt je preukázateľný aj na regionálnej úrovni. V sledovanom období viac ako polovica okresov Slovenska vykazovala divergenciu od trendu najnižších hodnôt štandardizovanej miery rozvodovosti. V prípade mužov bolo divergentných 48 okresov, v prípade žien až 51. Väčšina z nich sa nachádzala v západoslovenskom a v stredoslovenskom regióne, menej vo východoslovenskom regióne. Napriek tomu, že územie východného Slovenska má v porovnaní so zvyškom SR nižšiu intenzitu rozvodovosti, počet divergentných okresov naznačuje, že sa situácia na východnom Slovensku začína meniť. Odklon od trendu minimálnych hodnôt štandardizovanej miery rozvodovosti sa prehlbuje. Môžeme teda očakávať nárast intenzity rozvodovosti aj v tých oblastiach, ktoré v minulosti vykazovali skôr opačný trend. K okresom s najväčšou divergenciou v sledovanom období patrili Bratislava I, Levice, Komárno, Turčianske Teplice. Z východoslovenských okresov sú to Košice III, Michalovce, Humenné, Vranov nad Topľou.

Mapa 2.1 Štandardizovaná miera rozvodovosti v okresoch SR, 2001-2005, muži



Veková štruktúra rozvádzajúcich sa manželov vykazuje na regionálnej úrovni tri hlavné tendencie - zvýšenie priemerného veku pri rozvode, nárast maximálnej intenzity rozvodovosti vo vyššom veku a pokles rozvodovosti najmladších vekových skupín mužov a žien. Uvedené zmeny sú predovšetkým dôsledkom odsúvania sobáša do vyššieho veku.

Mapa 2.2 Štandardizovaná miera rozvodovosti v okresoch SR, 2001-2005, ženy

V uplynulých desiatich rokoch sa v okresoch Slovenska najčastejšie rozvádzali muži vo veku 30-34 rokov, pričom najvyššie hodnoty dosahovala miera rozvodovosti uvedenej vekovej skupiny v okresoch miest Bratislavy a Košíc. Významné miery rozvodovosti v jednotlivých analyzovaných obdobiach dosahovali na okresnej úrovni muži ešte vo vekovej skupine 25-29 ročných, ako aj u 35-39 a 40-49 ročných. Ak vezmeme do úvahy trend odkladania sobáša do vyššieho veku s tým, že sa muži najčastejšie ženia ako 25-29 roční a skutočnosť, že najviac manželstiev sa rozvedie medzi 10 až 14 rokom ich trvania, je nárast mier rozvodovosti mužov medzi 30 a 49 rokom prirodzený a logický. Pri porovnaní období 1996-2000 a 2001-2005 sa rozvodovosť 30-34 ročných mužov najviac zvýšila v okresoch Stropkov, Myjava, Gelnica, Hlohovec a Bytča. Takmer dvojnásobne vzrástli miery rozvodovosti 35-39 ročných mužov v okresoch Sabinov, Medzilaborce a Hlohovec, 40-44 ročných mužov v okresoch Stropkov, Námestovo, Stará Ľubovňa a 45-49 ročných mužov v okresoch Medzilaborce, Revúca, Trenčianske Teplice a Stropkov. V prípade žien sa v období 1996-2000 v okresoch SR najčastejšie rozvádzali 25-29 ročné ženy. Najvyššie hodnoty dosahovali miery rozvodovosti 25-29 ročných žien v okresoch Poltár, Zvolen, Košice I, Žiar nad Hronom. Už v nasledujúcom období 1997-2001 sa v tretine okresov maximálna intenzita rozvodovosti žien presunula do kategórie 30-34 ročných. Počnúc obdobím 1998-2002 mala už viac ako polovica okresov najvyššiu intenzitu rozvodovosti vo vekovej skupine 30-34 ročných žien. V poslednom päť-ročnom období 2001-2005 malo najvyššiu intenzitu rozvodovosti 30-34 ročných žien 44 okresov, z ktorých najvyššie hodnoty boli zaznamenané v okresoch Bratislava V, Košice IV, Banská Štiavnica, Bratislava III, Zvolen, Banská Bystrica a Lučenec. Podobne ako u mužov, aj u žien došlo v období 2001-2005 v porovnaní s obdobím 1996-2000 k nárastu intenzity rozvodovosti vo vekových skupinách od 25 rokov. Kým u mužov bolo zvýšenie intenzity rozvodovosti po 49 roku už menej významné, v prípade žien bol nárast intenzity rozvodovosti evidentný až do veku 59 rokov.

Pozitívne možno hodnotiť pokles rozvodovosti najmladších vekových kategórií mužov aj žien. Miery rozvodovosti mužov do 19 rokov sa v poslednom sledovanom období v porovnaní s obdobím 1996-2000 znížili vo všetkých okresoch SR, okrem dvoch – Nitry a Žiaru nad Hronom. V prípade rovnako starých žien sa pokles intenzity rozvodovosti týkal 67 okresov. V rovnakom období zaznamenali významný pokles aj miery rozvodovosti 20-24 ročných. U mužov sa miera rozvodovosti 20-24 ročných znížila vo viac ako dvoch tretinách okresov (najviac v okrese Poltár, Trenčianske Teplice a Banská Štiavnica), u žien vo všetkých okresoch okrem Vranova nad Topľou, Medzilaboriec, Bardejova a Starej Ľubovne.

Najvyšším priemerným vekom mužov pri rozvoze sa v uplynulých desiatich rokoch vyznačovali mestá Bratislava a Košice. Okrem okresov našich najväčších miest bola vysoká hodnota priemerného veku muža pri rozvoze aj v okresoch Banská Štiavnica, Myjava, Zlaté Moravce, Trenčín, Piešťany a Martin. V priebehu sledovaného obdobia sa tento ukazovateľ zvýšil v 70 okresoch Slovenska. O viac ako dva roky vzrástol priemerný vek muža pri rozvoze v okresoch Revúca, Košice I, Medzilaborce a Sobrance, najviac takmer o tri roky v okrese Krupina a Stará Ľubovňa. Zníženie spomínaného ukazovateľa v rozmedzí 0,02-1,49 rokov, zaznamenalo deväť okresov. Najviac sa znížil priemerný vek muža pri rozvoze v okrese Banská Štiavnica, najmenej v okrese Sabinov.

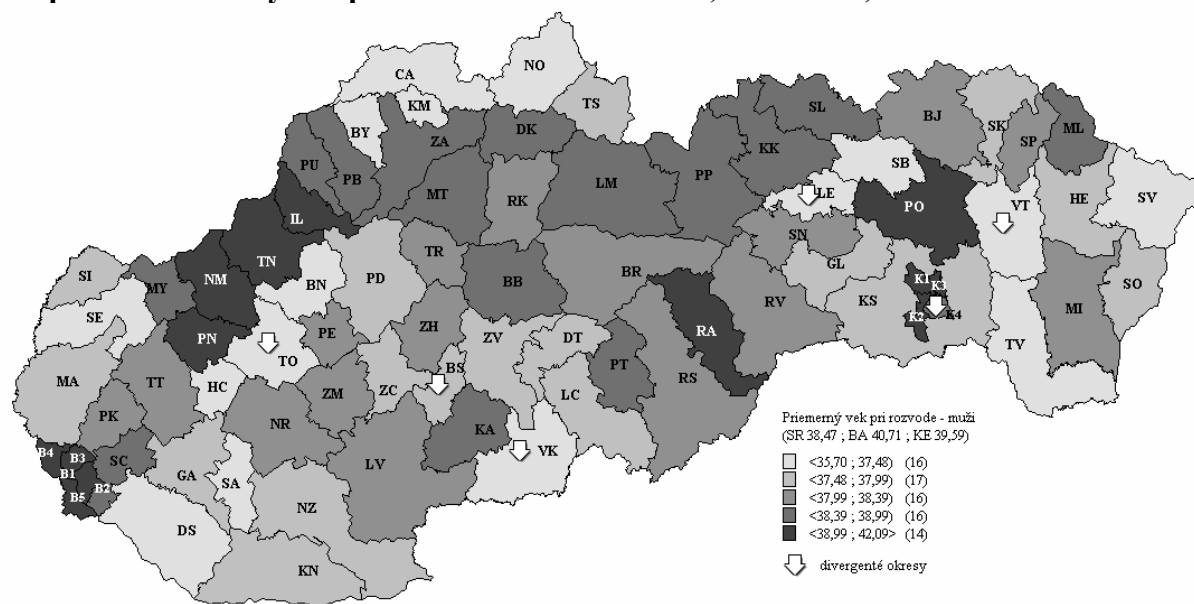
Podobne ako u mužov aj u žien mali najvyšší priemerný vek pri rozvoze okresy miest Bratislavy a Košíc, z ostatných okresov môžeme spomenúť aj okres Banská Bystrica, Piešťany, Zlaté Moravce, Revúca Poprad.

Naopak najnižší priemerný vek žien pri rozvoze bol v sledovanom období zaznamenaný v okresoch Bytča, Námestovo, Sobrance, Stropkov, Vranov nad Topľou. V období 2001-2005 v porovnaní s obdobím 1996-2000 vzrástol priemerný vek žien pri rozvoze na celom území Slovenska, s výnimkou dvoch okresov - Levoča a Banská Štiavnica. V okrese Banská Štiavnica došlo k jeho zníženiu o necelý jeden rok, v okrese Levoča len o 0,15 roka. Najviac - o 3,8 roka, vzrástol priemerný vek žien pri rozvoze v okrese Krupina. Vysoký prírastok priemerného veku žien pri rozvoze v rozmedzí 2 až 2,8 rokov, malo spolu 14 okresov.

Priestorové rozloženie priemerného veku mužov a žien pri rozvoze je pomerne rôznorodé. Okresy s najvyššími hodnotami ukazovateľa sa u oboch pohlaví sformovali do viacerých celkov, roztrúsených po celom území Slovenska. U mužov sa tieto útvary javia o niečo kompaktnejšie. Na juhozápade tvoria najvýraznejší útvar s vysokým priemerným vekom muža pri rozvoze všetky okresy Bratislavy, smerom na sever sú to okresy západodoslovenského regiónu Piešťany, Nové mesto nad Váhom, Trenčín a Ilava, u žien iba Piešťany a Ilava. Na strednom Slovensku je to izolovaný okres Revúca, u žien aj okresy Banská Bystrica a Krupina a vo východoslovenskom regióne okresy Košice I, Košice II, Košice III a okres Prešov, u žien aj okres Poprad. Relatívne vysoký priemerný vek pri rozvoze muža a ženy majú aj okresy, ktoré susedia s uvedenými centrami najvyšších hodnôt - Senec, Myjava, Púchov, Považská Bystrica Žilina, Martin, Dolný Kubín, Liptovský Mikuláš, ďalej smerom na východ Poprad, Kežmarok a Stará Ľubovňa. Niekoľko samostatných okresov s vyšším priemerným vekom mužov pri rozvoze leží aj v centrálnej časti stredného Slovenska. Ide o okresy Banská Bystrica, Krupina a Poltár. Zo skupiny východoslovenských okresov tu možno priradiť u mužov aj u žien Medzilaborce a Košice IV.

Výrazne nízky priemerný vek pri rozvoze majú okresy Hlohovec, Topoľčany a Bánovce nad Bebravou, Senica na Záhorí, na juhu Dunajská Streda a Šaľa. Pod republikovým priemerom je priemerný vek pri rozvoze u oboch pohlaví aj v okresoch severného Slovenska - Bytča, Čadca, Kysucké Nové Mesto a Námestovo, ako aj v okresoch východoslovenského regiónu Levoča, Gelnica, Sobrance, ďalej Vranov nad Topľou, Trebišov, Svidník, u žien aj Snina. Všetky tieto okresy sa vyznačujú nízkym priemerným vekom pri sobáši, čo môže mať vplyv na nižší vek manželov v prípade rozvodu ich manželstva, v porovnaní so zvyškom územia SR.

Mapa 2.3 Priemerný vek pri rozvoze v okresoch SR, 2001-2005, muži

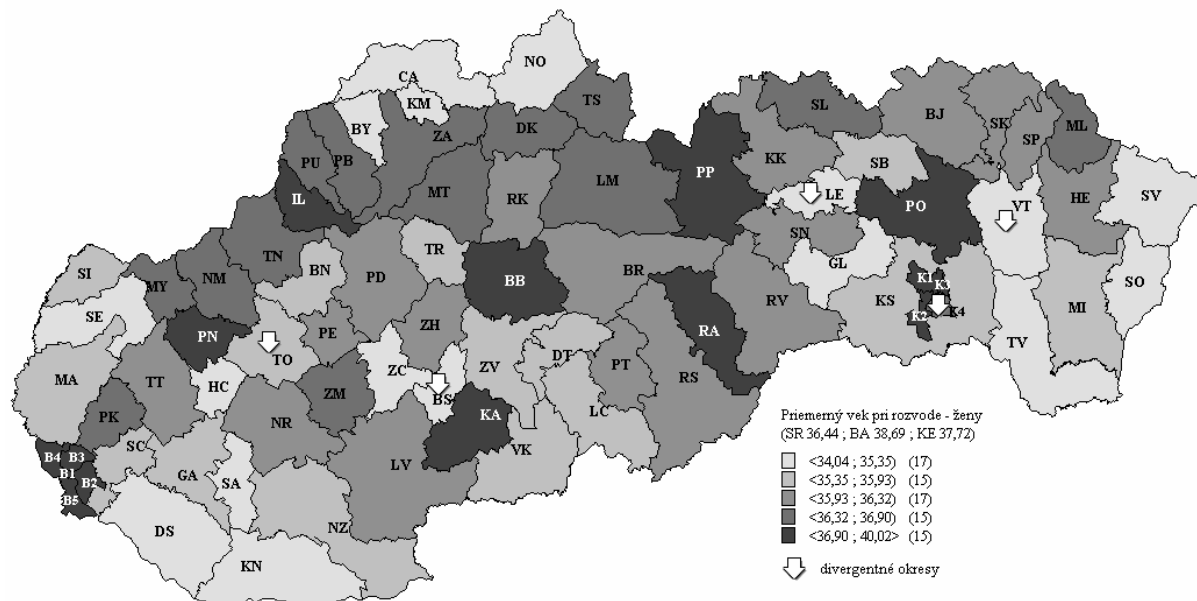


Nárast priemerného veku pri prvom sobáši a pri sobáši vôbec sa prirodzene premietol do nárastu priemerného veku pri rozvoze. Pri skúmaní divergencie od trendu maximálnych hodnôt priemerného veku pri rozvoze dosiahnutých v sledovanom období, bol zaznamenaný odklon len v šiestich okresoch u mužov a v piatich okresoch u žien. Boli to okresy Topoľčany v západodoslovenskom regióne, Banská Štiavnica a Veľký Krtíš v stredoslovenskom regióne a nakoniec okresy Levoča, Košice IV a Vranov nad Topľou na východe Slovenska. V prípade žien išlo o tie isté okresy s výnimkou Veľkého Krtíša. V uvedených okresoch na rozdiel od ostatných okresov Slovenska došlo len k minimálnemu zvýšeniu alebo dokonca k zníženiu priemerného veku pri rozvoze.

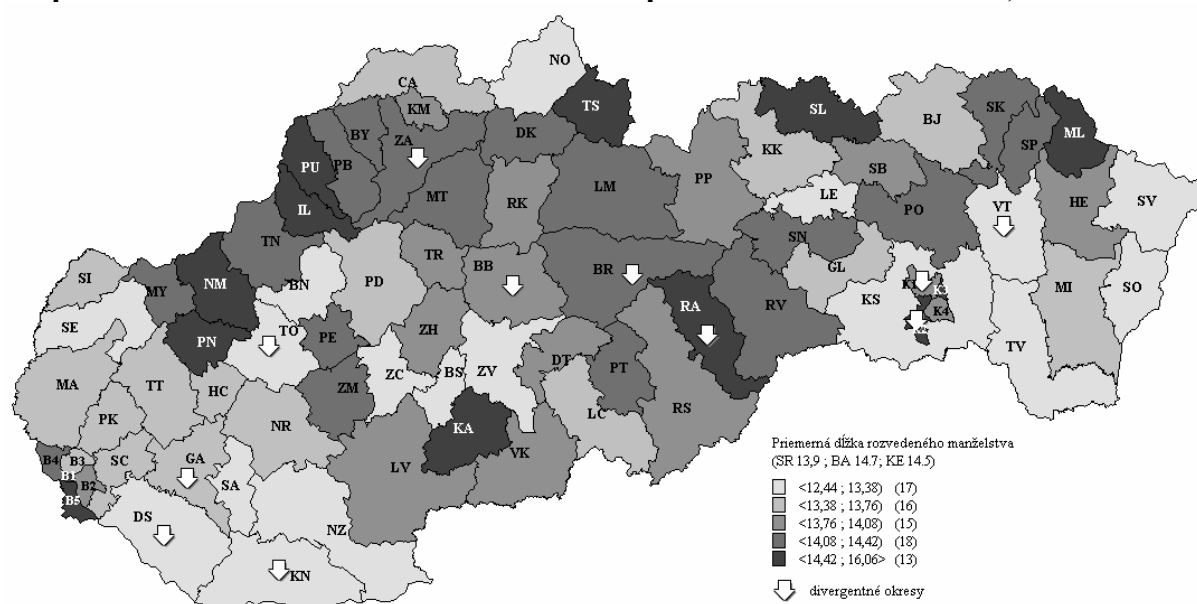
K rozvodu najčastejšie dochádza medzi 10 až 14 rokom trvania manželstva. Pre manželstvá, ktoré trvali kratšie ako 10 rokov, sa zdá byť kritickým 4. až 5. rok od sobáša. Vo väčšine okresov Slovenska je v uplynulom desaťročí možné pozorovať trend postupného narastania priemernej dĺžky trvania manželstva pri rozvoze. V období 1996-2000 sa hodnota priemernej dĺžky rozvádzajúceho manželstva pohybovala od 10,8 rokov v okrese Sobrance, po 14,7 rokov v okrese Bratislava V. V období 2001-2005 sa hranice intervalu sledovaného ukazovateľa posunuli. Najkratšie 12,4 rokov trvali manželstvá v okrese Banská Štiavnica, najdlhšie 16,1 rokov

opäť v okrese Bratislava V. K zvýšeniu priemernej dĺžky trvania manželstva pri rozvođe došlo vo všetkých okresoch s výnimkou Levoče, Námestova a Banskej Štiavnice. Najviac o 1,1 roka sa skrátila dĺžka trvania manželstva v okrese Banská Štiavnica. Vo zvyšných dvoch okresoch predstavovalo zníženie priemernej dĺžky trvania manželstva len 0,1-0,2 roka. K okresom, v ktorých sledovaný ukazovateľ vzrástol najviac patria Medzilaborce (nárast o 3,7 roka), Krupina (nárast o 3,6 roka) a Tvrdošín (nárast o 3 roky).

Mapa 2.4 Priemerný vek pri rozvođe v okresoch SR, 2001-2005, ženy



Mapa 2.5 Priemerná dĺžka trvania manželstva pri rozvođe v okresoch SR, 2001-2005



Regionálne rozmiestnenie okresov podľa priemernej dĺžky trvania manželstva pri rozvođe, vytváralo v období 2001-2005 na území Slovenska niekoľko menších roztrúsených útvarov. Na juhozápade to bol samostatný okres Bratislava V, v ktorom manželstvá v čase rozvođu mali v priemere najdlhšie trvanie - 16,1 roka. Na západnom Slovensku vznikli dva podobné útvary s priemernou dĺžkou trvania rozvádzaného sa manželstva 14,5 až 14,7 rokov, tvorené okresmi Piešťany, Nové Mesto nad Váhom a Ilava, Púchov. Na južnom Slovensku to boli dva izolovane ležiace okresy Krupina a Revúca, s hodnotami ukazovateľa 14,8 a 15 rokov. Na severe Slovenska v stredoslovenskom regióne okres Tvrdošín (14,6 rokov), vo východoslovenskom regióne Stará Ľubovňa (14,8 rokov) a Medzilaborce (15,5 rokov). Ďalšími okresmi v skupine okresov s najdlhším trvaním manželstva pri rozvođe, sú okresy Košice II (14,8 rokov) a Košice III (15,9 rokov). Relatívne vysoké hodnoty priemernej dĺžky trvania rozvedeného manželstva dosahovali okresy v stredoslovenskom regióne, v jeho centrálnej časti -

Púchov, Bytča, Žilina, Martin, Dolný Kubín, Liptovský Mikuláš a Brezno. Uvedené okresy vytvárali v sledovanom období najrozsiahlejší kompaktný útvar s trvaním manželstva v priemere 14,1-14,4 rokov. Hodnotami ukazovateľa sa k predchádzajúcemu celku dajú priradiť aj okresy Juhoslovenskej kotliny – Poltár, Revúca a Rožňava, ako aj okresy Spišská Nová Ves, Prešov, Svidník a Stropkov na východnom Slovensku. V priemere najkratšie trvajúce manželstvo pri rozvode – 12,4 až 13,4 rokov mali v období 2001-2005 štyri väčšie regionálne útvary. Prvý na južnom Slovensku tvorili okresy Dunajská Streda, Šaľa, Komárno, Nové Zámky. Druhý vznikol na západe SR z okresov Topoľčany a Bánovce nad Bebravou. Tretí na strednom Slovensku tvorili okresy Zlaté Moravce, Banská Štiavnica a Zvolen. Nakoniec štvrtý vo východoslovenskom regióne, tvorili okresy Košice - okolie, Trebišov, Vranov nad Topľou, Sobrance a Snina. K tomuto typu sa radia aj izolovane ležiace okresy Levoča, Námestovo a Senica.

Analýza vývoja priemernej dĺžky rozvedeného manželstva odhalila v sledovanom období 11 divergentných okresov, v ktorých hodnota ukazovateľa výrazne divergovala od trendu priemerných hodnôt za SR. Najviac sa hodnoty priemernej dĺžky rozvádzajúceho manželstva vzdalovali od stanoveného trendu v okresoch Revúca, Košice II, Galanta, Žilina, Brezno.

Rozvody manželstiev s maloletými deťmi predstavujú najväčší sociálny problém. Deti pochádzajúce z takýchto manželstiev prichádzajú o každodenný kontakt s jedným z rodičov, čo sa môže negatívne prejavovať v ich ďalšom vývoji.

Rozvody manželstiev s maloletými deťmi tvoria približne dve tretiny evidovaných rozvodov. Najčastejšie sa rozvádzajú manželstvá s jedným dieťaťom. Tento trend je evidentný aj na regionálnej úrovni, kde bol v celom sledovanom období zaznamenaný najvyšší podiel rozvodov práve jednodetných manželstiev. Ich priestorové rozloženie sa viaže k oblastiam s prvkami nového reprodukčného správania, akými sú pokles plodnosti, uprednostňovanie menšieho počtu detí v rodinách, a pod. Ide predovšetkým o oblasť juhozápadného a južného Slovenska a mesto Košice, ktoré má vo východoslovenskom regióne špecifické postavenie. Úroveň hodnôt demografických ukazovateľov a celkový demografický vývoj radí mesto Košice k regiónom so skorším nástupom modelu západoeurópskeho reprodukčného správania.

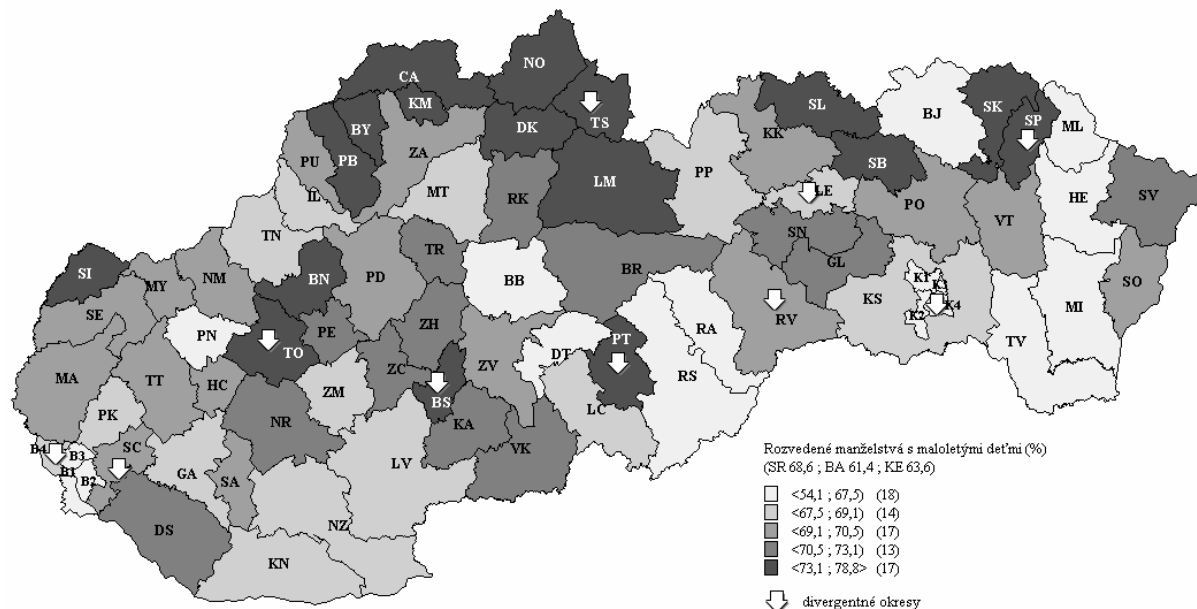
V priebehu posledných desiatich rokov mali manželstvá s jedným dieťaťom najvyšší podiel na celkovom počte rozvedených manželstiev s maloletými deťmi v okresoch mesta Bratislava (hlavne Bratislava I a Bratislava III), Pezinok, Dunajská Streda, Komárno, Nové Zámky a spomínané okresy mesta Košice (najviac Košice III a Košice IV). Najnižší podiel rozvodov manželstiev s jedným dieťaťom bol v rovnakom období zaznamenaný v okresoch na severe Slovenska – Bytča, Čadca, Námestovo, Tvrdosín a v okresoch východoslovenského regiónu Levoča, Stropkov, Sabinov, Stará Ľubovňa, Kežmarok, Vranov nad Topľou. V období 2001-2005 oproti obdobiu 1996-2000 došlo ku zvýšeniu podielu rozvodov manželstiev s jedným maloletým dieťaťom vo viac ako troch štvrtinách okresov Slovenska. Viac ako dvojnásobne vzrástol počet rozvodov manželstiev s jedným maloletým dieťaťom v okresoch Medzilaborce, Stará Ľubovňa a Stropkov. Významný nárast takýchto rozvodov sa týkal aj okresov Tvrdosín, Skalica, Bytča a Trenčín.

Podobný trend vykazoval vývoj rozvodov manželstiev s dvoma maloletými deťmi. V sledovanom období sa ich podiel zvýšil v 54 okresoch Slovenska, najviac v okresoch Košice - okolie, Stropkov, Bytča, Hlohovec, Bánovce nad Bebravou, Dunajská Streda, Čadca, Námestovo a Detva. V prípade rozvodov manželstiev s tromi a viacerými maloletými deťmi bola situácia o niečo priaznivejšia – podiel rozvodov takýchto manželstiev vzrástol len u 38 okresov, najviac v okresoch Hlohovec, Stará Ľubovňa, Bratislava I, Krupina, Piešťany, Košice III a Rožňava. Z hľadiska priestorovej diferenciácie rozmiestnenie okresov podľa podielu rozvodov manželstiev s dvoma a tromi a viacerými maloletými deťmi je v porovnaní s rozvodmi jednodetných manželstiev opačné. Vyššie podiely rozvodov manželstiev s najmenej dvoma maloletými deťmi sa viažu na okresy severnej časti stredoslovenského regiónu Bytča, Čadca, Námestovo, Tvrdosín a na okresy východného Slovenska - Kežmarok, Levoča, Bardejov, Stará Ľubovňa, Svidník, Stropkov, t.j. na oblasti, v ktorých je stále uprednostňovaný starší reprodukčný model s vyššou plodnosťou.

Celkovo však vývoj rozvodovosti manželstiev s maloletými deťmi môžeme hodnotiť pozitívne – ich zastúpenie sa v sledovanom období postupne znižovalo v prospech rozvodov bezdetných manželstiev. V období 1996-2000 sa podiel rozvodov manželstiev s maloletými deťmi pohyboval v intervale 58,4 - 82,8 %, v období 2001-2005 v intervale 54 - 78,8 %. Nárast počtu i podielu rozvodov bezdetných manželstiev sa prejavil vo všetkých okresoch SR, okrem štyroch - Banská Štiavnica, Poltár, Košice IV a Žarnovica. Viac ako dvojnásobne vzrástol počet takýchto rozvodov v okrese Ilava a Humenné, významný nárast zaznamenali ďalej okresy Krupina, Stará Ľubovňa, Vranov nad Topľou a Sabinov. Regionálne rozloženie okresov podľa podielu rozvodov bezdetných manželstiev bolo v období 2001-2005 pomerne rôznorodé. Okresy s najvyšším podielom rozvodov manželstiev bez maloletých detí (34 – 46 %) boli sústredené do viacerých menších celkov, roztrúsených po celom území SR. Na západnom Slovensku sem možno zaradiť okresy mesta Bratislava, okrem Bratislavy IV a izolovaný okres Piešťany, na strednom Slovensku okresy Banská Bystrica a Detva, na juhu Slovenska okresy Rimavská Sobota a Revúca. Vo východoslovenskom regióne vytvorili najrozsiahlejší útvar okresov s vysokou hodnotou sledovaného ukazovateľa okresy Medzilaborce, Humenné, Michalovce a Trebišov, ďalej okresy na území mesta Košice a samostatne ležiaci okres Levoča a Bardejov.

Podiel rozvodov manželstiev s maloletými deťmi z celkového počtu evidovaných rozvodov vykazoval v sledovanom období iba desať divergentných okresov, v ktorých sa hodnota ukazovateľa odchyľovala od trendu minimálnych hodnôt. K najviac divergujúcim okresom patrili Tvrdošín, Banská Štiavnica, Poltár, a Topoľčany.

Mapa 2.6 Rozvody manželstiev s maloletými deťmi v okresoch SR, 2001-2005



Približne v polovici 80. rokov sa štruktúra rozvodov podľa príčiny rozvratu manželstva na Slovensku stabilizovala. Najčastejšou príčinou rozvodu bola u oboch pohlaví v sledovanom období vo všetkých okresoch rozdielnosť pováh, názorov a záujmov. Vysoký počet rozvodov v dôsledku tejto príčiny spôsobuje jej všeobecné pomenovanie, ktoré umožňuje zahrnúť aj iné konkrétne príčiny rozvodov. Účastníkom rozvodu tak poskytuje pocit zachovania si určitej anonymity v takej chúlостivej situácii.

V období 1996-2000 sa podiel rozvodov spôsobených rozdielnosťou pováh, názorov a záujmov v okresoch SR pohyboval od 22 do 90 %. Najviac takýchto rozvodov bolo u oboch pohlaví evidovaných v okresoch Bratislava V, Pezinok, Bratislava II, Dunajská Streda. Samotné hlavné mesto Bratislava malo v uvedenom období podiel rozvodov manželstiev v dôsledku rozdielnosti pováh, názorov a záujmov 74 %, mesto Košice 64 %. Na konci sledovaného obdobia - v období 2001-2005, k okresom s vysokým podielom rozvodov spôsobených rozdielnosťou pováh, názorov a záujmov zo strany muža aj ženy, pribudli Kežmarok, Ružomberok, Bardejov, Košice IV a Piešťany. Mesto Bratislava si udržalo 74% podiel zo začiatku sledovaného obdobia, v Košiciach došlo k miernemu zvýšeniu na 68 %. Najmenší podiel rozvodov manželstiev spôsobených uvedenou príčinou mali v období 1996-2000 okresy Šaľa, Námestovo, Sabinov a Revúca, v období 2001-2005 k okresom Námestovo a Revúca z predchádzajúceho obdobia, pribudli okresy Medzilaborce a Púchov. Okres Šaľa, ktorý bol v období 1996-2000 na konci rebríčka, zaznamenal najväčší nárast počtu rozvodov na uvedenú príčinu, keď sa v období 2001-2005 počet rozvodov s touto príčinou viac ako strojnásobil. Vysoké prírastky (nad 100 %) počtu rozvodov manželstiev v dôsledku rozdielnosti pováh, názorov a záujmov zaznamenali aj okresy Stará Ľubovňa, Bytča, Sabinov, Myjava, Žilina, Gelnica, Skalica. Podiel rozvodov na túto najčastejšie uvádzanú príčinu sa celkovo zvýšil v 70 okresoch Slovenska.

Na strane muža sú ďalšími frekventovanými príčinami rozvodov manželstiev alkoholizmus a nevera. Podiel rozvodov zapríčinených alkoholizmom muža na celkovom počte evidovaných rozvodov, sa v okresoch SR v prvom sledovanom období 1996-2000 pohyboval od 1,5 do 32 %. Najviac manželstiev sa v dôsledku uvedenej príčiny rozviedlo v okresoch východného Slovenska - Snina, Medzilaborce, Humenné, Gelnica. V poslednom sledovanom období k nim pribudli Veľký Krtíš, Krupina, Námestovo a Trebišov. Prírastok počtu rozvodov spôsobených alkoholizmom muža zaznamenala v priebehu sledovaného obdobia viac ako polovica okresov Slovenska (42 prípadov). Viac ako dvojnásobne sa zvýšil počet takýchto rozvodov v okresoch Turčianske Teplice, Stropkov, Košice III a Tvrdošín.

Podiel rozvodov spôsobených neverou muža sa v prvom sledovanom období 1996-2000 pohyboval v intervale 1,4-23 %. V tomto období patrili k okresom s najvyšším podielom rozvodov spôsobených neverou muža Senica, Detva, Revúca, Partizánske a Zvolen. V období 2001-2005 k nim pribudli Námestovo, Levice, Veľký Krtíš a Púchov, pričom hodnoty podielu rozvodov manželstiev, zapríčinených neverou muža sa pohybovali medzi 1,7 až 21 %. Prírastok počtu rozvodov manželstiev spôsobených neverou muža, sa v období 2001-2005 v porovnaní s obdobím 1996-2000 prejavil vo viac ako dvoch tretinách okresov (spolu 57 okresov). Naj-

viac vzrástol počet rozvodov na uvedenú príčinu v okresoch: Tvrdošín, Martin, Čadca, Lučenec, Dolný Kubín, Turčianske Teplice a Stropkov.

Poslednou relatívne početnou skupinou sú rozvody zapríčinené nezáujmom muža o rodinu. Ich podiel sa v období 1996-2000 pohyboval od 0,8 % v okrese Martin, do 28,8 % v okrese Stropkov. V poslednom sledovanom období bol okresom s najnižším podielom rozvodov zapríčinených nezáujmom muža o rodinu Pezinok (0,5 %), okresom s najvyšším podielom Svidník (23,6 %). V priebehu posledného desaťročia vzrástol počet rozvodov na túto príčinu v 25 okresoch Slovenska, najvyššie prírastky mali okresy Košice III, Košice I, Vranov nad Topľou, Martin a Bratislava V. Samotné mesto Bratislava zaznamenalo naopak úbytok tohto typu rozvodov. Okresy s najvyšším zastúpením rozvodov spôsobených nezáujmom o rodinu zo strany muža sa v období 2001-2005 nachádzali prevažne vo východoslovenskom regióne – Svidník, Sobrance, Stropkov, Sabinov, Humenné, Michalovce, Snina a na severe v oblasti Kysúc a Oravy – Čadca, Kysucké Nové Mesto, Námestovo.

Zo strany ženy sú na druhom mieste v poradí rozvody, kde súd nezistil zavinenie. Ich relatívne zastúpenie sa v okresoch SR v jednotlivých analyzovaných obdobiach výraznejšie nemenilo, hoci rozpätie intervalu bolo pomerne široké 1-51 %. V celom sledovanom období tvorili najväčší podiel rozvody, kde súd nezistil zavinenie na strane ženy, v okresoch Sabinov, Prešov a Stará Ľubovňa vo východoslovenskom regióne, na strednom Slovensku v okresoch Zvolen, Detva, Rimavská Sobota, Revúca a v okresoch Topoľčany a Levice na západnom Slovensku. Na konci sledovaného obdobia zaznamenala zvýšenie počtu rozvodov na uvedenú príčinu približne polovica okresov (39 okresov). V období 2001-2005 najviac vzrástol počet rozvodov, kde súd nezistil zavinenie na strane ženy v okrese Košice III, Košice I, Turčianske Teplice, Námestovo, Poprad a Košice - okolie.

Ostatné príčiny tvoria tretiu najpočetnejšiu skupinu rozvodov s vinou na strane ženy. Na rozdiel od predchádzajúcej skupiny rozvodov, sa nárast počtu rozvodov na ostatné príčiny na strane ženy týkal viac ako dvoch tretín okresov Slovenska (53 okresov). Najvyššie prírastky rozvodov v sledovanom období zaznamenali okresy Dolný Kubín, Tvrdošín, Dunajská Streda, Snina a Brezno. Najvyšší podiel rozvodov v tejto skupine mali v posledných desiatich rokoch okresy Námestovo, Martin, Stropkov a Košice III. V polovici analyzovaného obdobia k nim pribudli aj okresy severného Slovenska - Čadca, Kysucké Nové Mesto, ďalej Komárno a Brezno.

Štvoricu najčastejších príčin rozvodov na strane ženy uzatvára nevera. K okresom s najvyšším podielom rozvodov zapríčinených neverou ženy patrili v sledovanom období Senica, Krupina, Revúca, Námestovo, Veľký Krtíš. V období 2001-2005 k uvedeným okresom pribudli aj Levice, Zvolen a Púchov. Podiel rozvodov spôsobených neverou ženy sa v jednotlivých analyzovaných obdobiach pohyboval od 0,3 do 21 %, v období 2001-2005 sa interval hodnôt mierne zúžil – na dolnú hranicu 0,9 % a hornú hranicu 16,7 %. Najvyššie prírastky počtu rozvodov zapríčinených neverou ženy dosiahli v priebehu sledovaného obdobia okresy Turčianske Teplice, Čadca, Dolný Kubín, Hlohovec, Kysucké Nové Mesto a Stropkov. Prírastok na uvedenú príčinu zaznamenalo spolu 42 okresov Slovenska.

3. Plodnosť

Z dlhodobejšieho pohľadu má plodnosť v SR klesajúci trend. Čoraz viac nadobúda črty západoeurópskeho reprodukčného modelu, ktorý sa prejavuje okrem iného i odkladom pôrodov do vyššieho veku, nárastom priemerného veku matiek pri pôrode (i pri prvom pôrode), ako i vyššou úrovňou mimomanželskej plodnosti. Významnú úlohu v realizácii reprodukčných zámerov obyvateľstva zohráva i anti-koncepcia, ktorá do istej miery determinuje konečnú úroveň plodnosti.

V celom sledovanom období sa úhrnná plodnosť v SR postupne znižovala. Kým v období 1996-2000 pripadlo na jednu ženu počas jej reprodukčného obdobia 1,38 dieťaťa, v období 2001-2005 to bolo už iba 1,22 dieťaťa. Okrem poklesu úrovne plodnosti môžeme konštatovať i zmenu rozloženia plodnosti podľa veku. V prvom období sa najväčšia časť pôrodov koncentrovala do vekovej skupiny 20-24 ročných žien, v súčasnosti sa ťažisko plodnosti presunulo do vekovej skupiny 25-29 ročných žien. Odklad pôrodov a celková zmena reprodukčného správania sa prejavuje i v náraste plodnosti žien starších ako 30 rokov a v poklese plodnosti žien do 19 rokov. Posun intenzity plodnosti do vyšších vekových kategórií potvrdzuje aj rast priemerného veku žien pri pôrode. Kým v období 1996-2000 priemerný vek dosahoval 25,82 roka, v období 2001-2005 sa zvýšil na hodnotu 26,96 roka. Podobné tendencie vykazuje i priemerný vek žien pri prvom pôrode, ktorý narástol z hodnoty 23,35 roka v období 1996-2000 na hodnotu 24,92 roka v období 2001-2005.

Faktorom, ktorý ovplyvňuje úroveň plodnosti, je rodinný stav žien. V celom sledovanom období vykazovala plodnosť vydatých žien vyššie hodnoty ako plodnosť nevydatých žien. Intenzita manželskej plodnosti pritom klesá, ale prevažná časť detí sa stále rodí v manželstve. V období 1996-2000 predstavoval podiel živonarodených detí v manželstve 84,1 %, v období 2001-2005 klesol na hodnotu 76,9%. To znamená, že takmer štvrtina detí sa rodí mimo manželstva, a teda pôrodnosť prestáva byť nevyhnutne podmienená manželstvom.

Časovanie pôrodov ako i zmeny v reprodukčnom správaní sa premietali i do štruktúry živonarodených podľa poradia. Rástol podiel živonarodených detí v prvom poradí, v období 2001-2005 tento podiel dosiahol takmer 46 %, ale druhé a tretie poradie zaznamenalo pokles. Podiel detí v druhom poradí klesol z 32,6 % v období 1996-2000 na 31,9 % v období 2001-2005 a podiel detí v treťom poradí sa znížil z 12,7 % na 11,7 %. Aj pokles počtu a podielu živonarodených detí v druhom a treťom poradí má za následok celkovo nízku úroveň plodnosti v SR.

Reprodukcii ovplyvňuje aj vzdelanostná úroveň obyvateľstva. Všeobecne možno konštatovať, že medzi dosiahnutou vzdelanostnou úrovňou a úrovňou plodnosti žien platí negatívna väzba. Čím má žena vyššie vzdelanie, tým má menej detí, a naopak, ženy s nižším vzdelaním majú v priemere viac detí. Tento trend vyplýva jednak z neustále sa predlžujúceho procesu vzdelávania, ako i následnej participácie žien na trhu práce. Veľa žien sa najskôr snaží vybudovať kariéru, dosiahnuť uspokojivé spoločenské a pracovné postavenie, a až neskôr sa rozhodne založiť si rodinu. Výsledkom je potom v konečnom dôsledku nižšia realizovaná plodnosť ako pôvodne zamýšľaná.

Územie Slovenska nie je z hľadiska reprodukčných procesov homogénne, jednotlivé okresy vykazujú rôznu úroveň plodnosti. V období 1996-2000 sa úhrnná plodnosť v SR pohybovala v intervale od hodnoty 0,94 (okres Bratislava V) po hodnotu 2,30 (okres Námestovo). V tomto období sa na území Slovenska nachádzali dva homogénne regionálne celky s vysokou úrovňou a jeden regionálny celok s nízkou úrovňou plodnosti. Prvý kompaktný región s vysokou plodnosťou, v ktorom na jednu ženu počas jej reprodukčného obdobia pripadlo 1,5 a viac dieťaťa, bol tvorený okresmi severného Slovenska (Bytča, Čadca, Námestovo, Tvrdošín a Dolný Kubín). Druhý relatívne kompaktný a rozsiahly región s vysokými hodnotami plodnosti sa vytvoril vo východnej časti SR. Tvorilo ho 16 okresov Prešovského a Košického kraja (celistvosť tohto regiónu narúšali len okresy mesta Košice a okresy krajného severovýchodu s o niečo nižšími hodnotami plodnosti), v južnej časti stredného Slovenska patrili k tomuto regionálnemu typu ešte okresy Krupina a Rimavská Sobota.

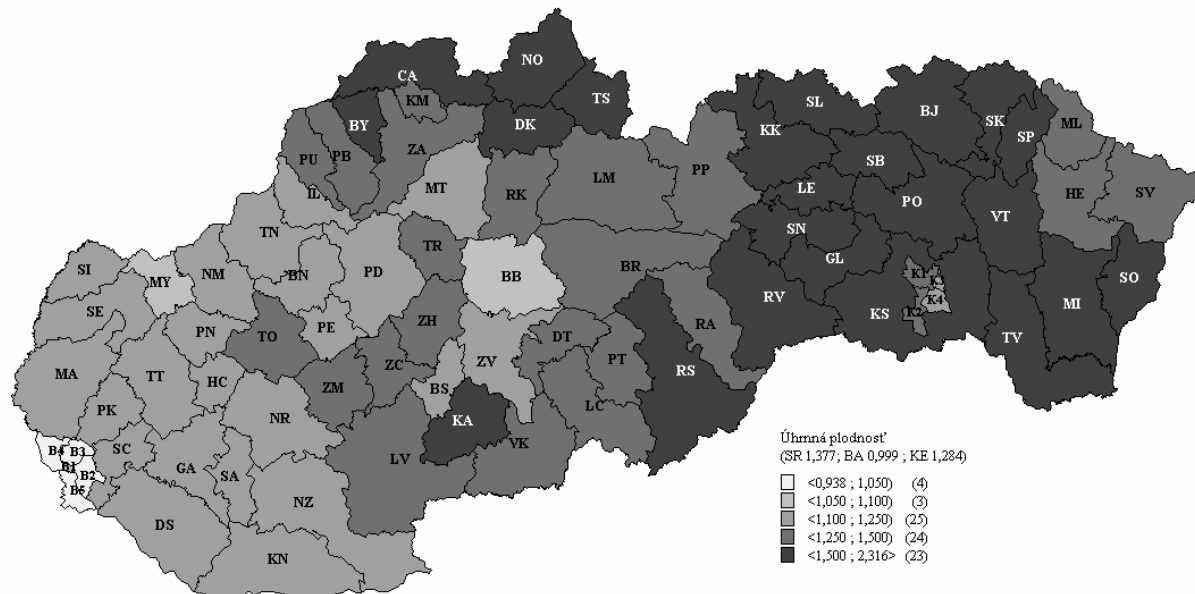
Naopak, veľmi nízkou plodnosťou (menej ako 1,05 dieťaťa na jednu ženu počas jej reprodukčného obdobia) sa vyznačovali štyri bratislavské okresy - Bratislava II, Bratislava III, Bratislava IV a Bratislava V.

V období 2001-2005 sa plodnosť znížila vo väčšine okresov SR. Výnimkou boli štyri okresy - Bratislava I, Bratislava II, Bratislava IV a okres Senec, ktoré zaznamenali mierne rastúce tendencie plodnosti. Ale i napriek tendenciám rastu patria tieto okresy naďalej medzi regióny s dlhodobou veľmi nízkou úrovňou plodnosti. Celoplošný pokles úrovne plodnosti potvrdzuje i fakt, že v období 1996-2000 patrilo do intervalu najvyššej plodnosti až 23 okresov, ale v období 2001-2005 v tomto intervale zotrvali už len štyri okresy (Kežmarok, Stará Ľubovňa, Sabinov a Námestovo). Najnižšie hodnoty úhrnnej plodnosti v období 2001-2005 mali okresy Myjava (0,98), Bratislava V (0,91), Banská Bystrica (0,96), Partizánske (0,97), Prievidza (0,98).

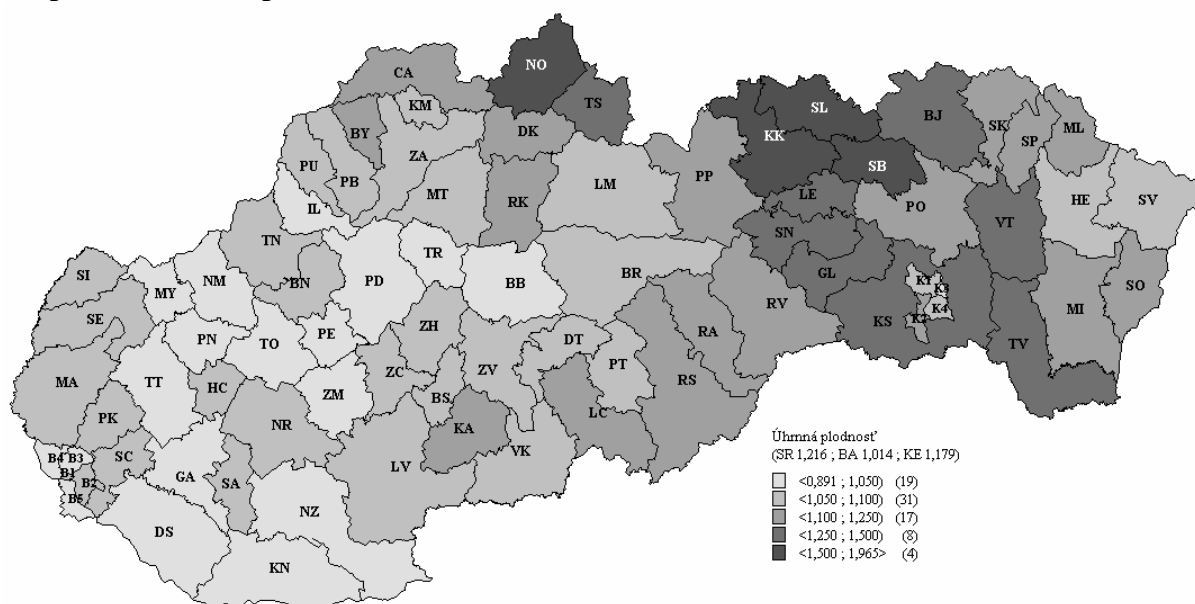
Z priložených máp vyplýva, že z hľadiska úrovne plodnosti je územie Slovenska rozdelené zhruba na dva veľké regióny. Prvý tvoria okresy na severe a východe SR, ktoré vykazujú dlhodobu vyššiu úroveň plodnosti, druhý je tvorený okresmi na juhozápade SR s dlhodobou nižšou úrovňou plodnosti. Za dva významné faktory,

ktoré významným spôsobom ovplyvňujú úroveň plodnosti v jednotlivých okresoch SR, možno považovať religiozitu a etnicitu. V okresoch s vysokým zastúpením katolíckeho obyvateľstva a s vyšším zastúpením obyvateľstva rómskej národnosti sú hodnoty plodnosti dlhodobo vyššie ako v okresoch, kde je nižšia religiozita a nízke zastúpenie rómskeho etnika. Ale práve v okresoch s dlhodobo najvyššou úrovňou plodnosti, ako Námestovo, Stará Ľubovňa, Snina, Sabinov, Levoča, Svidník a Gelnica, bol pokles úhrnnej plodnosti najdynamickejší.

Mapa 3.1 Úhrnná plodnosť v okresoch SR, 1996-2000



Mapa 3.2 Úhrnná plodnosť v okresoch SR, 2001-2005

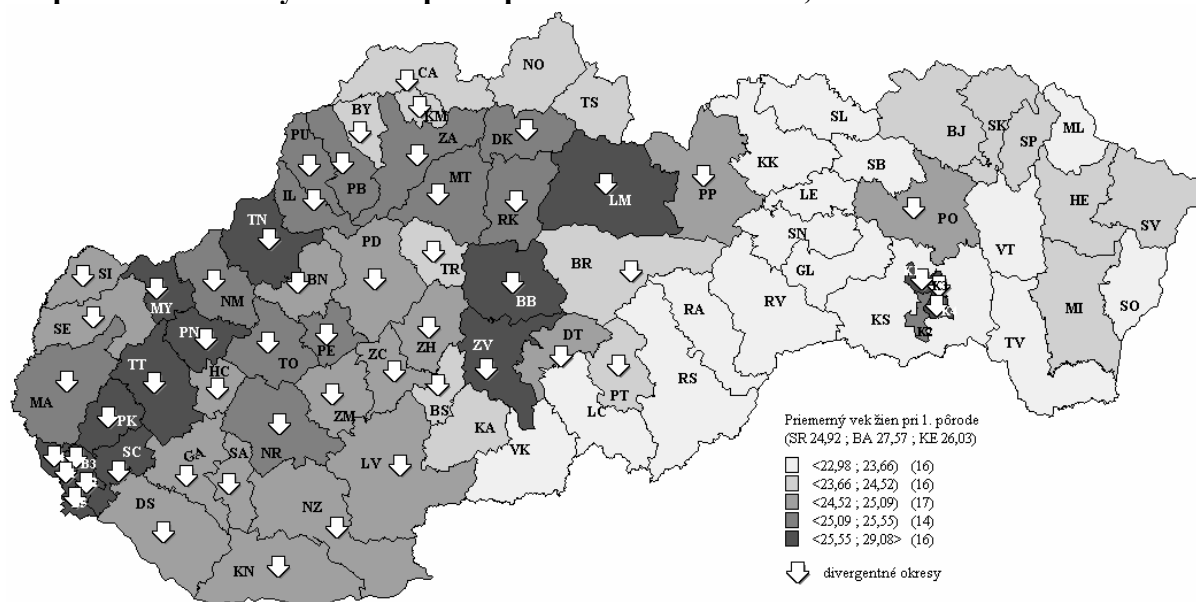


Od trendu maximálnych hodnôt úhrnnej plodnosti nediverguje, resp. sa podstatným spôsobom neodchyľuje, žiadny okres. Môžeme konštatovať, že regionálne rozdiely sa nezväčšujú, hodnoty úhrnnej plodnosti si udržiavajú stabilný trend, alebo sa dokonca mierne približujú k maximu.

Ďalším ukazovateľom, ktorý charakterizuje reprodukciu, je priemerný vek žien pri prvom pôrode. Vyššie hodnoty tohto ukazovateľa sú typické pre veľké mestá, ako i pre okresy západného Slovenska a časti stredného Slovenska. V období 2001-2005 sa priemerný vek žien pri prvom pôrode pohyboval v rozpätí od 22,98 roka v okrese Kežmarok do 29,08 roka v okrese Bratislava I. Prvý ucelený región s vysokým priemerným vekom pri prvom pôrode (viac ako 25,55 rokov) vznikol na západnom Slovensku a tvorili ho všetky okresy Bratislavy, ďalej okresy Pezinok, Senec, Trnava, Piešťany a Myjava, ku ktorým sa priraduje okres Trenčín. Druhý región vysokých hodnôt sa sformoval v centrálnej časti Slovenska z okresov Banská Bystrica a Zvolen, ku ktorým sa

priraduje aj okres Liptovský Mikuláš. Na východe SR patria k tomuto regionálnemu typu okresy Košice I a Košice IV. V týchto okresoch je odklad prvých pôrodov do vyššieho veku pravdepodobne spôsobený silnejším príklonom obyvateľstva k novému reprodukčnému modelu.

Mapa 3.3 Priemerný vek žien pri 1. pôrode v okresoch SR, 2001-2005



Naopak, svoje prvé dieťa rodia podstatne skôr ženy v okresoch východného a južného Slovenska. Najnižšími hodnotami tohto ukazovateľa sa v období 2001-2005 vyznačovali okresy Kežmarok, Rimavská Sobota, Gelnica, Revúca a Trebišov. V týchto okresoch mali ženy pri narodení prvého dieťaťa v priemere menej ako 23 rokov. Sú to okresy s vysokým zastúpením rómskeho obyvateľstva. Rómske ženy začínajú svoju reprodukčnú kariéru podstatne skôr ako ostatné ženy v SR.

Z hľadiska vývoja priemerného veku žien pri prvom pôrode možno pozorovať rastúce tendencie vo všetkých okresoch SR. Pritom najväčší nárast tohto ukazovateľa, a to 2 roky a viac, zaznamenávali okresy Senec, Bratislava III, Košice IV, Bratislava II, Púchov, Dunajská Streda.

Výraznejší odstup od trendu minimálnych hodnôt priemerného veku žien pri prvom pôrode zaznamenávalo až 53 okresov. Z priestorového hľadiska to boli prevažne okresy západného a stredného Slovenska, t.j. okresy u ktorých evidujeme vyššie hodnoty tohto ukazovateľa. Najväčšie trendové odchýlky zaznamenali okresy Bratislava I, Bratislava II, Bratislava III, Bratislava IV a okres Košice IV.

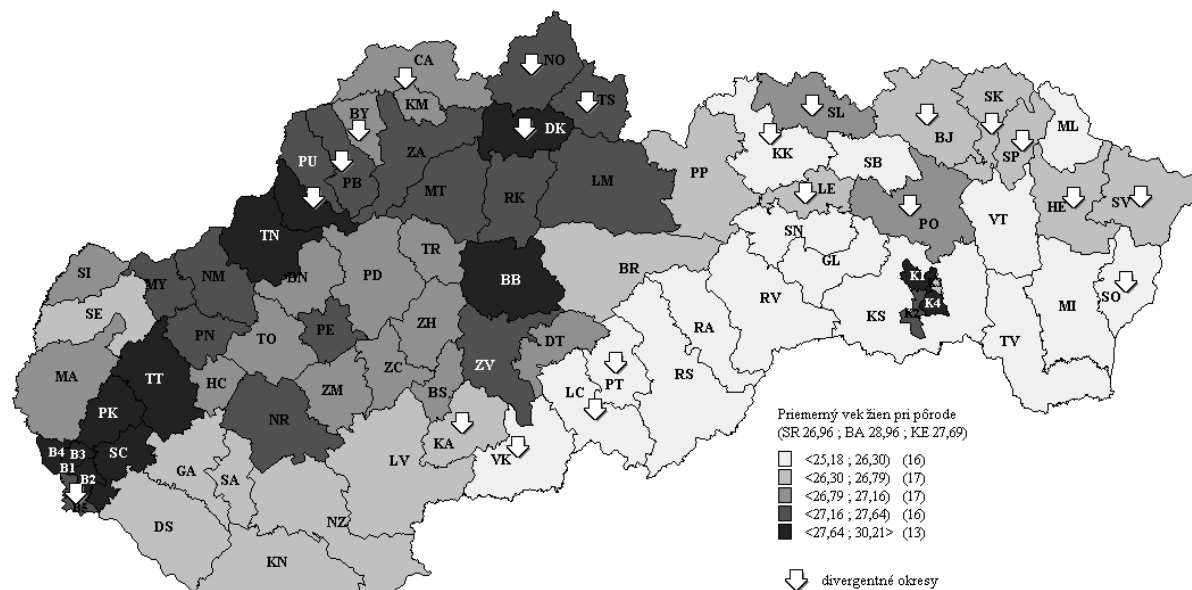
Priestorovo diferencovaným ukazovateľom je i priemerný vek žien pri pôrode. Z hľadiska vývoja priemerného veku žien pri pôrode od obdobia 1996-2000 po obdobie 2001-2005 možno konštatovať jeho všeobecný nárast vo všetkých okresoch SR. Najväčší nárast zaznamenali okresy Košice IV, Senec, Púchov, Turčianske Teplice a Bratislava III.

V období 1996-2000 vykazovali priemerný vek pri pôrode vyšší ako 27,5 roka iba ženy v štyroch bratislavských okresoch Bratislava I, Bratislava II, Bratislava III a Bratislava IV. V období 2001-2005 už bolo takýchto okresov 19. K uvedeným štyrom bratislavským okresom sa pripojili na západe okresy Pezinok, Senec, Trnava, ďalší región s touto hodnotou vytvorili okresy Trenčín a Ilava a na východe vznikol malý región z okresov Košice I a Košice IV. K tomuto regionálnemu typu patria aj okresy Dolný Kubín a Banská Bystrica.

Vo všeobecnosti platí, že v okresoch západného Slovenska, ako i v okresoch s veľkými mestami, súvisí vyšší priemerný vek žien pri pôrode najmä s odkladom veľkej časti pôrodov do vyššieho veku a s väčším príklonom obyvateľstva k novému reprodukčnému modelu. Naproti tomu vyššia hodnota tohto ukazovateľa v religióznych okresoch severného a severovýchodného Slovenska súvisí najmä s väčším počtom detí narodených vo vyšších poradiach, nakoľko obyvateľstvo v týchto okresoch preferuje viacdetný model rodiny.

Medzi 5 okresov s najvyšším priemerným vekom žien pri pôrode patrili v období 2001-2005 okresy Bratislava I (30,20 rokov), Bratislava IV (29,70 rokov), Bratislava II (29,19 rokov), Bratislava III (29,19 rokov) a Košice I (28,51 rokov). Na realizáciu reprodukčných zámerov ostáva týmto ženám kratšie obdobie, čo v konečnom dôsledku negatívne ovplyvňuje aj úroveň ich plodnosti. S pribúdajúcim vekom sa môžu vyskytnúť zdravotné a iné komplikácie, ktoré sa môžu odraziť aj vo veľkosti rodiny.

Naopak najnižší priemerný vek pri pôrode počas celého hodnoteného obdobia mali najmä ženy v južnej a juhovýchodnej časti SR, v okresoch Rimavská Sobota, Rožňava, Revúca, Lučenec s hodnotami nižšími ako 25,7 roka. Ide o okresy Juhoslovenskej kotliny s vysokým zastúpením obyvateľstva rómskej národnosti.

Mapa 3.4 Priemerný vek žien pri pôrode v okresoch SR, 2001–2005

Divergenciu od trendu maximálnych hodnôt priemerného veku vykazovalo 22 okresov, a to okres Bratislava V a ďalej okresy v severnej a východnej časti SR a štyri okresy na juhu stredného Slovenska. Najväčšie odchýlky od trendu maximálnych hodnôt sa prejavili v okresoch Kežmarok, Sobrance, Lučenec, Stropkov a Stará Ľubovňa.

Zníženie intenzity plodnosti, ako i presun maximálnej plodnosti do vyšších vekových kategórií žien, sa premieta i v rozložení plodnosti podľa veku.

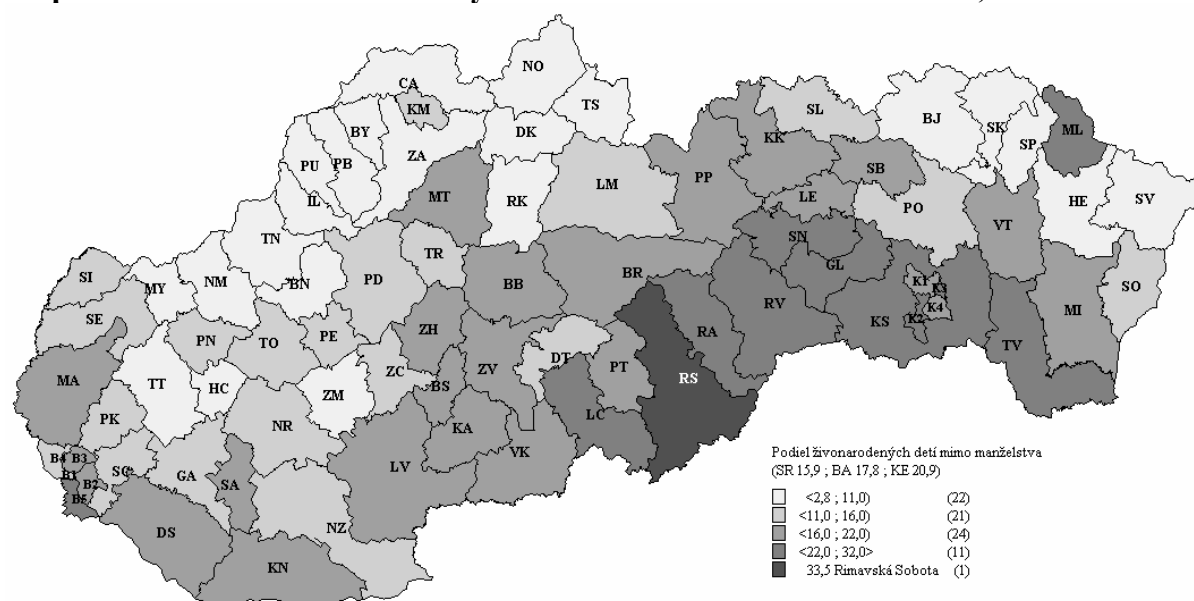
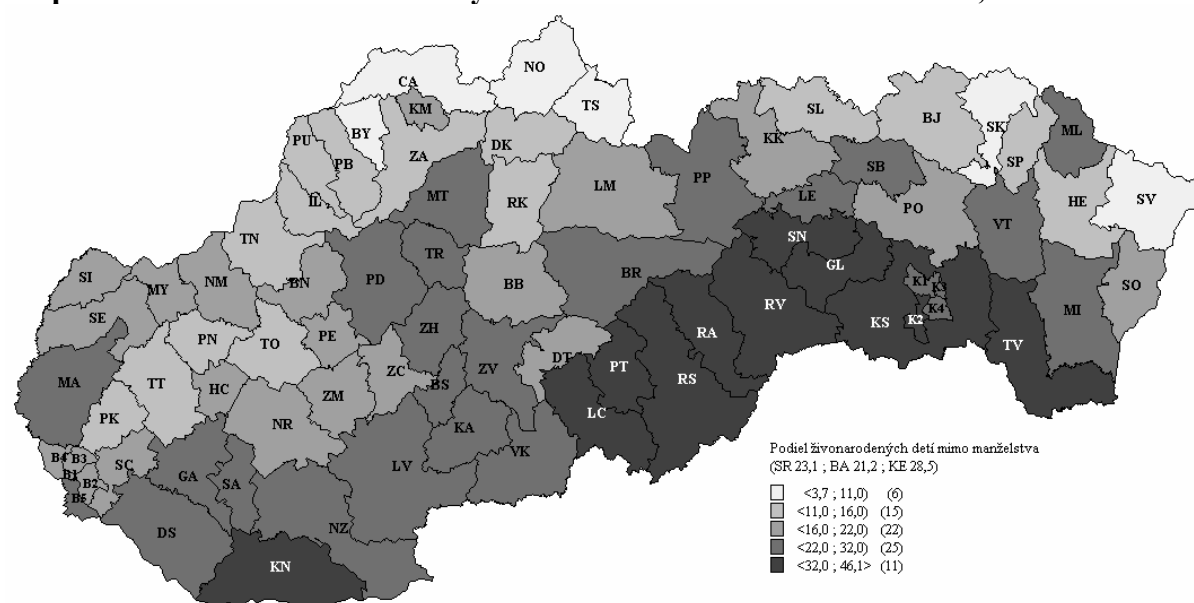
V období 1996–2000 bola vo väčšine okresov SR najvyššia plodnosť koncentrovaná vo vekovej kategórii 20–24 ročných žien. Už vtedy sa však v 15 okresoch maximálna plodnosť realizovala vo vyššej vekovej kategórii, t.j. v kategórii 25–29 ročných žien. Okrem okresov dvoch najväčších miest Bratislavy a Košíc, najvyššiu plodnosť v tejto vekovej kategórii vykazovali aj okresy Banská Bystrica, Trenčín, Trnava, Ilava a Pezinok. Možno ich označiť za okresy so skorším nástupom zmien v reprodukčnom správaní. Pri porovnaní obdobia 1996–2000 s obdobím 2001–2005 sa znížila intenzita plodnosti 20–24 ročných žien celoplošne - vo všetkých okresoch SR.

V období 2001–2005 sa ťažisko najvyššej plodnosti presunulo vo väčšine okresov do vekovej kategórie 25–29 ročných žien. Iba v 11 okresoch zostala najvyššia plodnosť koncentrovaná vo vekovej kategórii 20–24 ročných žien. Boli to okresy Juhoslovenskej kotliny - Rimavská Sobota, Revúca, Lučenec, Rožňava, na východnom Slovensku okresy Trebišov, Košice - okolie, Medzilaborce, Gelnica, Kežmarok, a v južnej časti stredného Slovenska okresy Veľký Krtíš a Poltár.

Na druhej strane špecifický prípad predstavoval okres Bratislava I, v ktorom bolo maximum plodnosti posunuté až do vekovej kategórie 30–34 ročných žien. Intenzita plodnosti 30–34 ročných žien vzrástla v celom sledovanom období vo všetkých okresoch SR, s výnimkou okresov Námestovo a Krupina.

V období 1996–2000 sa ženy najmladšej vekovej skupiny (15–19 ročné) podieľali na celkovej plodnosti väčšou mierou ako ženy 30–34 ročné. Doznieval starý reprodukčný model, v ktorom bola plodnosť sústredená do nižšieho veku, úzko previazaná so včasnými sobášmi. Naproti tomu v období 2001–2005 ženy vo veku 30–34 rokov už zaznamenávali vyššiu úroveň plodnosti ako ženy do 19 rokov, a to vo všetkých okresoch, s výnimkou okresu Rimavská Sobota.

Posun v reprodukčnom správaní smerom k novému reprodukčnému modelu dokumentuje i podiel detí narodených mimo manželstva. V období 1996–2000 sa podiel detí narodených mimo manželstva pohyboval v intervale od 2,8 % v okrese Námestovo do 33,5 % v okrese Rimavská Sobota. Rozpätie hodnôt tohto javu sa v období 2001–2005 zväčšilo, keď sa podiel živonarodených mimo manželstva pohyboval medzi 3,8 – 46 %. Rast podielu živonarodených detí mimo manželstva potvrdzuje i fakt, že zatiaľ čo v období 1996–2000 patrilo do intervalu najnižších hodnôt tohto ukazovateľa až 22 okresov, v období 2001–2005 to bolo už iba 6 okresov.

Mapa 3.5 Podiel detí živonarodených mimo manželstva v okresoch SR, 1996-2000

Mapa 3.6 Podiel detí živonarodených mimo manželstva v okresoch SR, 2001-2005


Medzi okresy s tradične najnižším podielom živonarodených mimo manželstva patrili okresy Kysúc (Čadca, Bytča) a Oravy (Námestovo, Tvrdošín, Dolný Kubín), na východe SR okresy Svidník a Snina, s podielom živonarodených detí mimo manželstva nižším ako 11 %. Nízky podiel detí narodených mimo manželstva v týchto okresoch je determinovaný najmä vysokou religiozitou obyvateľstva, ako i pevnými väzbami orientovanými na manželstvo a rodičovstvo (typ nukleárnej rodiny je u tohto obyvateľstva dominantnou formou spolužitia). Podiel živonarodených detí mimo manželstva vyšší ako 32 % mal v období 1996-2000 iba okres Rimavská Sobota. V období 2001-2005 už bolo takých okresov 11. Tie v juhovýchodnej časti Slovenska vytvorili rozsiahly regionálny útvar, ktorý sa začína okresom Lučenec (41,6 %) a Poltár (35,1 %), pokračuje okresom Rimavská Sobota, v ktorom sa podiel živonarodených mimo manželstva zvýšil na 46 % (t.j. takmer každé druhé dieťa sa narodilo mimo manželstva), ďalej okresmi Revúca (43,6 %), Rožňava (45,2 %), atď., až po okres Trebišov (36,9 %), s výnimkou okresov Košice I, III a IV. Sú to okresy s vysokým zastúpením rómskeho obyvateľstva, ktoré má odlišný postoj k manželstvu a rodičovstvu. Rómske páry žijú spolu často bez oficiálneho sobáša. Ich spolužitie býva schválené komunitou, a sobáš podľa nich nie je pre formovanie rodiny nutný.

Okrem odkladu pôrodov do vyššieho veku a nárastu mimomanželskej plodnosti mení nové reprodukčné správanie aj hodnotu dieťaťa, ktoré predstavuje v súčasnosti pre rodičov emocionálny a nie ekonomický prínos.

Rastú náklady investované do vzdelania a výchovy detí, čo sa prejavuje i v štruktúre narodených podľa poradia, a to najmä v redukcii pôrodov vyšších poradií u väčšiny obyvateľstva SR.

Všeobecne možno konštatovať, že najviac detí v prvom poradí sa dlhodobo rodí v okresoch, v ktorých je celkovo nižšia úroveň plodnosti. V období 2001-2005 sa najviac detí v prvom poradí narodilo vo všetkých okresoch Bratislavy (v Bratislave V to bolo až 63 %), ďalej v okrese Košice III, Banská Bystrica, Pezinok, Senec, Dunajská Streda a Myjava (viac ako 53 %). Najmenej detí v prvom poradí vykazujú okresy Stará Ľubovňa (31,2 %), Sabinov (31,9 %), Námestovo (34,9 %), Kežmarok (34,9 %), Spišská Nová Ves (35,7 %).

Opačná priestorová diferenciácia je charakteristická pre plodnosť vyšších poradií. Najvyššie podiely detí narodených v treťom, štvrtom a vyššom poradí zaznamenávajú okresy severného a východného Slovenska (Bytča, Čadca, Námestovo, Tvrdošín, Dolný Kubín, Kežmarok, Stará Ľubovňa, Sabinov, Vranov nad Topľou, Snina a Bardejov). Naopak, v okresoch miest Bratislavy, Košíc ako i v okresoch západného a juhozápadného Slovenska sa rodí podstatne menej detí vo vyšších poradiach. Zatiaľ čo vo veľkých mestách a v okresoch západného Slovenska je táto situácia spôsobená väčším príklonom obyvateľstva k novému reprodukčnému modelu, na juhu SR je ovplyvnená vysokým zastúpením maďarského obyvateľstva, ktoré preferuje nižší počet detí v rodinách.

Úroveň plodnosti podstatným spôsobom ovplyvňuje aj vzdelanie žien. Všeobecne platí, že na západnom Slovensku a časti stredného Slovenska, ako aj vo veľkých mestách, vykazujú ženy vyššiu vzdelanostnú úroveň, a súčasne majú v priemere menej detí. Naopak, ženy na juhovýchode, východe a v odľahlých regiónoch severného Slovenska vykazujú nižšiu vzdelanostnú úroveň a majú v priemere viac detí. Najviac detí narodených ženám s vysokoškolským vzdelaním (viac ako 20 %) zaznamenávali v období 2001-2005 okresy Bratislavy, okres Košice I, Banská Bystrica a Zvolen. V týchto okresoch sú sústredené univerzity, vzdelávacie inštitúcie a tiež pracovné miesta vyžadujúce vyššie vzdelanie. Naopak medzi okresy s najvyšším podielom detí narodených ženám so základným vzdelaním patrili okresy Gelnica (49,5 %), Rimavská Sobota (48,3 %), Revúca (48,0%), Spišská Nová Ves (48,0 %), Košice – okolie (46,5 %).

Hlavné mesto Bratislava vykazuje dlhodobo nižšiu plodnosť ako mesto Košice, i napriek tendenciám mierne rastúcej plodnosti v okresoch Bratislava I, Bratislava II, Bratislava IV. V celom sledovanom období pripadalo v Bratislave na jednu ženu počas jej reprodukčného obdobia len jedno dieťa. Košice vykazovali o niečo vyššie hodnoty úhrnnej plodnosti, ale celkovo klesajúci trend plodnosti sa potvrdil i tu. Zatiaľ čo v období 1996-2000 pripadlo na jednu ženu počas jej reprodukčného obdobia 1,28 dieťaťa, v období 2001-2005 to bolo už len 1,18 dieťaťa.

Z hľadiska ukazovateľov priemerného veku žien pri pôrode a pri prvom pôrode majú obidve mestá podobné tendencie vývoja. V oboch mestách rodia ženy svoje prvé (i ďalšie) deti podstatne neskôr ako je celoslovenský priemer. V období 2001-2005 bol priemerný vek žien pri prvom pôrode v Bratislave 27,57 roka, v Košiciach vykazovali prvorodičky o niečo nižší priemerný vek, a to 26,03 roka. Analogická situácia je i u priemerného veku žien pri pôrode. Ženy v Bratislave rodia v priemere svoje deti ako 29 ročné, v Košiciach ako 28 ročné.

Podiely detí narodených mimo manželstva vykazovali rastúce tendencie v Bratislave i v Košiciach, pričom v Košiciach bol podiel detí narodených mimo manželstva v celom hodnotenom období vyšší. Z hľadiska tohto ukazovateľa sa obidve mestá dlhodobo nachádzajú nad celoslovenským priemerom.

Záverom možno konštatovať, že ženy žijúce v týchto dvoch veľkých mestách sú typickými predstaviteľkami nového reprodukčného správania, ktoré sa prejavuje nielen nižšou úrovňou plodnosti, odkladom pôrodov do vyššieho veku, ale i novým pohľadom na rodinu a partnerské spolužitie. V Bratislave sa však model nového reprodukčného správania presadzuje rýchlejšie ako v Košiciach.

4. Potratovosť

Všeobecne možno konštatovať, že z dlhodobého pohľadu sa potratovosť v SR znižuje. Počet samovoľných potratov však klesá pomalším tempom ako počet interrupcií. Samovoľné potraty sa taktiež podstatne menšou mierou podieľajú na celkovom počte potratov (približne jedna štvrtina všetkých potratov).

Hodnoty samovoľnej úhrnnej potratovosti sa takmer nezmenili, v období 1996-2000 pripadalo na jednu ženu počas jej reprodukčného obdobia 0,13 samovoľného potratu, v období 2001-2005 to bolo 0,12 potratu. Rastúce tendencie zaznamenal priemerný vek žien pri samovoľnom potrate, ktorý narástol počas sledovaného obdobia z 27,53 roka na 28,64 roka. Index potratovosti sa zmenil len minimálne. Kým v období 1996-2000 pripadlo na 100 narodených 9,4 samovoľných potratov, v období 2001-2005 to bolo 9,5. Na 100 ukončených tehotenstiev pripadalo v prvom období 8,7 samovoľných potratov, v poslednom období 8,4.

Samovoľná potratovosť je diferencovaná i podľa rodinného stavu. Klesá podiel samovoľných potratov vydatých a narastá podiel samovoľných potratov nevydatých žien. V období 1996-2000 vykazovalo samovoľný potrat 68,8 % vydatých žien, v období 2001-2005 sa ich podiel znížil na hodnotu 63,4 %. Naopak, podiel samovoľných potratov nevydatých žien sa zvýšil z hodnoty 31,2 % na 36,6 %, pričom najväčšia časť pripadala tradične na slobodné ženy.

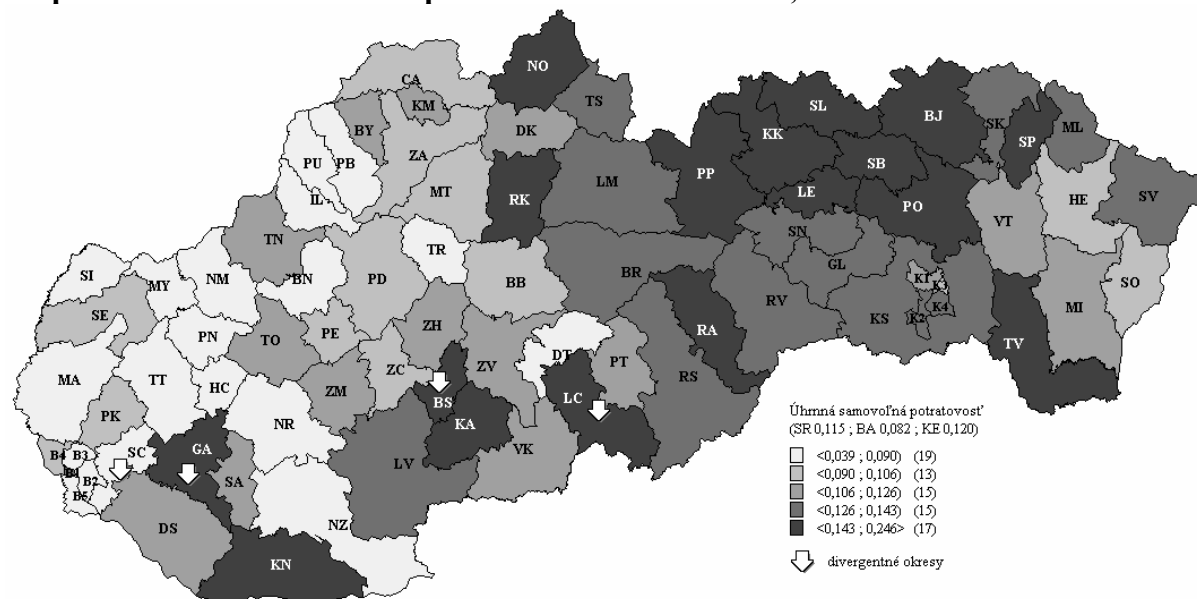
Iný charakter má umelá potratovosť. Jej úroveň závisí od viacerých faktorov - predovšetkým od legislatívy, celkovej populačnej klímy (pôrodnosť, zamýšľaná a realizovaná plodnosť), ekonomických, spoločenských faktorov, antikoncepcie (cena, dostupnosť, prístup k informáciám). Významnú úlohu vo vzťahu k interrupciám zohrávajú aj kultúrne faktory, ako napr. verejná mienka, religiozita, sociálna kontrola a vzorce sexuálneho správania. Umelá potratovosť tvorí podstatnú časť celkovej potratovosti.

V rámci celého územia SR vykazuje umelá potratovosť zlepšujúci sa trend, nakoľko počet i podiel interrupcií klesá. V období 1996-2000 pripadlo na jednu ženu počas jej reprodukčného obdobia 0,53 interrupcie, v období 2001-2005 to bolo už iba 0,39 interrupcie. Podobne ako u samovoľných potratov i u umelých potratov sa priemerný vek žien pri umelom potrate zvyšoval, a to z hodnoty 29,08 rokov v období 1996-2000 na 29,30 rokov v období 2001-2005. Index umelej potratovosti sa počas desiatich rokov znížil z hodnoty 37,0 % na 30,9 %. Na 100 ukončených tehotenstiev pripadlo v prvom období 27,0 umelých potratov, v poslednom období už len 23,6.

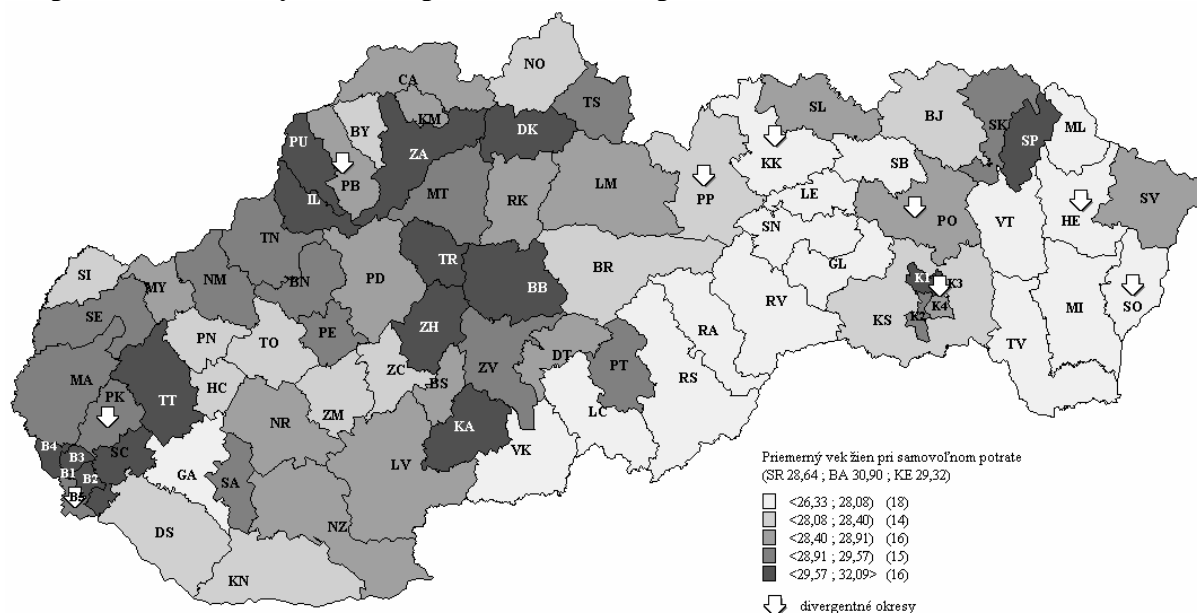
V období 1996-2000 prevládali medzi žiadateľkami o interrupciu jednoznačne vydaté ženy (66,3 %). V poslednom období ich podiel klesal a v súčasnosti dosahuje hodnotu 57,3 %. Podiel nevydatých žien, ktoré sa rozhodnú pre interrupciu, naopak rastie. Kým v období 1996-2000 podstúpilo interrupciu 33,7 % nevydatých žien, v období 2001-2005 ich podiel dosiahol 42,7 %. Nárast podielu nevydatých žien na celkovom úhrne potratov (samovoľných i umelých), môže byť zapríčinený jednak odkladom sobášov a pôrodov do vyššieho veku, ako i nárastom kohabitácií a iných neformálnych foriem spolujitia.

Zhľadiska samovoľnej potratovosti nie je územie Slovenska homogénne. Najviac samovoľných potratov mali dlhodobo ženy v okresoch severného a východného Slovenska, t.j. v okresoch s najvyššou pôrodnosťou. V období 2001-2005 vykazoval najvyššiu úhrnnú samovoľnú potratovosť (vyššiu ako 0,14) pomerne rozsiahly región okresov Prešovského kraja – od Popradu až po Bardejov a Prešov, ďalej okres Stropkov, v Košickom kraji izolovane stojaci okres Trebišov, v stredoslovenskom regióne okresy Banská Štiavnica, Krupina, Lučenec, Revúca, Ružomberok a Námestovo. Na juhozápade SR tieto hodnoty dosahovali okresy Galanta a Komárno. Naopak, menej ako 0,09 samovoľných potratov na jednu ženu počas jej reprodukčného obdobia zaznamenalo 19 okresov SR, prevažne na západnom Slovensku. Najnižšími hodnotami tohto ukazovateľa sa vyznačovali okresy Piešťany (0,04), Bratislava II (0,05), Bánovce nad Bebravou (0,06) a Ilava (0,07).

Vo všeobecnosti platí, že viac urbanizované okresy majú nižšiu samovoľnú potratovosť ako okresy s prevahou vidieckeho obyvateľstva, kde je sieť zdravotníckych zariadení redšia a dostupnosť k nim komplikovanejšia. V celom sledovanom období vykazovali výraznejšiu divergenciu od trendu minimálnych hodnôt úhrnnej samovoľnej potratovosti iba štyri okresy - Senec, Galanta, Banská Štiavnica a Lučenec.

Mapa 4.1 Úhrnná samovoľná potratovosť v okresoch SR, 2001-2005

Priemerný vek žien pri samovoľnom potrate sa v období 2001-2005 pohyboval v intervale od 26,34 roka v okrese Medzilaborce do 32,08 roka v okrese Bratislava I. Homogénny región s najnižšími hodnotami tohto ukazovateľa vytvorili okresy juhovýchodného a východného Slovenska (od Veľkého Krtíša cez Lučenec, Rimavská Sobotu, až po Kežmarok a Sabinov) s priemerným vekom 28 rokov a menej. Pre tieto okresy je typický vyšší podiel rómskeho obyvateľstva, ktorého nízka životná úroveň, nevyhovujúce životné podmienky, celkovo horší zdravotný stav prispievajú k vyššej úrovni samovoľnej potratovosti. Druhý región s takýmito hodnotami sa sformoval na východnom Slovensku z okresov Trebišov, Michalovce, Sobrance, Humenné, Medzilaborce a Vranov nad Topľou. Nízky priemerný vek pri samovoľnom potrate vykazovali i ženy na západnom Slovensku v okrese Galanta.

Mapa 4.2 Priemerný vek žien pri samovoľnom potrate v okresoch SR, 2001-2005

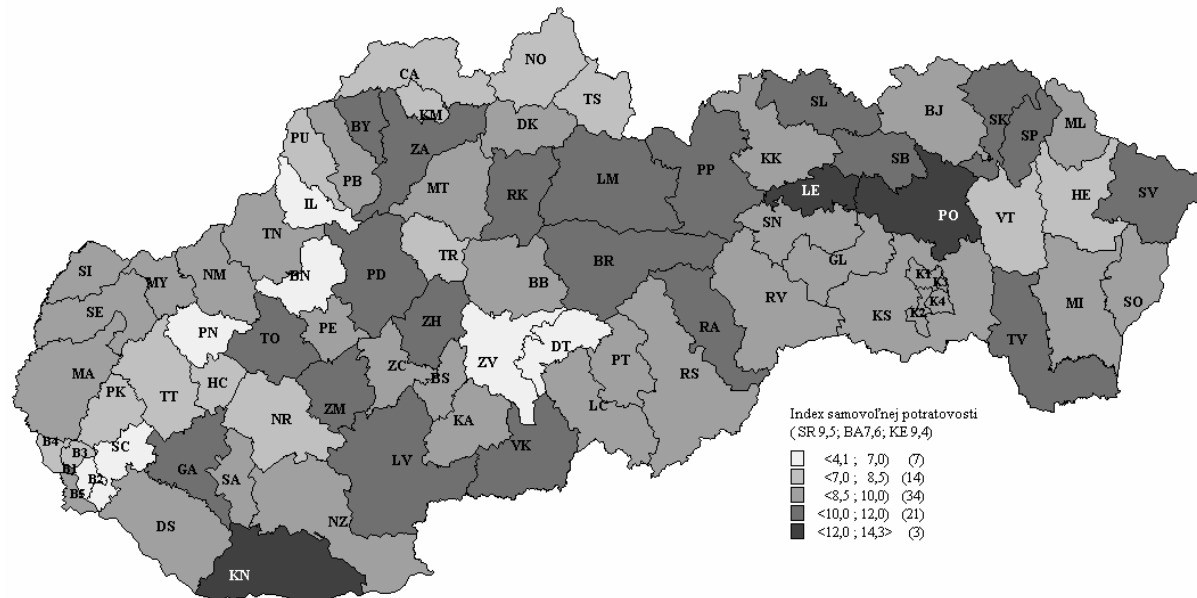
Najvyšší priemerný vek pri samovoľnom potrate vykazovali ženy v okresoch Bratislava I (32,09 roka), Bratislava IV (31,79 roka), Bratislava II (31,30 roka), Bratislava III (30,69 roka), Turčianske Teplice (30,75 roka), Košice I (30,08 roka). Ide o okresy, v ktorých ženy realizujú svoje tehotenstvá v podstatne vyššom veku.

Hodnota priemerného veku žien pri samovoľnom potrate rástla v celom sledovanom období vo väčšine okresov SR. Výnimkou boli štyri okresy, ktoré zaznamenali mierny pokles - Bratislava V, Medzilaborce, Sob-

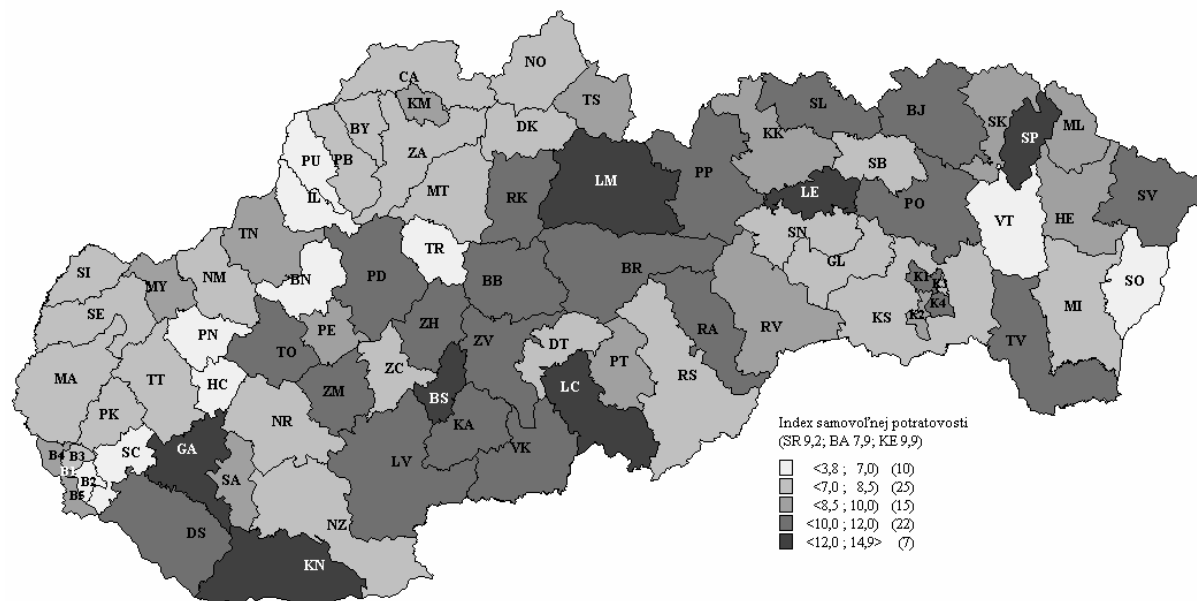
rance, Kežmarok. Naopak, najdynamickejší nárast priemerného veku zaznamenal okres Turčianske Teplice, a to až o 3,6 roka.

Analýza vývoja priemerného veku pri samovoľnom potrate odhalila 9 divergentných okresov, v ktorých trendy hodnôt priemerného veku významne divergovali od trendu maximálnych hodnôt. Od tohto trendu sa najviac vzdŕaľovali okresy Bratislava V, Pezinok a Kežmarok.

Mapa 4.3 Index samovoľnej potratovosti v okresoch SR, 1996-2000



Mapa 4.4 Index samovoľnej potratovosti v okresoch SR, 2001-2005



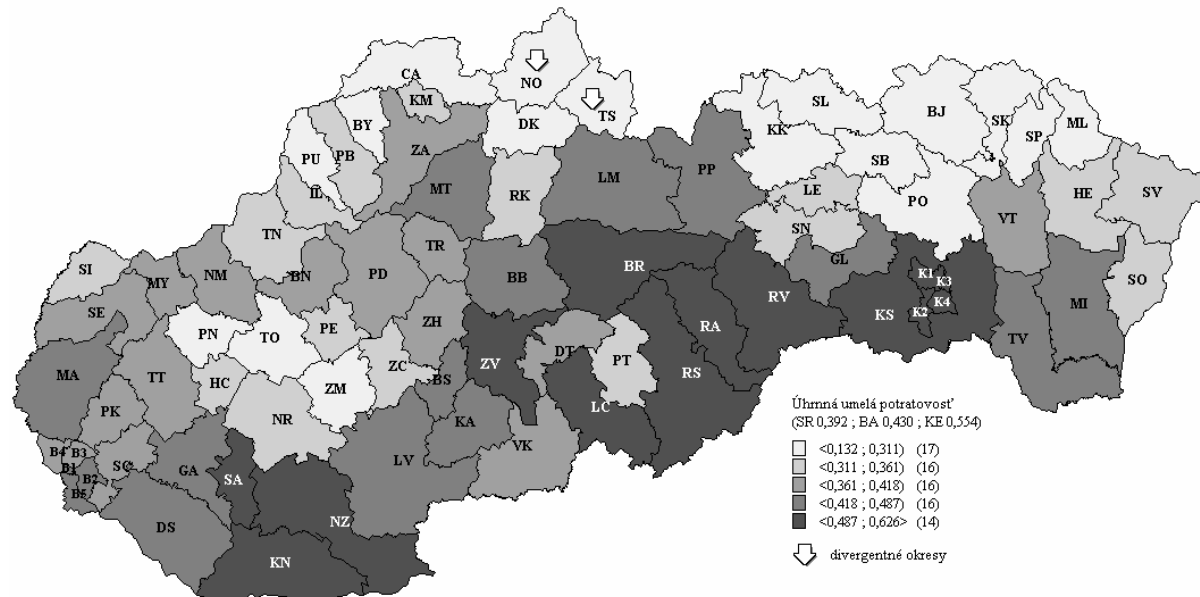
Jednou z charakteristík potratovosti je pomer počtu potratov k počtu narodeným, tzv. index potratovosti. V období 1996-2000 najnižší index samovoľnej potratovosti (menej ako 7 samovoľných potratov na 100 narodených) vykazovali okresy Bratislava II, Senec, Piešťany, Bánovce nad Bebravou, Ilava, Detva a Zvolen. V období 2001-2005 sa k týmto okresom zaradili aj okresy Hlohovec, Púchov, Turčianske Teplice a na východe SR okresy Vranov nad Topľou a Sobrance. Najvyššími hodnotami tohto ukazovateľa (12 a viac samovoľných potratov na 100 narodených) disponovali v prvom období len tri okresy. Na južnom Slovensku to bol okres Komárno a na východnom Slovensku okresy Prešov a Levoča. V období 2001-2005 dosahovalo túto hodnotu až sedem okresov. Na juhu SR to boli okresy Komárno a Galanta, na strednom Slovensku dosahovali túto hodnotu okresy Banská Štiavnica, Lučenec a Liptovský Mikuláš, a na východe SR okresy Levoča a Stropkov. Vo všeobecnosti možno konštatovať, že kým v období 1996-2000 sa vyššie hodnoty indexu samovoľnej potratovosti

viazali prevažne na územie severného a východného Slovenska, v období 2001-2005 sa posunuli juhozápadným smerom a a ich priestorové rozloženie má na východnom Slovensku viac-menej mozaikovitý charakter.

Najmenej samovoľných potratov na 100 ukončených tehotenstiev (menej ako 5) zaznamenali v období 2001-2005 okresy Piešťany, Bratislava II a Bánovce nad Bebravou. Naopak najviac samovoľných potratov na 100 ukončených tehotenstiev (viac ako 12) pripadalo na ženy v okresoch Banská Štiavnica, Levoča, Komárno.

Priestorová diferenciácia umelej potratovosti bola v porovnaní s priestorovou diferenciáciou samovoľnej potratovosti viac-menej opačná. Znamená to, že v okresoch s vysokými hodnotami samovoľnej potratovosti boli často nízke hodnoty umelej potratovosti, a naopak.

Mapa 4.5 Úhrnná umelá potratovosť v okresoch SR, 2001-2005

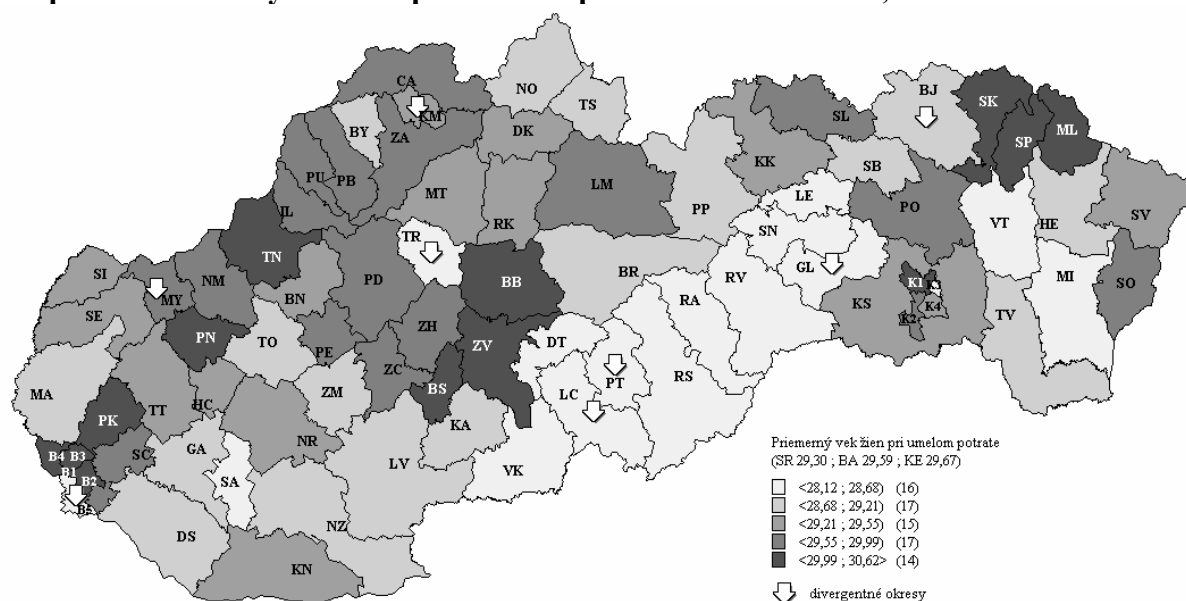


V období 2001-2005 bolo možné na Slovensku vyčleniť dva kompaktné regióny s nízkou a tri regióny s vysokou úrovňou umelej potratovosti. Prvý región s nízkou umelou potratovosťou vytvorili v západnej časti SR okresy Piešťany, Topoľčany, Zlaté Moravce. Druhý región s nízkymi hodnotami umelej potratovosti sa sformoval na severe Slovenska z okresov Tvrdošín, Námestovo, Dolný Kubín, Čadca, Bytča, a na Považí sa k nim ešte pridáva izolovane stojaci okres Púchov. Tretí región nízkych hodnôt utvorili okresy severnej časti východného Slovenska – Kežmarok, Stará Ľubovňa, Sabinov, Prešov, Bardejov, Svidník, Stropkov a Medzilaborce. V týchto troch regiónoch pripadalo na jednu ženu počas jej reprodukčného obdobia menej ako 0,31 interrupcie.

Regióny s najvyššou umelou potratovosťou sa sformovali na juhu Slovenska. Prvý vytvorili okresy Šaľa, Nové Zámky a Komárno. Druhý rozsiahlejší región vytvorili okresy Zvolen, Brezno, okresy Juhoslovenskej kotliny - Lučenec, Rimavská Sobota, Revúca a Rožňava, ďalej okres Košice-okolie a okresy mesta Košice. V týchto okresoch pripadalo na jednu ženu počas jej reprodukčného obdobia v priemere viac ako 0,49 interrupcií.

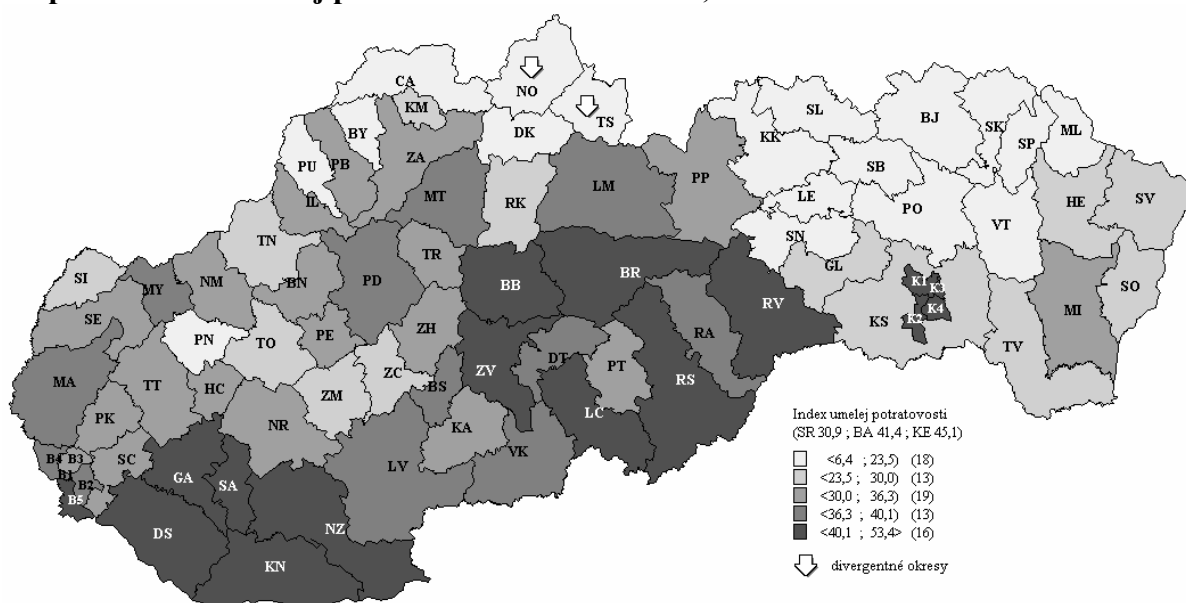
Umelá potratovosť sa v sledovanom období znížila vo všetkých okresoch SR, s výnimkou okresov Námestovo a Tvrdošín. V týchto dvoch okresoch bola zároveň zaznamenaná významná divergencia hodnôt úhrnnej potratovosti od trendu jej minimálnych hodnôt.

Priemerný vek žien pri interrupcii sa v období 2001-2005 pohyboval v intervale od 28,13 roka v okrese Poltár do 30,62 roka v okrese Svidník. Najvyššie hodnoty tohto ukazovateľa mali okresy Bratislava IV (30,50 roka), Bratislava I (30,48 roka), Piešťany (30,47 roka) a Košice I (30,31 roka). Naopak najnižšie hodnoty boli v okresoch Levoča (28,16 roka), Bratislava V (28,27 roka), Lučenec (28,30 roka) a Vranov nad Topľou (28,44 roka). Vzhľadom na odlišnú vekovú štruktúru v jednotlivých okresoch mesta Bratislavy zaujme skutočnosť, že zatiaľ čo okres Bratislava V patrí k okresom s najnižším priemerným vekom žien pri interrupcii, ostatné štyri okresy Bratislavy sa naopak zaraďujú ku okresom s najvyšším priemerným vekom žien pri interrupcii. Tieto štyri bratislavské okresy spolu s okresom Pezinok vytvorili malý región s vysokým priemerným vekom pri umelom potrate na západnom Slovensku, na strednom Slovensku vznikol takýto región z okresov Banská Štiavnica, Zvolen a Banská Bystrica a na východnom Slovensku región z okresov Svidník, Stropkov a Medzilaborce. K tomuto regionálnemu typu patrili aj okresy Piešťany, Trenčín a okres Košice I. Nízky priemerný vek pri umelom potrate vykazovali okresy od Veľkého Krtíša smerom na severovýchod až po okresy Levoča a Gelnica, okresy Vranov nad Topľou, Michalovce a Košice I a okresy Šaľa a Turčianske Teplice. Vo väčšine okresov SR sa priemerný vek žien pri umelom potrate zvýšil, opačné tendencie zaznamenalo 25 okresov.

Mapa 4.6 Priemerný vek žien pri umelom potrate v okresoch SR, 2001-2005

Od trendu maximálnych hodnôt priemerného veku vykazovalo významné divergencie 5 okresov, a to Bratislava V, Myjava, Kysucké Nové Mesto, Turčianske Teplice a Bardejov.

Z hľadiska priestorovej diferenciácie indexu umelej potratovosti možno územie Slovenska rozdeliť na dve časti - severnú až severovýchodnú časť s nižšími a južnú až juhozápadnú časť s vyššími hodnotami tohto ukazovateľa. Zároveň môžeme konštatovať, že sa vytvorili dva veľké regióny s vysokými a dva veľké regióny s nízkymi hodnotami indexu umelej potratovosti. Prvý región s vysokými hodnotami sa vytvoril na južnom Slovensku z okresov Dunajská Streda, Galanta, Šaľa, Nové Zámky a Komárno. Druhý región vysokých hodnôt tvoria okresy v centrálnej časti stredného Slovenska - Zvolen, Banská Bystrica, Brezno, Lučenec, Rimavská Sobota a Rožňava. Na východe vytvárajú malý región okresy mesta Košice. Región s dlhodobou nízkou indexom umelej potratovosti sa vytvoril na severe SR (okresy Bytča, Čadca, Námestovo, Dolný Kubín a Tvrdošín). Ďalší región nízkych hodnôt sa sformoval z okresov severnej časti východného Slovenska od Kežmarku a Spišskej Novej Vsi až po Vranov nad Topľou, Stropkov a Medzilaborce. Extrémne nízke hodnoty mali okresy Sabinov (6,4 %), Stará Ľubovňa (8,0 %) a Námestovo (8,1 %).

Mapa 4.7 Index umelej potratovosti v okresoch SR, 2001-2005

Hodnota indexu umelej potratovosti sa znížila vo väčšine okresov SR. Výnimkou bolo 6 okresov, a to na severozápade okres Považská Bystrica, Turčianske Teplice, na severe okres Námestovo, Tvrdošín a na východe okres Svidník a Vranov nad Topľou. Napriek nárastu tohto ukazovateľa patria uvedené okresy naďalej k okresom s najnižším indexom umelej potratovosti v SR. Významné odchýlky od trendu minimálnych hodnôt zaznamenali len okresy Námestovo a Tvrdošín.

Najmenej umelých potratov na 100 ukončených tehotenstiev zaznamenávali ženy v okresoch Sabinov (6,1), Stará Ľubovňa (7,4), Námestovo (7,5), Bardejov (8,9) a Tvrdošín (9,8). Najviac umelých potratov na 100 ukončených tehotenstiev pripadalo na ženy v okresoch Bratislava V (34,8), Košice II (32,3), Banská Bystrica (32,0), Komárno (31,6) a Nové Zámky (31,6).

Všeobecne možno konštatovať, že mesto Košice má vyššiu úroveň samovoľnej potratovosti ako Bratislava, nakoľko sa tu realizuje i viac tehotenstiev. Z hľadiska samovoľnej potratovosti sa Bratislava nachádza pod priemerom SR, Košice naopak zaznamenávajú vyššie hodnoty ako celoslovenský priemer. V období 2001-2005 dosiahol priemerný vek žien pri samovoľnom potrate v Bratislave 30,90 rokov, v Košiciach 29,32 rokov. Na 100 narodených pripadlo v období 2001-2005 v Bratislave 8 samovoľných potratov a v Košiciach 10.

Obidve mestá vykazujú vyššie hodnoty umelej potratovosti ako celoslovenský priemer a v obidvoch mestách podstupujú ženy interrupciu najčastejšie v priemere ako 30 ročné. Index umelej potratovosti vykazuje hodnoty nad celoslovenským priemerom v Bratislave (41,4 %) i v Košiciach (45,1 %). Na 100 ukončených tehotenstiev pripadá v Bratislave 29 a v Košiciach 31 umelých potratov. Zatiaľ čo v Bratislave prevládajú medzi žiadateľkami o interrupciu nevydaté ženy (54 %), v Košiciach je situácia opačná, teda 54 % z celkového počtu interrupcií pripadá na vydaté ženy.

5. Úmrtnosť

Jedným z determinantov určujúcich dynamiku populácie je úmrtnosť. Je známe, že spôsobuje starnutie populácie v prípade jej znižovania a znižuje populáciu v prípade jej zvyšovania. Jej celková úroveň je syntézou úmrtnosti v rôznych regiónoch, kde faktory biologické, sociálne, ekonomické a environmentálne pôsobia rôznou intenzitou. Je teda na mieste skúmať priestorovú diferenciáciu úmrtnosti, a tým vyselektovať oblasti, kde by mali smerovať opatrenia znižujúce úmrtnosť.

Úmrtnosť v Slovenskej republike sa naďalej zlepšuje. Stredná dĺžka života pri narodení u mužov z obdobia 1996-2000 na obdobie 2001-2005 narástla z hodnoty 68,91 na hodnotu 69,96 roka⁶. U žien bol tento nárast miernejší, a to z hodnoty 77,53 na hodnotu 77,91 roka. Podobné zlepšenie môžeme pozorovať aj vo veku 60-64 rokov, t.j. vo veku, ktorý charakterizuje úmrtnosť staršej generácie. V tomto veku stredná dĺžka života u mužov⁷ v poslednom období dosiahla 16,32 roka a u žien 21,08 roka. Zlepšenie vykazuje aj dojčenská úmrtnosť, ktorá klesla z hodnoty 8,94 ‰ v období 1996-2000 na hodnotu 7,14 ‰ v období 2001-2005.

Percentuálne rozloženie úmrtí podľa hlavných príčin smrti⁸ sa v čase prakticky nemenilo, tak u mužov ako aj u žien. Bolo zaznamenané maximálne 0,5% kolísanie. U mužov bolo najviac úmrtí na choroby obehovej sústavy, a to 47,9 % z celkového počtu zomretých mužov. Nasledovali úmrtia na nádorové ochorenia s 24,9 %. V ďalšom poradí to boli úmrtia na externé príčiny smrti s 8,8 %, na choroby dýchacej sústavy s 6,1 % a na choroby tráviacej sústavy s 6,1 %.

U žien je percentuálne rozloženie úmrtí podľa hlavných príčin smrti odlišné, avšak ako už bolo spomenuté, v čase prakticky nemenné. Najvyššie percento bolo zaznamenané na úmrtia na choroby obehovej sústavy, a to 61,8 %. Druhou najpočetnejšou príčinou smrti boli úmrtia na nádorové ochorenia s 19,7 %. V ďalšom poradí, na rozdiel od mužov, boli úmrtia na choroby dýchacej sústavy s 5,2 %, na choroby tráviacej sústavy s 4,2 % a nakoniec úmrtia na externé príčiny smrti s 2,6 %.

Z hľadiska zmeny úrovne úmrtnosti⁹ podľa hlavných príčin smrti medzi obdobím 1996-2000 a 2001-2005 možno konštatovať tiež všeobecný pokles s jednou výnimkou, a to nárastom úmrtnosti na choroby tráviacej sústavy u oboch pohlaví. U mužov to bol nárast o 1 %, kým u žien až o 14 %. Úmrtnosť na choroby obehovej sústavy poklesla u oboch pohlaví približne o 6 %, na nádorové ochorenia u mužov o 6 % u žien o 4 %, na choroby dýchacej sústavy u mužov o 3 % u žien o 16 %. Najväčší pokles úmrtnosti bol zaznamenaný na externé príčiny smrti, u mužov o 9 % a u žien o 21 %.

Nadúmrtnosť mužov je naďalej vysoká, bez náznaku zlepšenia sa v skúmanom období. Najvyššia je na externé príčiny smrti, kde index nadúmrtnosti dosahuje približne 450%, na nádorové ochorenia je to 210 %, na choroby dýchacej a tráviacej sústavy 220 %. Najnižšia je nadúmrtnosť na choroby obehovej sústavy, a to 150 %.

Ako bolo spomenuté, naznačené tendencie vývoja úmrtnosti z pohľadu celého územia sa neprejavujú rovnako v každom regióne, v našom prípade v okrese, či už podľa pohlavia, veku alebo príčin smrti. Vypočítané regionálne ukazovatele sa odchyľujú buď pozitívnom alebo negatívnom smere v závislosti od podmienok, za ktorých sa úmrtnosť vyvíja. Je dôležité poukázať na okresy, ktoré vykazujú extrémne hodnoty, ale aj okresy u ktorých vývojový trend ukazovateľa v čase významne¹⁰ diverguje od trendu najlepších hodnôt v rámci celej republiky¹¹. Sú to okresy, kde úmrtnosť môže síce aj klesať, ale ťažko v budúcnosti dosiahne úroveň úmrtnosti tých okresov, v ktorých je najnižšia.

Stredné dĺžky života pri narodení v okresoch, ktoré charakterizujú dĺžku života celej populácie v regióne, globálne možno charakterizovať tak, že nadobúdajú väčšie hodnoty v okresoch nachádzajúcich sa na Považí, na severovýchode krajiny a v mestách Bratislava a Košice. Naopak nízke hodnoty nadobúdajú v južných okresoch, tak u žien ako aj u mužov. V období 2001-2005 sa hodnoty u mužov nachádzali v intervale 65,40 až 73,77, u žien v intervale 74,98 až 79,75, t.j. najvyššia hodnota strednej dĺžky života u mužov bola nižšia ako najnižšia hodnota strednej dĺžky života u žien. Navyše rozdielne rozpätia intervalov (u mužov 8,37 a u žien 4,77) svedčia o vyššej citlivosti úmrtnosti mužov na regionálne rozdiely. U mužov boli najvyššie hodnoty zaznamenané

⁶ Stredná dĺžka života pri narodení pre SR v roku 2005 pre mužov je 70,11 roka. Uvedená nižšia hodnota vyplýva z výpočtu za uvedené päťročné obdobie.

⁷ Ide o ukazovateľ stredná dĺžka života v presnom veku 60 rokov počítané skrátenou úmrtnostnou tabuľkou pre päťročné vekové intervaly. Budeme ho označovať stredná dĺžka života vo veku 60-64 rokov.

⁸ Hlavné príčiny smrti sú: choroby obehovej sústavy, nádorové ochorenia, choroby dýchacej sústavy, choroby tráviacej sústavy a externé príčiny smrti.

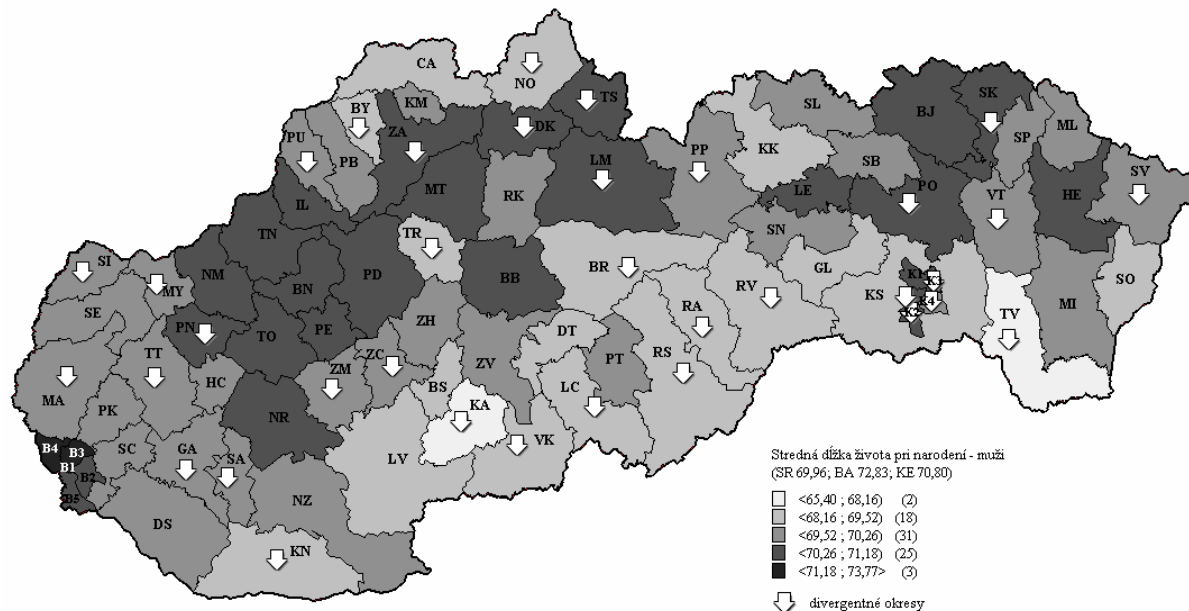
⁹ Úroveň úmrtnosti bola meraná štandardizovanou mierou úmrtnosti.

¹⁰ S pravdepodobnosťou 95 % a viac.

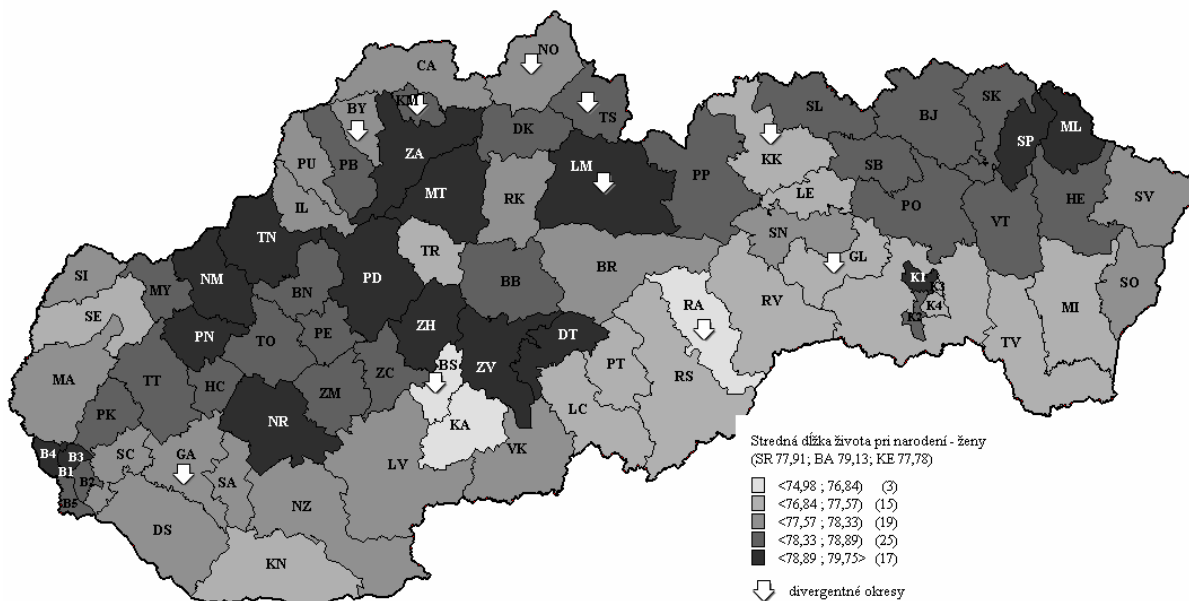
¹¹ Najlepšia hodnota u ukazovateľa stredná dĺžka života je jeho maximálna hodnota, u ukazovateľa dojčenskej úmrtnosti a štandardizovanej miery úmrtnosti je to minimálna hodnota.

v okresoch Bratislava I (73,76), Bratislava IV (73,45) a Bratislava III (73,03), kým najnižšie v okresoch Krupina (65,41) a Trebišov (66,51). U žien najvyššie hodnoty boli v okresoch Trenčín (79,74), Bratislava IV (79,41) a Liptovský Mikuláš (79,39), naopak najmenšie v okresoch Banská Štiavnica (74,98), Revúca (75,42) a Krupina (75,79).

Mapa 5.1 Stredná dĺžka života pri narodení v okresoch SR, 2001-2005, muži



Mapa 5.2 Stredná dĺžka života pri narodení v okresoch SR, 2001-2005, ženy

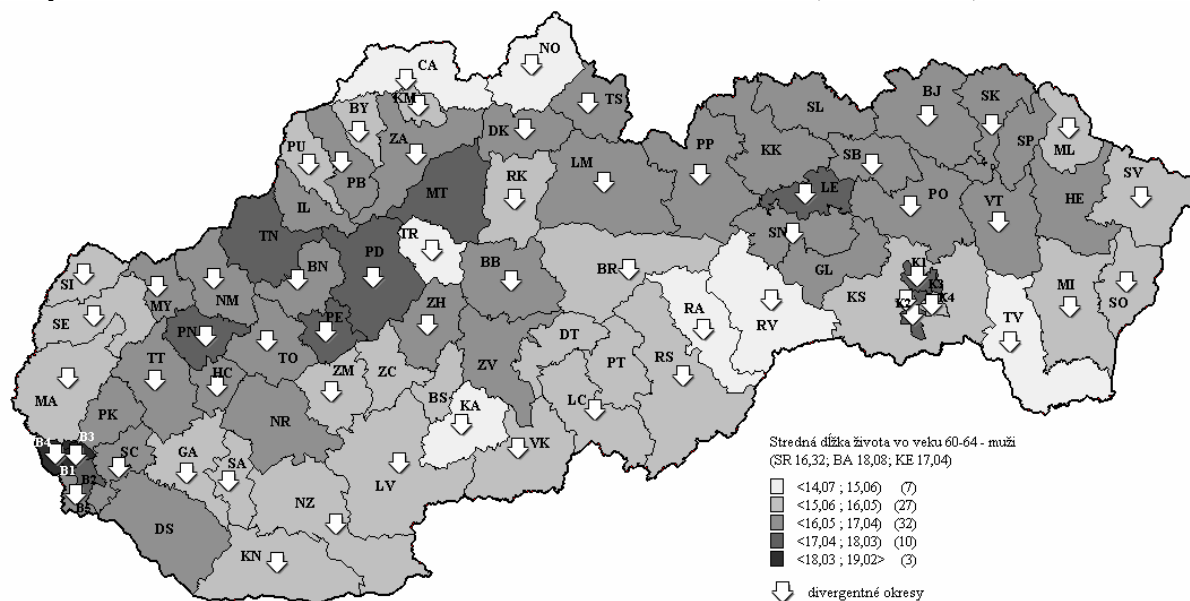


Z hľadiska vývoja strednej dĺžky života pri narodení od obdobia 1996-2000 po obdobie 2001-2005 možno konštatovať nárast hodnoty v jednotlivých okresoch, s výnimkou piatich okresov u mužov a ôsmich okresov u žien. U mužov sú to okresy Bytča, Komárno, Košice III, Revúca a Turčianske Teplice. Pritom najväčší pokles bol zaznamenaný v okrese Turčianske Teplice, a to o 1,16 roka. U žien to boli okresy Banská Štiavnica, Bytča, Kežmarok, Kysucké Nové Mesto, Námestovo, Poltár, Revúca a Tvrdošín, pričom najväčší pokles bol zaznamenaný v okrese Banská Bystrica, a to o 1,55 roka.

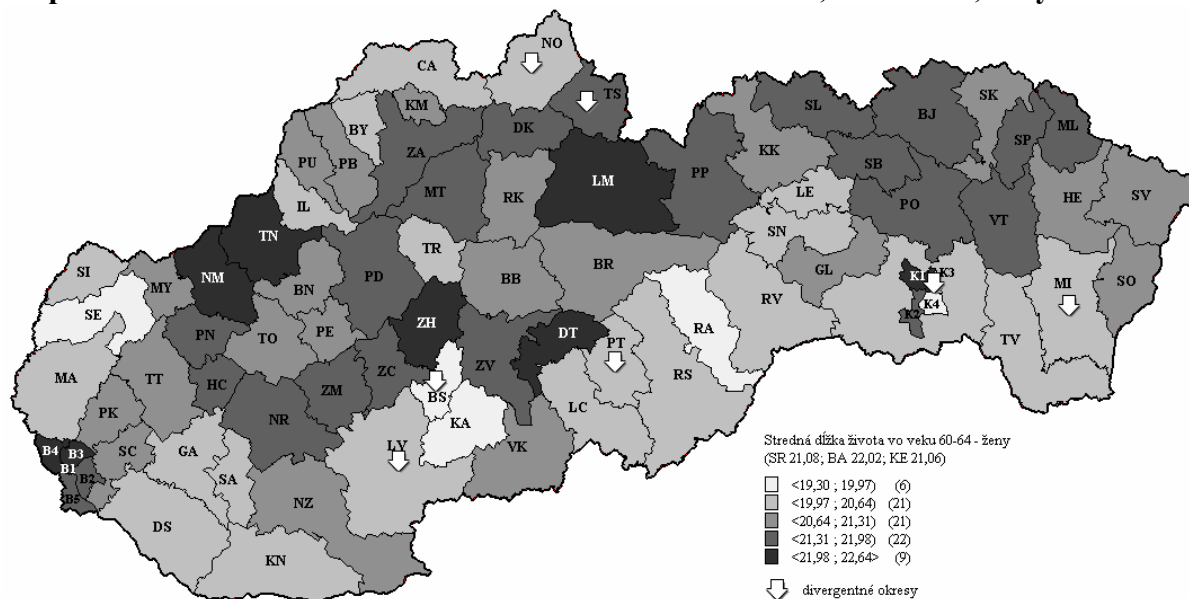
Z hľadiska perspektívy je dôležité upozorniť na divergentné okresy. U mužov je ich až 35 a u žien iba 10. Z nich medzi päť okresov, ktoré vykazujú najväčšie negatívne trendové odchýlky, patria u mužov okresy Bytča, Lučenec, Námestovo, Revúca a Turčianske Teplice. Tu treba upozorniť na okresy Lučenec a Námestovo, ktoré síce patria medzi okresy s rastúcou strednou dĺžkou života pri narodení, ale tento nárast nie je dostatočne rýchly

na to, aby sa v budúcnosti dostali medzi okresy s najvyššími hodnotami tohto ukazovateľa. U žien najväčšie trendové odchýlky mali okresy Banská Štiavnica, Bytča, Kežmarok, Námestovo a Revúca a všetky tieto okresy vykazovali klesajúce hodnoty strednej dĺžky života pri narodení.

Mapa 5.3 Stredná dĺžka života vo veku 60-64 v okresoch SR, 2001-2005, muži



Mapa 5.4 Stredná dĺžka života vo veku 60-64 v okresoch SR, 2001-2005, ženy



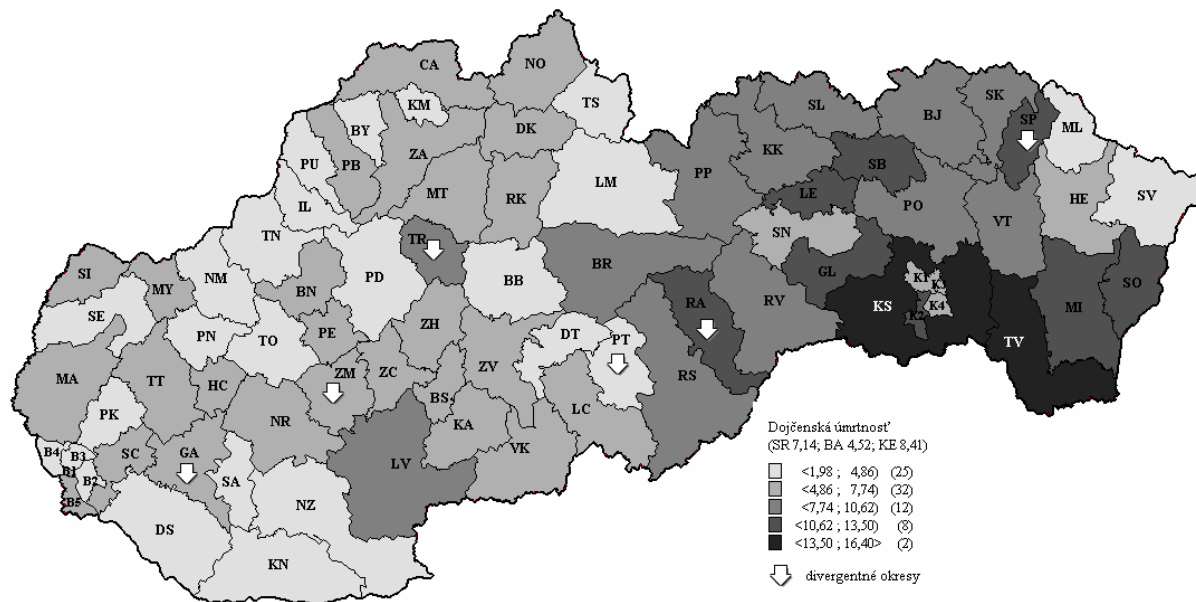
Stredná dĺžka života vo veku 60-64, podobne ako u predchádzajúceho ukazovateľa, mala globálne vyššie hodnoty v okresoch Považia a v okresoch miest Bratislava a Košice u oboch pohlaví. V období 2001-2005 u mužov sa hodnoty nachádzali v intervale 14,07 až 19,02, kým u žien v intervale 19,30 až 22,64. Najväčšie hodnoty boli zaznamenané u mužov v okresoch Bratislava I (19,01), Bratislava III (18,49) a Bratislava IV (18,36), u žien v okresoch Bratislava I (22,64), Liptovský Mikuláš (22,60) a Bratislava III (22,33). Na druhej strane najnižšie hodnoty boli u mužov v okresoch Krupina (14,08), Revúca (14,43) a Námestovo (14,45), u žien tiež v okrese Krupina (19,31) a Revúca (19,52), ku ktorým sa pridáva okres Banská Štiavnica (19,48). Zaujímavé je, že medzi okresy s najnižšími hodnotami patrili aj okresy Košice III (19,57) a Košice IV (19,54), kým okresy Košice I (22,29) a Košice II (21,73) patrili medzi okresy s najvyššími hodnotami ukazovateľa.

Z hľadiska vývoja strednej dĺžky života vo veku 60-64 z obdobia 1996-2000 po obdobie 2001-2005 možno pozorovať pokles hodnoty u mužov v pätnástich okresoch, pričom najväčší pokles bol okrese Námestovo, a to

o 1,08 roka. U žien bol pokles hodnoty zaznamenaný v štrnástich okresoch, najväčší v okrese Košice III, a to 0,79 roka.

Veľký rozdiel bol v počte divergentných okresov u mužov a u žien. U mužov bolo takých okresov 60, u žien iba 7. Tento rozdiel naznačuje horšiu perspektívu zlepšovania úmrtnosti u starších mužov ako u starších žien. Najväčšie trendové odchýlky vykazujú u mužov okresy Galanta, Námestovo, Púchov, Revúca a Turčianske Teplice, u žien sú to okresy Banská Štiavnica, Košice III, Michalovce, Námestovo a Poltár.

Mapa 5.5 Dojčenská úmrtnosť v okresoch SR, 2001-2005



Úmrtnosť v prvom roku života charakterizuje dojčenská úmrtnosť. Ako vyplýva z priloženej mapy, rádo-vo je vyššia vo východnej časti Slovenska ako v ostatných častiach. Rozpätie ukazovateľov je veľké, od 1,98 % po 16,40 %, čo sčasti možno pripísať nízkemu počtu narodených v jednotlivých okresoch s tým, že malý rozdiel v počte zomretých významne ovplyvní hodnotu ukazovateľa. Toto však nie je prípad okresov Košice-okolie a Trebišov, kde bola dojčenská úmrtnosť najvyššia (15,28 % a 16,39 %). Viac ako 10 % dosahovala dojčenská úmrtnosť až v 11 okresoch. S už spomenutými dvoma okresmi to boli okresy Gelnica (12,13 %), Kežmarok (10,25 %), Košice II (11,84 %), Levoča (11,60 %), Michalovce (10,89 %), Revúca (11,40 %), Sabinov (11,40 %), Sobrance (12,57 %) a Stropkov (11,25 %).

Čo sa týka perspektívy, 6 okresov vykazovalo významnú divergenciu. Boli to okresy Galanta, Poltár, Re- vúca, Stropkov, Turčianske Teplice a Zlaté Moravce. Najhoršie postavenie majú okresy Revúca a Stropkov, ktoré sa z uvedenej skupiny pravdepodobne veľmi ťažko dostanú.

Percentuálne rozdelenie úmrtí podľa hlavných príčin smrti v jednotlivých okresoch sa veľmi nelíši od ce- loslovenských hodnôt, tak u mužov ako aj u žien. V každom okrese sú na prvom mieste úmrtia na choroby obe- hovej sústavy a na druhom mieste sú úmrtia na nádorové ochorenia. Poradia ostatných hlavných príčin smrti sa síce menia, ale významné rozdiely medzi nimi nie sú.

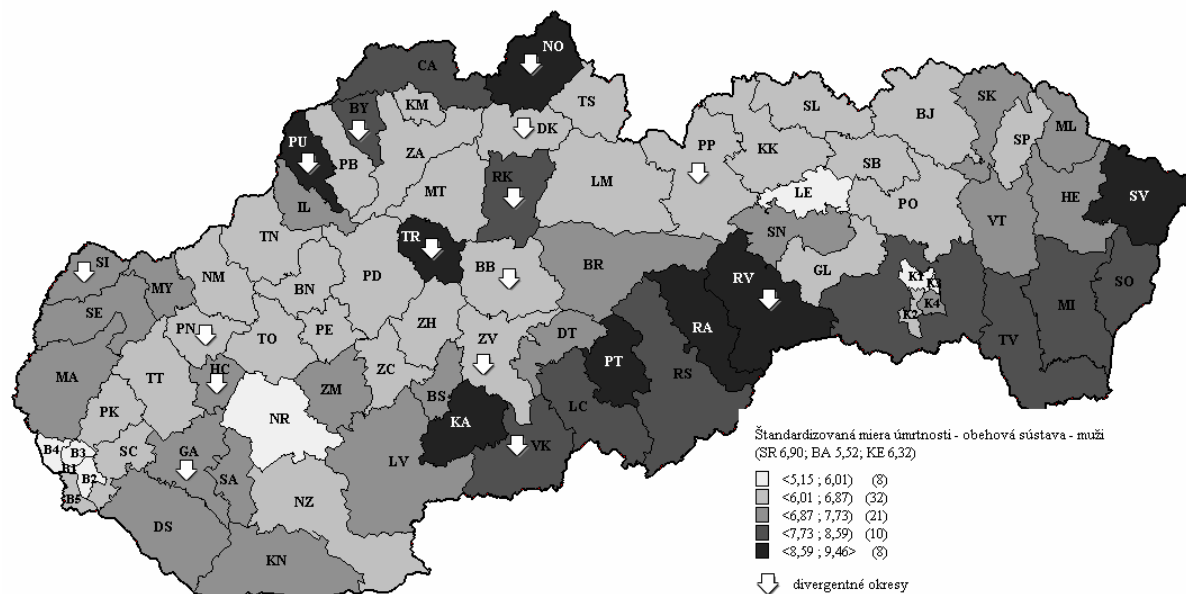
Dôležitým faktorom pri typológii okresov je úmrtnosť na hlavné príčiny smrti. Úroveň tejto úmrtnosti meraná štandardizovanou mierou vykazuje nadúmrtnosť mužov vo všetkých okresoch. Výnimku tvorí len jeden okres, a to okres Levoča, kde v období 2001-2005 bola zaznamenaná nadúmrtnosť žien na choroby dýchacej sústavy. Toto však vo veľkej miere treba pripísať nízkej úmrtnosti, a v rámci toho, malému počtu zomretých na túto príčinu smrti v tomto okrese.

Úmrtnosť na choroby obehovej sústavy u mužov vykazovala v období od 1996-2000 po obdobie 2001-2005 v 21 okresoch nárast. Najväčší nárast štandardizovanej miery bol v okresoch Dolný Kubín, Púchov, Rimav- ská Sobota, Turčianske Teplice a Tvrdošín. Na druhej strane najväčší pokles bol v okresoch Banská Štiavnica, Gelnica, Krupina, Stará Ľubovňa a Stropkov. U žien bolo zaznamenaných 15 okresov s nárastom úmrtnosti na túto chorobu.

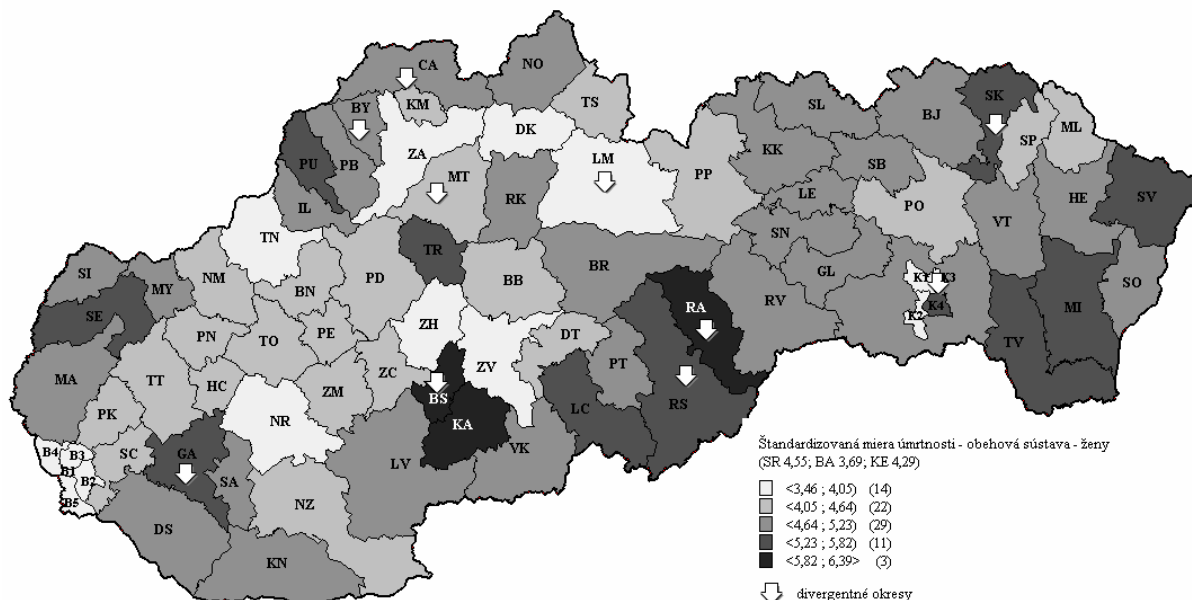
Najvyššiu úmrtnosť vykazovali u mužov okresy Krupina, Námestovo, Poltár, Púchov, Revúca, Rožňava, Snina a Turčianske Teplice. U žien môžeme poukázať na okresy Banská Štiavnica, Krupina a Revúca. Na druhej strane najnižšia úmrtnosť mužov na túto chorobu bola v okresoch Bratislava, v košických okresoch I a III, v okrese Nitra a Levice. U žien môžeme vyzdvihnúť taktiež okresy Bratislava, okresy Košice I a II, okres Nitra a Liptovský Mikuláš.

Z hľadiska perspektívy u mužov bolo zistených 15 divergentných okresov. Ako vyplýva z priloženej mapy, tvoria zaujímavý pás zo severu, od okresu Námestovo, na juh, po okres Veľký Krtíš, ďalej pás tvorený okresmi Skalica, Piešťany, Hlohovec a Galanta. Medzi tieto okresy ešte patria Púchov, Bytča, Turčianske Teplice, Poprad a Rožňava. U žien bolo zistených 10 divergentných okresov, a to Banská Štiavnica, Bytča, Čadca, Galanta, Košice III, Liptovský Mikuláš, Martin, Revúca, Rožňava a Svidník. Upozorniť treba na okres Liptovský Mikuláš, ktorý patrí medzi okresy s najnižšou úmrtnosťou na choroby obehovej sústavy, ale perspektívne sa môže dostať medzi okresy s vyššou úmrtnosťou.

Mapa 5.6 Úmrtnosť na choroby obehovej sústavy v okresoch SR, 2001-2005, muži



Mapa 5.7 Úmrtnosť na choroby obehovej sústavy v okresoch SR, 2001-2005, ženy

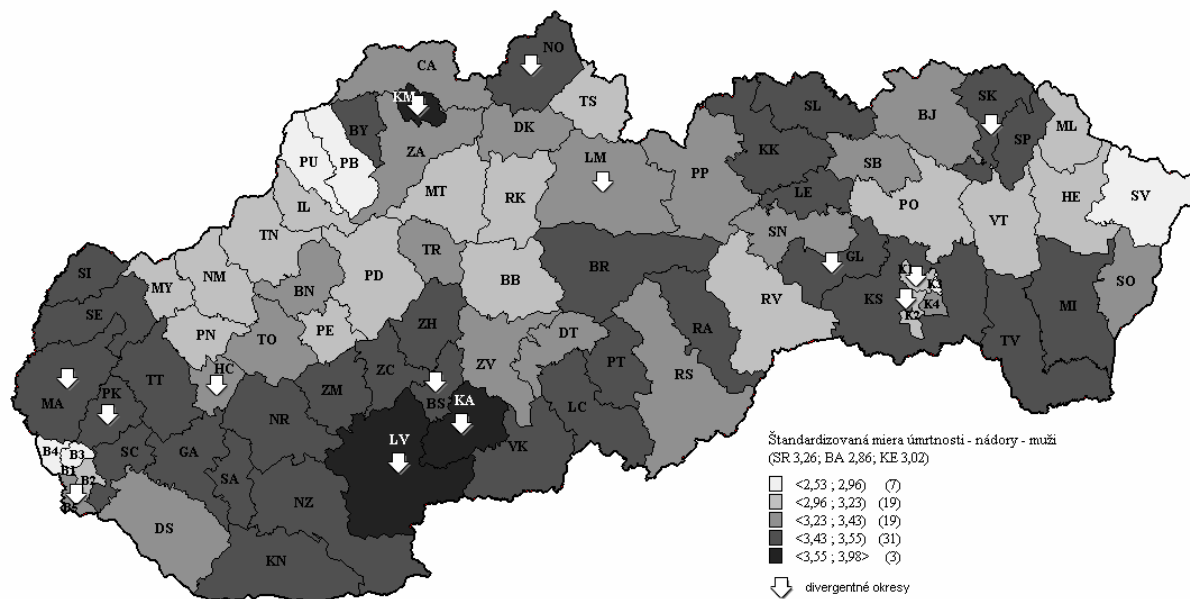


Úmrtnosť na nádorové ochorenia v období od 1996-2000 po obdobie 2001-2005 u mužov vykazovala nárast v 18 okresoch. Najväčší nárast boli zaznamenané v okresoch Košice - okolie, Krupina, Kysucké Nové Mesto, Malacky a Stará Ľubovňa. Na druhej strane najväčší pokles bol v okresoch Detva, Dunajská Streda, Trebišov, Tvrdosin a Rožňava. U žien bolo zaznamenaných 27 okresov s nárastom úmrtnosti na túto chorobu. Najväčší nárast bol v okresoch Banská Štiavnica, Kežmarok, Kysucké Nové Mesto, Partizánske a Pezinok, najväčší pokles v okresoch Humenné, Medzilaborce, Rimavská Sobota, Senica a Sobrance.

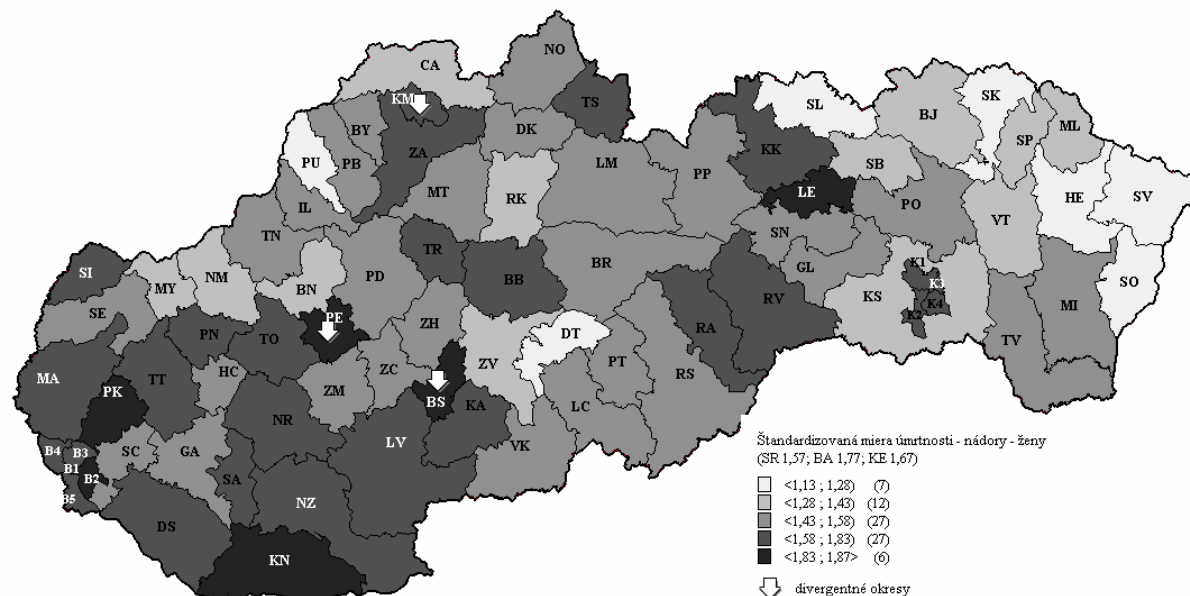
V období 2001-2005 najvyššia úmrtnosť na nádorové ochorenia u mužov bola zaznamenaná v okresoch Levice, Kysucké Nové Mesto a Krupina, naopak najnižšia v okresoch Bratislava I, III, IV, Košice III, Považská

Bystrica, Púchov a Snina. U žien najvyššia úmrtnosť bola v okresoch Banská Štiavnica, Bratislava II, Komárno, Levice, Partizánske a Pezinok, naopak najnižšia v okresoch Detva, Humenné, Púchov, Snina, Sobrance, Stará Ľubovňa a Svidník.

Mapa 5.8 Úmrtnosť na nádorové ochorenia v okresoch SR, 2001-2005, muži



Mapa 5.9 Úmrtnosť na nádorové ochorenia v okresoch SR, 2001-2005, ženy

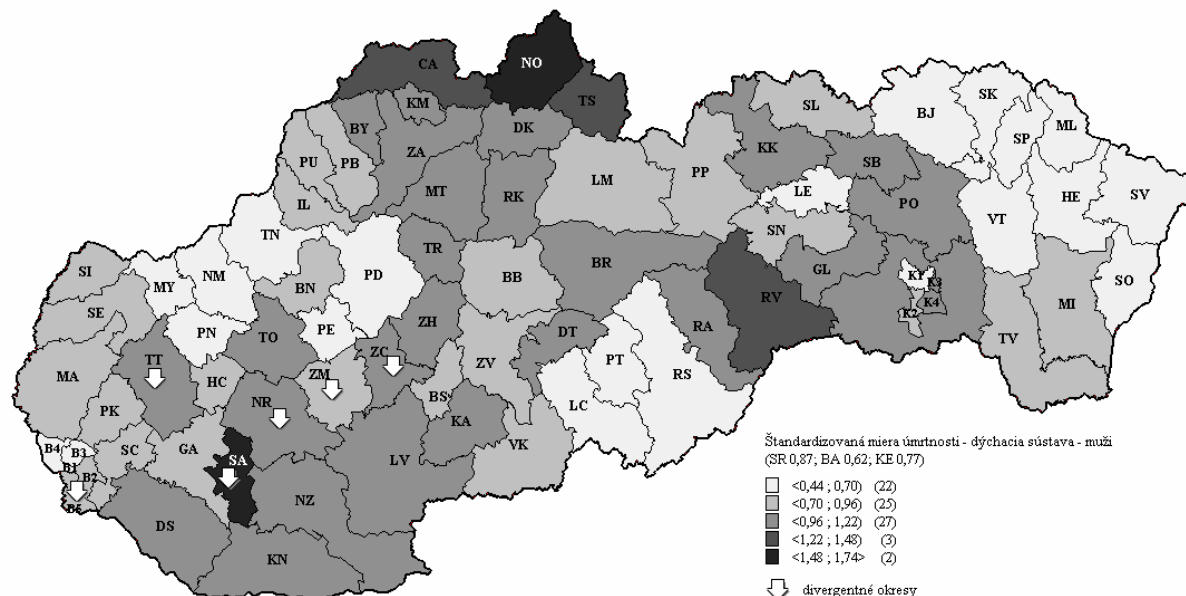


Perspektívny vývoj úmrtnosti na nádorové ochorenia u mužov naznačuje 14 divergentných okresov. Možno ich rozdeliť podľa rozmiestnenia do niekoľkých skupín: Malacky, Pezinok a Bratislava V; Levice, Banská Štiavnica a Krupina; Kysucké Nové Mesto, Námestovo a Liptovský Mikuláš; Gelnica, Košice – okolie a Košice I; a okresy Svidník a Hlohovec. U žien je divergentných okresov podstatne menej, a to len 3, konkrétne Banská Štiavnica, Kysucké Nové Mesto a Partizánske.

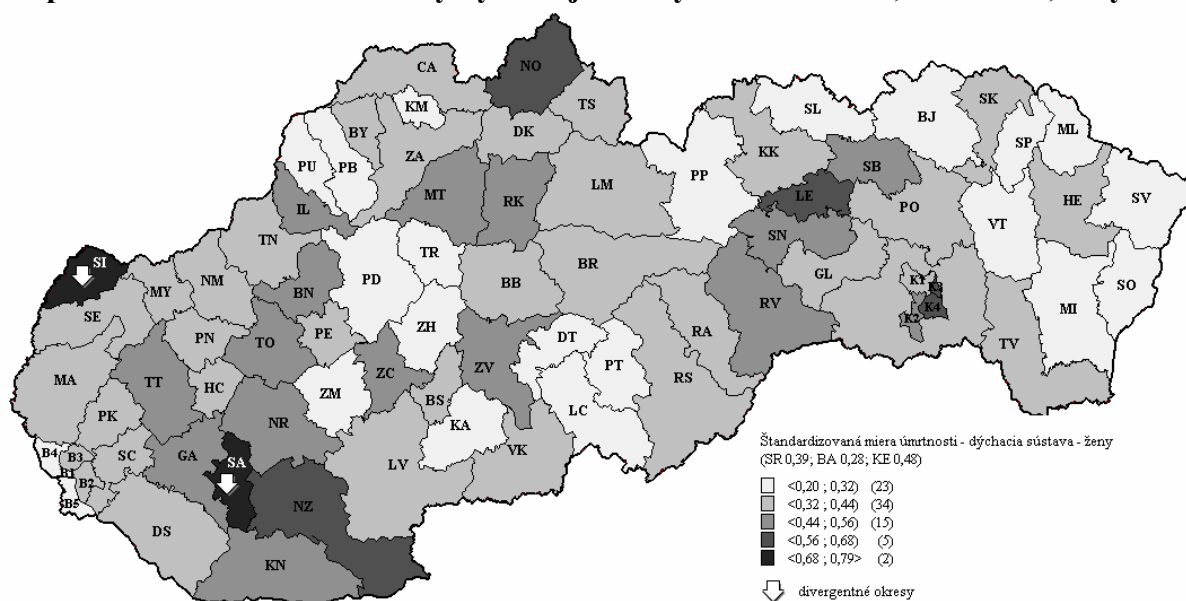
Štandardizovaná miera úmrtnosti na choroby dýchacej sústavy v období od 1996-2000 po obdobie 2001-2005 u mužov vykazovala nárast v 37 okresoch. Z nich môžeme vyzdvihnúť okresy Košice III, Nitra, Trnava, Šaľa a Zlaté Moravce. Na druhej strane, okresy kde nastal najväčší pokles úmrtnosti sú Banská Štiavnica Detva, Poltár, Revúca a Zvolen. U žien nárast nastal v 23 okresoch, z nich najväčší v okresoch Bardejov, Nové Zámky, Šaľa, Senec a Skalica, najväčší pokles v okresoch Detva, Dolný Kubín, Revúca, Ružomberok a Zvolen.

Okresy Šaľa a Námestovo úrovňou úmrtnosti na túto chorobu u mužov vysoko prevyšujú ostatné okresy. K nim môžeme priradiť aj okresy Čadca, Tvrdošín a Rožňava. U žien je to tiež okres Šaľa, Skalica a okresy Košice III a IV, Levoča, Námestovo a Nové Zámky. Minimálne hodnoty vykazujú u mužov okresy Bardejov, Bratislava I, Humenné, Poltár a Snina, kým u žien okresy Bratislava I, Lučenec, Medzilaborce, Sobrance a Stropkov.

Mapa 5.10 Úmrtnosť na choroby dýchacej sústavy v okresoch SR, 2001-2005, muži



Mapa 5.11 Úmrtnosť na choroby dýchacej sústavy v okresoch SR, 2001-2005, ženy

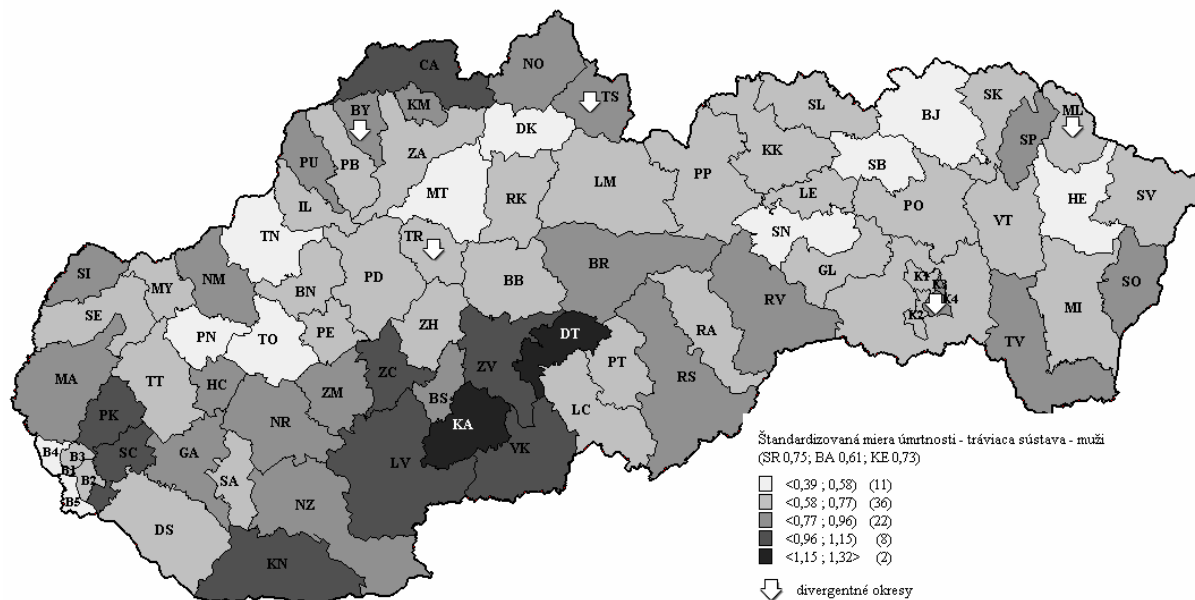


Z hľadiska perspektívneho vývoja u mužov bolo zistených 6 divergentných okresov, a to okresy Bratislava V, Nitra, Trnava, Šaľa, Zlaté Moravce a Žarnovica. U žien iba dva okresy majú divergentnú tendenciu, a to okresy Skalica a Šaľa. Tu treba upozorniť na okres Šaľa, tak u mužov ako aj u žien. V oboch prípadoch je tu úmrtnosť na choroby dýchacej sústavy najvyššia, v čase narastá a perspektívne významne diverguje.

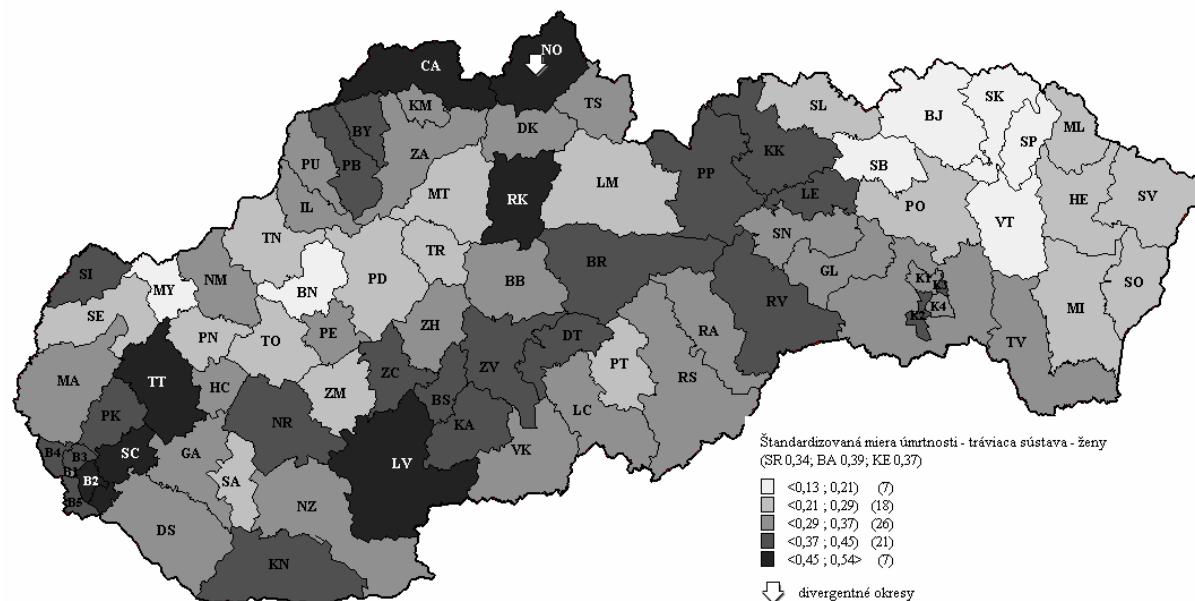
Úmrtnosť na choroby tráviacej sústavy v období od 1996-2000 po obdobie 2001-2005 je jedinou hlavnou príčinou smrti, u ktorej viac ako polovica okresov vykazuje rastúcu tendenciu u mužov ako aj u žien. U mužov je to 46 okresov u žien až 59 okresov. Medzi päť okresov s najvyšším nárastom u mužov patrí Bytča, Košice III a IV, Turčianske Teplice a Tvrdošín, u žien Košice II, Senec, Skalica, Námestovo a Považská Bystrica. Na druhej strane k piatim okresom vykazujúcim najvyšší pokles u mužov patrí Levice, Kysucké Nové Mesto, Myjava, Ružomberok a Veľký Krtíš. U žien sú to okresy Medzilaborce, Nové Zámky, Sobrance, Topoľčany a Zlaté Moravce.

Z hľadiska úrovne v období 2001-2005 medzi päť okresov s najvyššou úmrtnosťou patrili u mužov okresy Detva, Krupina, Levice, Pezinok a Žarnovica, naopak najnižšiu úmrtnosť mali okresy Bratislava IV, Dolný Kubín, Martin, Piešťany a Sabinov. U žien najvyššia úmrtnosť bola v okresoch Čadca Levice, Námestovo, Ružomberok a Senec, najnižšia v okresoch Bardejov, Sabinov, Stropkov, Svidník a Vranov nad Topľou.

Mapa 5.12 Úmrtnosť na choroby tráviacej sústavy v okresoch SR, 2001-2005, muži



Mapa 5.13 Úmrtnosť na choroby tráviacej sústavy v okresoch SR, 2001-2005, ženy

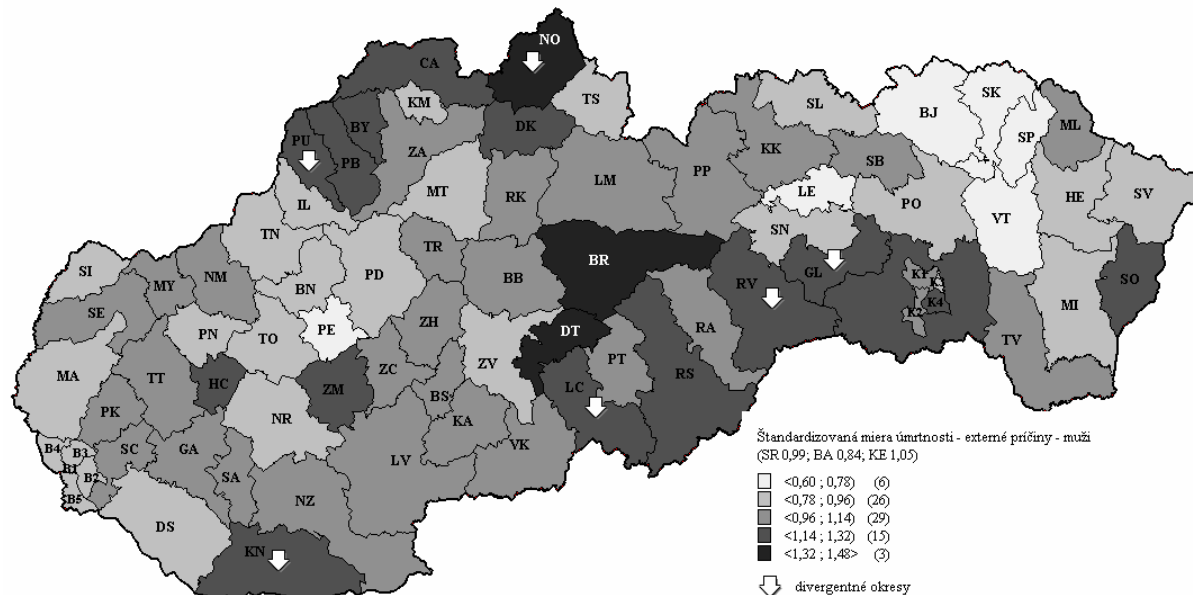


Z perspektívneho hľadiska vývoj tejto príčiny smrti vykazuje u mužov 5 divergentných okresov. Sú to okresy Bytča, Košice IV, Medzilaborce, Tvrdošín a Turčianske Teplice. U žien je len jeden významne divergentný okres, a to okres Námestovo. Paradoxne je to malý počet voči počtu okresov, v ktorých úmrtnosť v sledovanom období, ako bolo spomenuté, narástla, ale tie nárasty sú malé, nevýznamné.

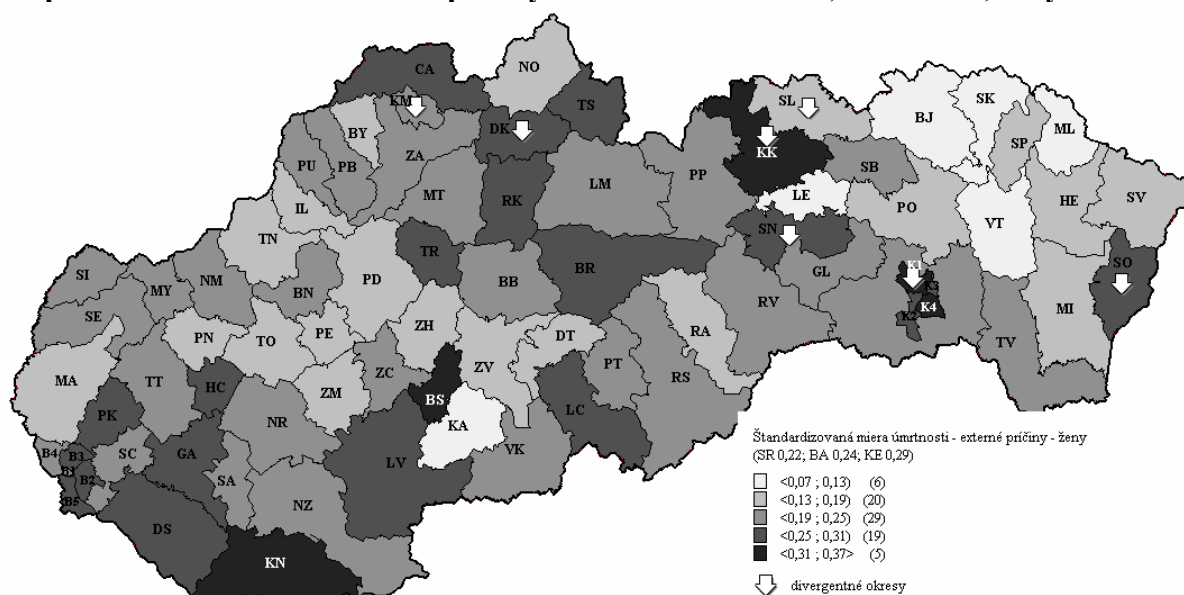
Úmrtnosť na externé príčiny smrti v okresoch v období od 1996-2000 po obdobie 2001-2005 vykazovala nárast u mužov v 19 okresoch. Najväčší nárast bol zaznamenaný v okresoch Gelnica, Komárno, Lučenec, Námestovo a Rožňava. Naopak najväčší pokles v okresoch Bratislava I, Dunajská Streda, Košice IV, Kysucké Nové Mesto a Zvolen. U žien bol zaznamenaný nárast úmrtnosti na túto príčinu smrti v 15 okresoch. Najväčší bol v okresoch Dolný Kubín, Kežmarok, Košice I, Kysucké Nové Mesto a Sobrance. Na druhej strane najväčší pokles bol v okresoch Detva, Bratislava IV, Myjava, Turčianske Teplice a Zvolen.

Štandardizovaná miera úmrtnosti na externé príčiny smrti v období 2001-2005 dosiahla najvyššie hodnoty u mužov v okresoch Brezno, Detva a Námestovo, u žien v okresoch Kežmarok, Komárno, Košice I a IV a Banská Štiavnica. Najnižšie hodnoty u mužov boli zistené v okresoch Bardejov, Levoča, Partizánske, Stropkov, Svidník a Vranov nad Topľou, u žien v okresoch Bardejov, Krupina, Levoča, Medzilaborce a Vranov nad Topľou.

Mapa 5.14 Úmrtnosť na externé príčiny smrti v okresoch SR, 2001-2005, muži



Mapa 5.15 Úmrtnosť na externé príčiny smrti v okresoch SR, 2001-2005, ženy



Z dlhodobého hľadiska bolo zistených u mužov 6 divergentných okresov, a to Gelnica, Komárno, Lučenec, Námestovo, Púchov a Rožňava, u žien 7 divergentných okresov, a to Dolný Kubín, Kežmarok, Košice I, Kysucké Nové Mesto, Sobrance, Spišská Nová Ves a Stará Ľubovňa.

Ako z predchádzajúcich častí vyplýva, príčiny smrti sa prejavujú v jednotlivých okresoch rôznou intenzitou, a to aj diferencovane podľa pohlavia. Syntézou týchto informácií¹² môžeme vyselektovať okresy s nízkou alebo vysokou úmrtnosťou.

¹² Použili sme Ballovu metódu.

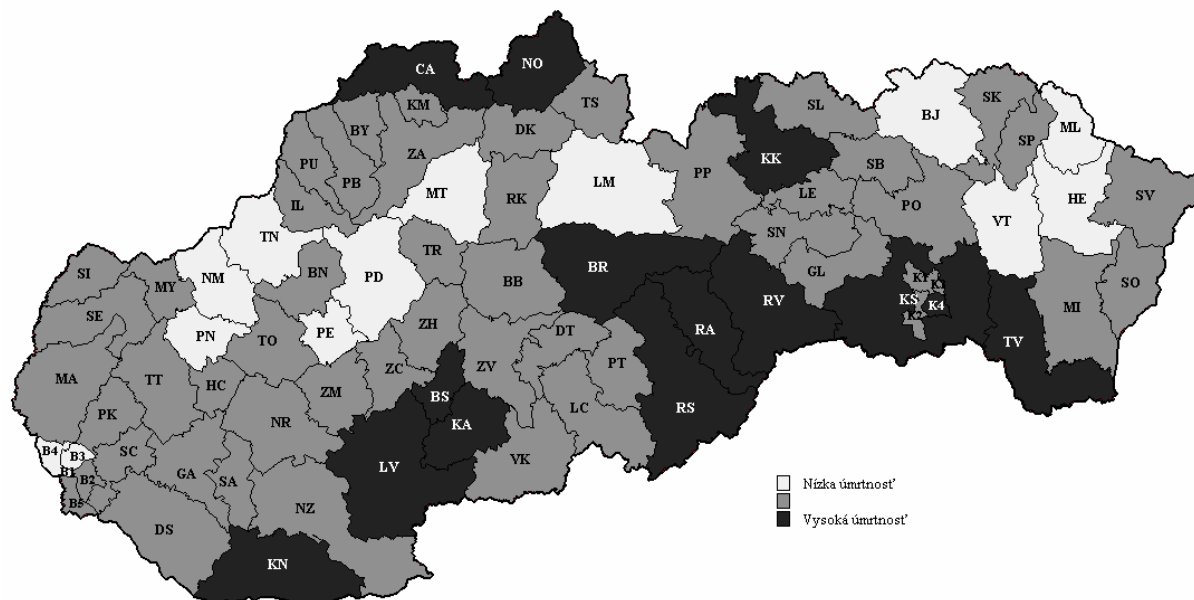
O nízkej úmrtnosti môžeme hovoriť v regiónoch tvorených nasledujúcimi okresmi:

- Bratislava I, Bratislava III a Bratislava IV – Všeobecne bratislavské okresy patria medzi okresy s nízkou úmrtnosťou. Okresy Bratislava II a Bratislava V neboli zahrnuté medzi najlepšie okresy z dôvodu pomerne vysokej úmrtnosti na nádorové ochorenia, na choroby dýchacej a tráviacej sústavy.
- Piešťany, Nové Mesto nad Váhom, Trenčín, Partizánske, Prievidza, Martin a Liptovský Mikuláš – Do tejto skupiny by sa žiadalo zaradiť aj okres Ružomberok, ale vzhľadom na pomerne vysokú úmrtnosť na choroby dýchacej a tráviacej sústavy sa do tejto skupiny nedostal.
- Bardejov, Vranov nad Topľou, Humenné, Medzilaborce – S okresmi Svidník a Stropkov by táto oblasť bola uzavretejšia, ale ruší to ich vysoká úmrtnosť na choroby obehovej sústavy a na nádorové ochorenia.

O vysokej úmrtnosti môžeme hovoriť v regiónoch tvorených okresmi:

- Komárno, Levice, Banská Štiavnica a Krupina – Do tejto skupiny by mohol patriť aj okres Nové Zámky, ale nízka úmrtnosť na choroby obehovej sústavy ho vyradila.
- Čadca a Námestovo – Charakterizuje hlavne vysoká úmrtnosť na choroby dýchacej a tráviacej sústavy.
- Brezno, Rimavská Sobota, Revúca, Rožňava, Košice okolie, Košice IV, Trebišov a Kežmarok – Vyznačujú sa vysokou dočasnou úmrtnosťou.

Mapa 5.16 Okresy SR s najnižšou a najvyššou úmrtnosťou, 2001-2005, muži a ženy



Je zjavné, že úmrtnosť v dvoch našich najväčších mestách z pohľadu mesta ako celku je tiež syntézou úmrtností okresov, ktoré ich tvoria. Predchádzajúca analýza naznačuje, že Bratislava má nižšiu úmrtnosť ako Košice. Vyplýva to aj z dobrého postavenia troch uvedených bratislavských okresov a z nepriaznivého postavenia okresu Košice IV. Potvrdzujú to aj ukazovatele strednej dĺžky života pri narodení v období 2001-2005, keď u mužov Bratislava vykazovala hodnotu 72,83 roka, kým Košice 70,80 roka. U žien je situácia podobná, kým v Bratislave je hodnota ukazovateľa 79,13 roka, v Košiciach 77,78 roka. Nepriaznivé postavenie Košíc zvyrazňuje aj nižšia hodnota strednej dĺžky života pri narodení u žien voči celoslovenskej hodnote za toto obdobie.

Situácia podľa hlavných príčin smrti nie je až taká prehľadná. U mužov úmrtnosť, meraná štandardizovanou mierou úmrtnosti, je v Bratislave vo všetkých prípadoch nižšia ako v Košiciach. U žien je situácia odlišná. Kým úmrtnosť na obehovú sústavu, na choroby dýchacej sústavy a externé príčiny smrti je v Bratislave nižšia ako v Košiciach, úmrtnosť na nádorové ochorenia a na choroby tráviacej sústavy je nižšia v Košiciach.

Voči celoslovenským hodnotám ukazovateľov podľa hlavných príčin smrti u mužov vykazuje Bratislava lepšie hodnoty. Postavenie Košíc sa javí podobne, až na úmrtia na externé príčiny smrti, kde celoslovenské hodnoty sú lepšie. U žien to nie je až také jednoznačné. Bratislavské a košické okresy majú nepriaznivejšie hodnoty ako celoslovenské u úmrtnosti na nádorové ochorenia, na choroby tráviacej sústavy a na externé príčiny smrti. V úmrtnosti na choroby obehovej sústavy sa obidve mestá nachádzajú pod hodnotou za SR a u úmrtnosti na choroby dýchacej sústavy vykazujú Košice horšie a Bratislava lepšie hodnoty ako celoslovenský ukazovateľ.

6. Migrácia

Obdobie ostatných desiatich rokov je obdobím výrazných zmien v legislatíve migrácie Slovenskej republiky. Menila sa najmä legislatíva týkajúca sa vstupu a pobytu cudzincov na území SR, čo sa odrazilo nielen v štruktúre imigrantov podľa typu pobytu, ale aj v zmenách štruktúry imigrantov podľa krajiny príchodu. Štatistika evidovanej zahraničnej emigrácie je neúplná, je podhodnotená, nakoľko nie je založená na evidencii vystahovaných zo SR v krajine príchodu. To je však problém nielen Slovenskej republiky, ale aj mnohých ďalších krajín.

V prvej polovici sledovaného obdobia vykazovali prírastky zo zahraničnej migrácie klesajúci trend, v druhej polovici sa tento trend otočil, najmä v súvislosti so vstupom SR do EÚ. Zmeny v migračných trendoch súvisia aj s podmienkami vstupu cudzincov do SR - zvlášť sú riešení občania EHP a Švajčiarska, zvlášť ostatní cudzinci. Občania EHP a Švajčiarska, ktorí sa chcú na území SR zdržiavať trvalo (najmä podnikat' , zamestnať sa, študovať), majú právo na trvalý pobyt v SR. Podmienky pre cudzincov z tretích krajín sú prísnejšie.

V roku 2005 prírastok z evidovanej zahraničnej migrácie prvýkrát prekročil hranicu 3 tisíc osôb. Klesajúci trend však vykazovala migrácia medzi SR a ČR, čo sa prejavilo v postupne sa znižujúcich prírastkoch obyvateľstva z tohto typu migrácie. Kým v prvej polovici obdobia prírastky z migrácie s ostatnými krajinami a prírastky z migrácie s ČR vykazovali konvergentné tendencie, v druhej polovici obdobia už divergujú. Podiely oboch typov migrácie boli v prvej polovici takmer rovnaké (cca 50 %), neskôr sa prírastok zo zahraničnej migrácie bez ČR natoľko zvýšil, že prírastok zo sťahovania s ČR tvoril iba 1/5 prírastku zo zahraničného sťahovania SR. Pozícia ČR sa tak v zahraničnej migrácii SR značne oslabuje, ale ČR zostáva stále najvýznamnejším migračným partnerom SR.

Pred rozšírením EÚ sa na počte prisťahovaných podieľali okrem občanov ČR najmä občania Ukrajiny, bývalej Juhoslávie a Rumunska, po rozšírení EÚ sa posilnila pozícia členských krajín EÚ. V roku 2005 je zaujímavý aj prírastok 120 žien z Južnej Kórey (v súvislosti s výstavbou automobilky v Žiline), ale aj rast počtu prisťahovaných žien z USA (105 osôb).

Štruktúra udelených pobytov sa po vstupe SR do EÚ zmenila v prospech pobytov trvalých. V roku 2005 malo v SR trvalý pobyt 20,9 tisíc cudzincov, t.j. 80 % udelených pobytov tvorili pobyty trvalé (v roku 2003 bolo trvalých iba 58,2 % udelených pobytov). Podľa údajov MV SR v roku 2005 žilo v SR spolu 25,6 tis. cudzincov, čo je menej ako pol percenta z obyvateľstva SR. V porovnaní s ČR (278,3 tisíc osôb, t.j. 2,7 %) je to ešte stále veľmi nízky počet a podiel, s výnimkou roku 2004 dokonca nižší ako v predchádzajúcich rokoch.

Práca, štúdium a zlúčenie rodiny sú hlavnými dôvodmi pobytov udelených cudzincom na území SR. Počty cudzincov pracujúcich v SR sú nízke, ale pomerne stabilné a dosahujú okolo 5,0 - 5,5 tisíc osôb ročne, pričom podnikatelia i zamestnanci sú zastúpení zhruba rovnako. Najviac cudzincov zamestnaných alebo podnikajúcich v SR bolo z Českej republiky (1,1 tisíc v roku 2004), ale ich podiel neustále klesá. Podstatne viac občanov SR pracuje v zahraničí. Najpríťažlivejšou krajinou v tomto smere, bez jazykových bariér, je Česká republika, kde k 31.12.2005 pracovalo až 84 tisíc občanov SR.

Za legálnych migrantov sa považujú aj azylanti. Kým na začiatku sledovaného obdobia bol počet žiadateľov o azyl v SR relatívne zanedbateľný, maximum dosiahol v rokoch 2001 až 2004 (8,2-11,4 tisíc osôb), po vstupe SR do EÚ klesol na 3,5 tisíc osôb (v roku 2005). Miera udeľovania azylu v SR je nízka. Od roku 1992 do konca roku 2005 bol azyl udelený 588 osobám a štátne občianstvo 174 azylantom. Konanie o azyle však bolo zastavené až v 88 % prípadov, často v dôsledku toho, že žiadateľ o azyl nemal skutočný záujem zostať na území SR a SR opustil ešte pred ukončením azylového konania.

Pod nelegálnou migráciou, ktorej jednoznačná definícia vo svete neexistuje, sa v SR rozumie neoprávnený vstup na územie SR, neoprávnené vycestovanie zo SR a neoprávnené zdržiavanie sa osôb na území SR. Nelegálnymi migrantmi sú nielen cudzí štátni príslušníci, ale aj občania SR. Počty nelegálnych migrantov ovplyvňuje na jednej strane medzinárodná politická, ekonomická a sociálna situácia, na druhej strane opatrenia prijaté na ochranu štátnych hraníc. Vývoj nelegálnej migrácie v SR má podobný charakter ako vývoj počtu žiadateľov o azyl. Na začiatku sledovaného obdobia sa počet nelegálnych migrantov pohyboval vo výške okolo 2 tisíc osôb, v rokoch 2001-2004 sa však pohyboval už v hodnotách 10,9-15,5 tisíc osôb. Skvalitnenie ochrany štátnych hraníc v zmysle Schengenského dohovoru prinieslo v roku 2005 zníženie počtu ilegálnych migrantov na 8 tisíc osôb.

V oblasti vnútornej migrácie celé sledované obdobie je už obdobím posilňovania dekoncentračných tendencií a presadzovania suburbanizačných procesov. V porovnaní s obdobím 80. a prvej polovice 90. rokov je migračná situácia sledovaného obdobia úplne odlišná. V súčasnosti obce s veľkosťou nad 5 tisíc obyvateľov sú migračne stratové, obce s menej ako 5 tisíc obyvateľmi sú migračne ziskové, pričom v prvej polovici skúmaného obdobia najmenšie obce vykazovali ešte migračné straty. Najväčšie zisky zaznamenali obce s veľkosťou od 1 tisíc do 2 tisíc obyvateľov. Na druhej strane najväčšie straty zaznamenali mestá s veľkosťou 20 tisíc až 100 tisíc

obyvateľov, v ktorých sa za celé obdobie počet obyvateľov migráciou znížil o 47 tisíc osôb. Zhruba o takú istú hodnotu vzrástol počet obyvateľov v obciach s veľkosťou od 1 tisíc do 5 tisíc obyvateľov.

Trvalé bydlisko v rámci SR menilo každoročne 77 – 90 tisíc osôb. Vývoj počtu sťahujúcich sa osôb nebol rovnomerný, mal kolísavý charakter. Intenzita vnútorného sťahovania obyvateľstva sa v celom období zmenila iba nepatrne. Kým v období 1996-2000 zmenilo svoje trvalé bydlisko 15 z 1000 obyvateľov SR, v období 2001-2005 to bolo necelých 16. Obyvatelia preferovali sťahovanie na krátke vzdialenosti – z obce do obce v rámci okresu, na ktorom sa podieľalo až 47 % migrantov v rámci SR. Zhruba 30 % pripadalo na sťahovanie z okresu do okresu v rámci kraja a okolo 23 % na sťahovanie na dlhé vzdialenosti – z kraja do kraja v rámci SR.

V sledovanom období sa zmenila aj štruktúra migrantov podľa veku. Znížila sa intenzita sťahovania v mladších vekových skupinách, najmä vo veku 20-24 rokov (takmer o 17 %) a detí vo veku 0-4 roky (takmer o 9 %). Táto situácia súvisí s odkladaním sobášov a pôrodov do vyššieho veku a následne aj nižším počtom sťahujúcich sa mladých rodín.

Zahraničná migrácia na úrovni okresov nevykazuje vysoké hodnoty. Väčšinou ide len o niekoľko desiatok prisťahovaných, ale v menších okresoch prírastky za jednotlivé obdobia nedosahujú ani 10 osôb. Vyššie počty prisťahovaných (nad 100 osôb v období) sa viažu iba na bratislavské okresy a ďalej na okresy, do ktorých smerovali významné investície (Žilina, Trnava, Nitra, ale aj Malacky), avšak iba v posledných dvoch etapách sledovaného obdobia, podľa toho, ako sa začali investičné projekty realizovať. Do týchto okresov smerovala v období 2001-2005 takmer tretina všetkých prisťahovaných zo zahraničia. Tieto okresy majú aj najvyššie zisky zo zahraničného sťahovania, ktoré sa pohybujú v hodnotách okolo 100 osôb. V relatívnych ukazovateľoch sú to však veľmi nízke hodnoty. Prírastky zo zahraničného sťahovania vykazujú takmer všetky okresy Slovenska, úbytkových je v súčasnosti 5-6 okresov. Reálne je však počet okresov s úbytkami pravdepodobne vyšší kvôli neúplnej evidencii vysťahovaných.

Zaujímavý je pohľad na Bratislavu a Košice ako mestá. Počty prisťahovaných zo zahraničia do Bratislavy sa pohybovali v priemere okolo 500-700 osôb a počty prisťahovaných do Košíc okolo 70-130 osôb. Do týchto dvoch miest tak prichádzala ¼ prisťahovaných zo zahraničia do SR, z toho do Bratislavy 1/5 všetkých prisťahovaných zo zahraničia. Čo sa týka prírastkov, tieto dve mestá získali 19 % prírastkov zahraničnej migrácie SR, z toho Bratislava 18 %, ale podiel týchto dvoch miest sa postupne znižoval. Znamená to, že atraktivitu územia mimo Bratislavy a Košíc zvýšili práve investície.

Pohľad na mapy vnútornej migrácie ukazuje, že migračne atraktívne sú v SR dve oblasti. Jedna z nich sa vyprofilovala v okolí Bratislavy, s hlavným mestom ako jej jadrom. Tvorili ju okresy Malacky, Pezinok, Senec, Dunajská Streda a Galanta, pričom samotné jadro – Bratislava ako celok, je migračne stratová. Jej straty dosahovali v prvom období 1,4 osoby na 1000 obyvateľov.

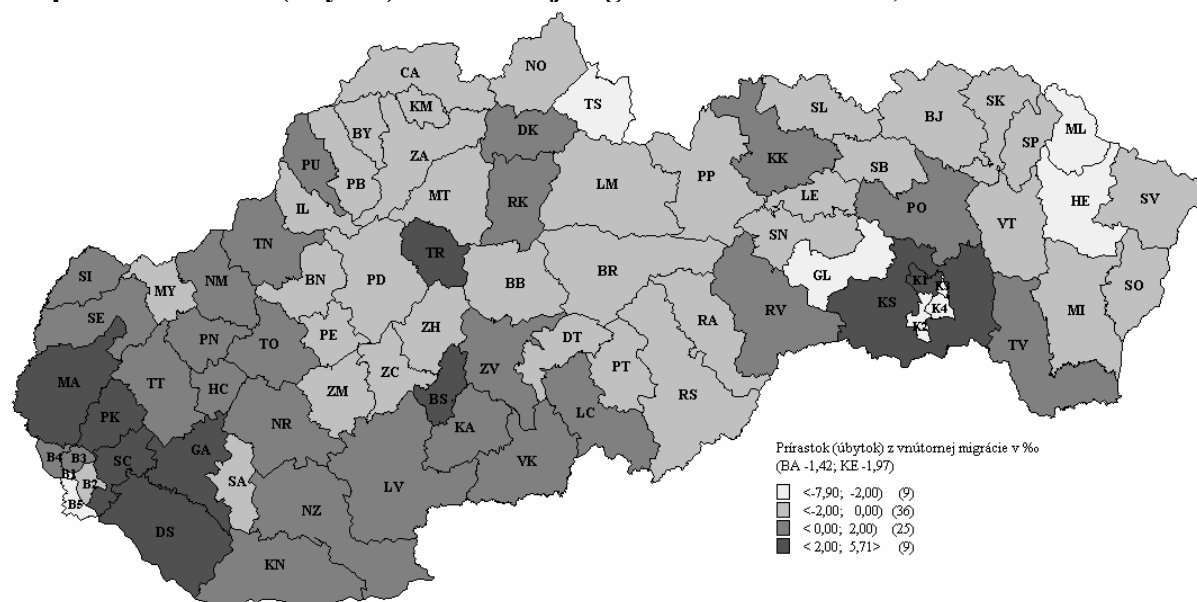
Podobná situácia je aj na východnom Slovensku, kde sa okolo mesta Košice – ako jadra, sformovalo i-migračné zázemie, ktoré tvorí okres Košice - okolie. Pritom samotné mesto Košice ako celok je, podobne ako Bratislava, migračne stratové. Táto situácia je prejavom suburbanizačných procesov na území SR, keď sa obyvateľstvo sťahuje z mesta do svojho zázemia. Okrem týchto oblastí vystupovali ako solitéry dva imigračne výrazné okresy – Turčianske Teplice a Banská Štiavnica. Ďalšie okresy s prírastkami obyvateľstva z vnútornej migrácie sa nachádzali prevažne na západnom a juhozápadnom Slovensku, na ostatnom území vystupovali viac-menej izolovane, s výnimkou okresov v okolí okresu Košice - okolie.

Najväčšie úbytky obyvateľstva z vnútornej migrácie sa viazali na okresy na krajnom severovýchode (Medzilaborce, Humenné) s nedostatkom pracovných príležitostí, ďalej na okres Tvrdošín a okres Gelnica. K okresom s najvyššími úbytkami sa zaradili aj tri „mestské“ okresy Košíc (Košice II, III, IV) a dva okresy Bratislavy (Bratislava I a V), ale okres Košice I, naopak, patril medzi okresy s najväčším ziskom z vnútornej migrácie. V bratislavských okresoch (Bratislava II, III, IV) boli už zisky o niečo nižšie. Treba však pripomenúť, že migrácia medzi okresmi zahŕňa aj vzájomnú migráciu medzi okresmi v rámci mesta.

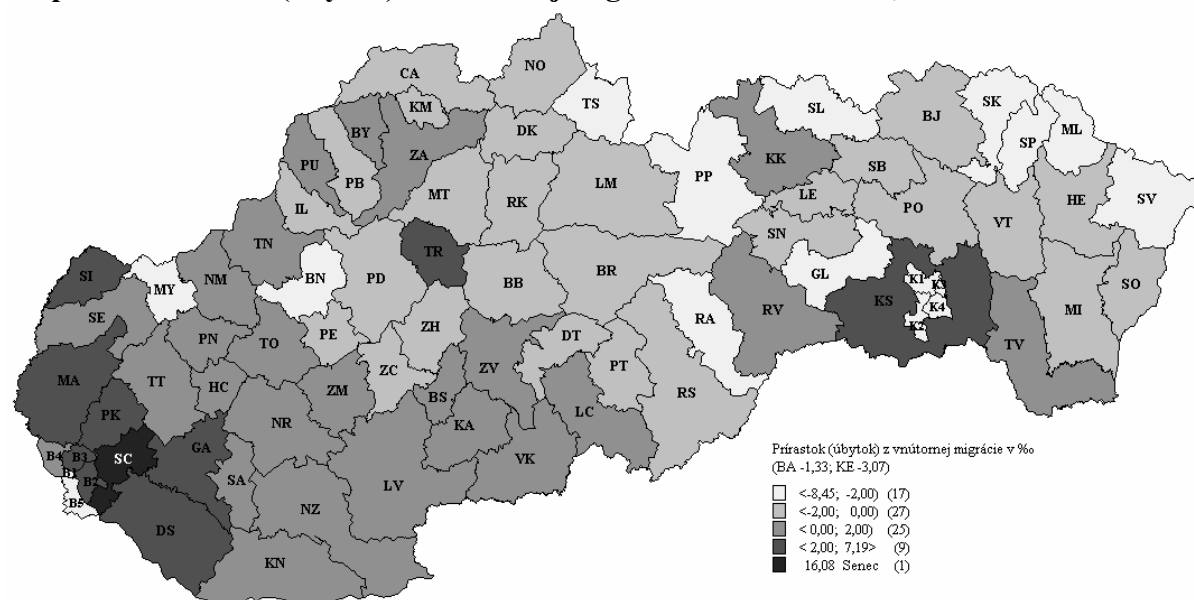
V období 1996-2000 mala Slovenská republika 45 okresov s úbytkami obyvateľstva z vnútornej migrácie. Situácia sa podstatnejšie nezmenila ani v nasledujúcich obdobiach. V období 2001-2005 bolo úbytkových 44 okresov. Migračný úbytok sa však prehĺbil vo viacerých okresoch východného Slovenska, vrátane všetkých okresov Košíc. Výrazne sa prehĺbili i straty mesta Košice samotného, ktoré sa aj ako celok stalo priestorom s migračnou stratou 3 osoby na 1000 obyvateľov. Na druhej strane sa výraznejšie znížil prírastok okresu Banská Štiavnica a medzi okresy s významnejším prírastkom sa zaradil okres Skalica. Súčasne sa zvýšili aj maximálne hodnoty relatívnych prírastkov z hodnôt okolo 5 osôb na hodnoty okolo 7 osôb na 1000 obyvateľov, a to v okresoch Malacky a Pezinok. Prírastok z vnútornej migrácie však zaznamenal najprudší vývoj v okrese Senec, keď na konci sledovaného obdobia dosiahol hodnotu 16 osôb na 1000 obyvateľov. Práve tieto okresy s najvyššími prírastkami patria do suburbaného priestoru Bratislavy, v ktorom sa migračné väzby medzi Bratislavou a okolitými okresmi prejavujú najmarkantnejšie. Do týchto okresov smeruje až okolo 60 % všetkých vysťahovaných z Bratislavy do SR. Pritom z Bratislavy pochádzajú až 2/3 prisťahovaných do okresu Senec. Vysťahovaní z Bratislavy tvoria súčasne okolo 55 % prisťahovaných do okresu Malacky, asi 47 % prisťahova-

ných do okresu Pezinok a 43 % prisťahovaných do okresu Dunajská Streda. Podobná situácia je v suburbánnom priestore mesta Košice, ktorý má však v svojom zázemí iba jediný okres, a to Košice –okolie, do ktorého smeruje okolo 43 % vystaňovaných z Košíc (bez zahraničného sťahovania). Na prisťahovaných do okresu Košice –okolie sa mesto Košice podieľa až 78 %. Súčasný migračný model je teda diametrálne odlišný od modelu migrácie z 80. rokov, keď najväčšie migračné prúdy smerovali do miest a práve mestá mali najväčšie migračné prírastky.

Mapa 6.1 Prírastok (úbytok) z vnútornej migrácie v okresoch SR, 1996-2000



Mapa 6.2 Prírastok (úbytok) z vnútornej migrácie v okresoch SR, 2001-2005



Na Slovensku ešte stále neplatí, že by sa obyvateľstvo vystaňovalo najmä z regiónov s vysokou nezamestnanosťou. Ku koncu roka 2005 z 13 okresov SR s najvyššou mierou nezamestnanosti (vyššou ako 20 %) vykazovalo 5 okresov prírastky (Veľký Krtíš, Kežmarok, Trebišov, Rožňava, Lučenec) a 7 okresov úbytky (Rimavská Sobota, Revúca, Sobrance, Košice I, Sabinov, Poltár, Gelnica) obyvateľstva z vnútornej migrácie.

Prírastky obyvateľstva z vnútornej migrácie sú do istej miery ovplyvnené prípravou a následne realizáciou významných investičných zámerov, ktoré pôsobia na danom území ako atraktory. Priťahujú pracovnú silu a postupne zvyšujú zisky aj vo vnútornej migrácii. Tento vplyv sa dosiaľ najviac prejavuje v okrese Žilina (automobilka Kia-Hunday) a v menšej miere aj v okresoch Malacky (auto-priemyselný park Lozorno), Košice –okolie (Kechneč: prevodovky Powershift), Galanta (Samsung), atď. V okrese Trnava tiež možno očakávať vý-

raznejší rast počtu prisťahovaných v súvislosti realizáciou automobilového projektu Peugeot-Citroën. Do konca roku 2005 (a samozrejme, ani v období 2001-2005) však tento vplyv nebol ešte zreteľný.

7. Prírastok obyvateľstva

Hoci je Slovensko krajinou s veľmi nízkou pôrodnosťou, počet jeho obyvateľov v uplynulom desaťročí rástol najmä vďaka prirodzeným prírastku. Bolo to spôsobené tým, že v druhej polovici 90. rokov ešte doznievali vývojové trendy do istej miery progresívnejšieho prirodzeného vývoja z prvej polovice 90. rokov, i keď váha migrácie v celkovom prírastku sa postupne zvyšovala.

Podstatne nižší už bol prirodzený prírastok na začiatku nového tisícročia. Ten sa v niektorých rokoch zmenil na úbytok, čo spôsobilo, že na prelome tisícročí celkový prírastok bol takmer nulový. Za celé obdobie 10 rokov (1996-2005) počet obyvateľov SR vzrástol iba o 45 tisíc osôb, čo je dokonca menej, ako ročný prírastok počtu obyvateľov na konci 70. rokov. Prirodzený prírastok za toto obdobie vo výške 27,3 tisíc osôb tvoril 61 % celkového prírastku sledovaného obdobia a bol zhruba na úrovni jednoročného prirodzeného prírastku z konca 80. rokov.

V jednotlivých sledovaných etapách prirodzený prírastok vykazoval klesajúci trend a postupne sa približoval k nule. Bol však výrazne diferencovaný podľa pohlavia. Ak by sme hodnotili vývoj v jednotlivých rokoch, SR zaznamenala v rokoch 2001-2003 prvýkrát v povojnovej histórii prirodzený úbytok obyvateľstva, a to najmä zásluhou prirodzeného úbytku mužov, ktorý medzi rokmi 2001-2005 bol zaznamenaný každoročne. Vo vývoji prirodzeného prírastku významnú rolu zohrávala nadúmrtnosť mužov. Klesajúce tendencie vykazuje aj prirodzený prírastok žien, ale k prirodzenému úbytku zatiaľ ešte nedošlo.

Migrácia na úrovni SR je vlastne migráciou zahraničnou. Podľa evidencie Štatistického úradu SR získala zahraničným sťahovaním v rokoch 1996-2005 takmer 18 tisíc osôb (i keď reálne pravdepodobne menej kvôli neúplnej evidencii vystáňovaných). Vývoj migrácie bol tiež nerovnomerný, ale na rozdiel od prirodzeného prírastku sa minimálne hodnoty migračných prírastkov viažu skôr na stred sledovaného obdobia. Vstup SR do EÚ prispel k vývoju migrácie v pozitívnom zmysle, čo sa prejavilo najmä vo zvýšení nielen počtu prisťahovaných, ale aj vo zvýšení migračného prírastku. Prisťahovaní sú hlavne z krajín EÚ. Podiel Českej republiky na migračnom prírastku SR sa neustále znižoval, napriek tomu je však Česká republika pre Slovensko hlavnou zdrojovou krajinou zahraničnej migrácie.

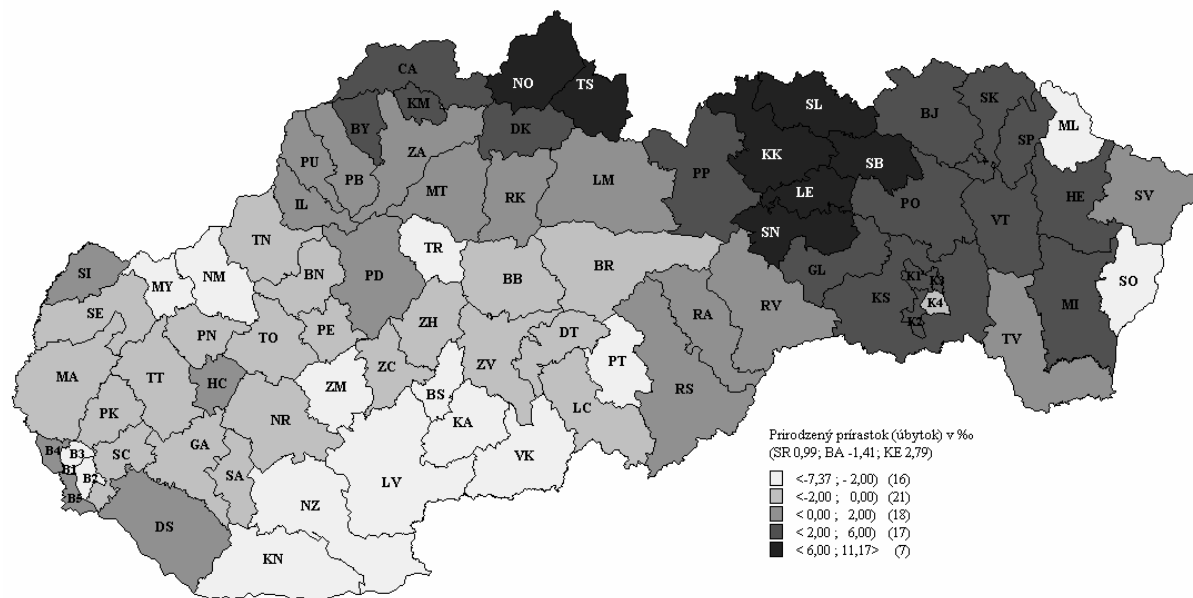
I keď sa migračné zisky Slovenskej republiky v súčasnosti zvýšili, nejde o žiadne extrémne hodnoty. Migrácia však na konci sledovaného obdobia kompenzovala straty z prirodzeného vývoja, zabezpečovala mierny rast počtu obyvateľov SR. V hrubých mierach sa prirodzený prírastok SR postupne znížil z 0,99 ‰ za obdobie 1996-2000 na 0,03 ‰ za obdobie 2001-2005, t.j. ak v prvom období pribudla prirodzeným vývojom 1 osoba na 1000 obyvateľov, v poslednom období už len 3 osoby na 100 000 obyvateľov. Ani relatívne prírastky z migrácie neboli vysoké, pohybovali sa v hodnotách 0,30 ‰ (v období 1996-2000) až 0,36 ‰ (v období 2001-2005), s minimom 0,23 ‰ (v obdobiach 1998-2002 a 1999-2003). Aj celkový relatívny prírastok bol nevýrazný a klesol z 1,29 ‰ v období 1996-2000 na 0,39 ‰ v období 2001-2005.

Vzhľadom na to, že výsledky sčítania z roku 2001 priniesli nižšie počty obyvateľstva SR ako vyplývali z bilancii pohybu obyvateľstva na konci 90. rokov, a vzhľadom na veľmi nízke prírastky obyvateľov v prvých rokoch nového tisícročia, počet obyvateľov SR v roku 2005 (nadväzujúci na sčítanie v roku 2001) bol nižší ako počet obyvateľov v roku 1998 (a iba o 10 tisíc osôb vyšší ako v roku 1996). K 31.12.2005 mala Slovenská republika 5 389,2 tisíc obyvateľov.

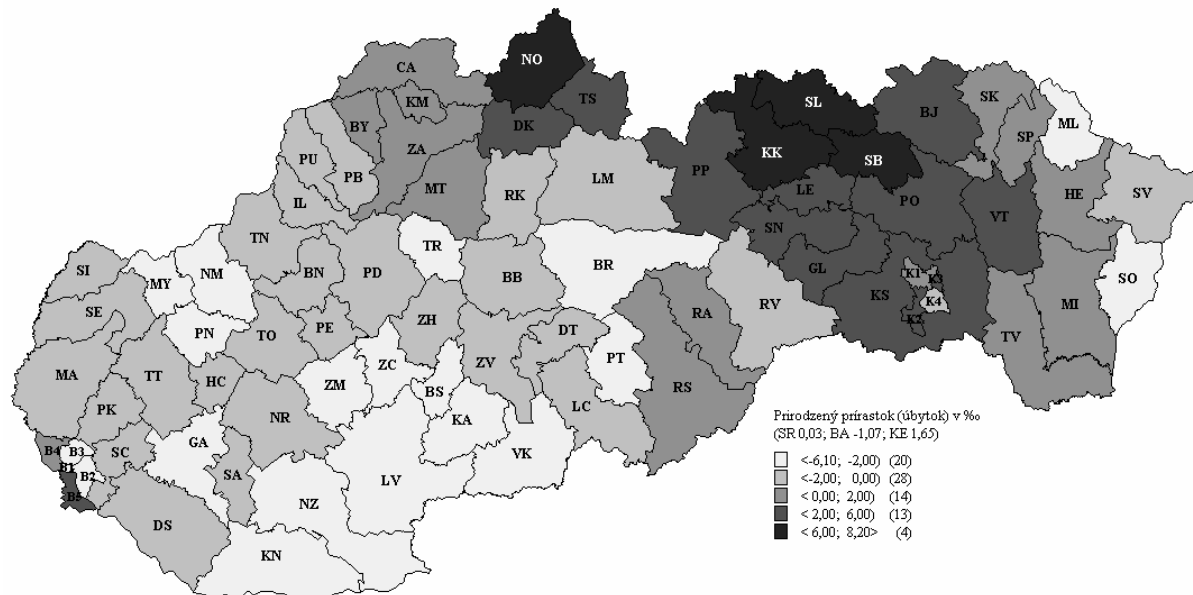
Aj rozloženie prirodzeného prírastku potvrdzuje, že demografický vývoj v SR vykazuje regionálne rozdiely. Z hľadiska jeho hodnôt môžeme územie SR rozdeliť na progresívny severovýchod - s relatívne vysokým prirodzeným prírastkom v jednotlivých okresoch a regresívny juhozápad - s nízkym prirodzeným prírastkom, až úbytkom obyvateľstva v okresoch. V 1. etape sledovaného obdobia sa ešte stále vysoký prirodzený prírastok sústreďoval v severovýchodnej časti SR, keď v okrese Námestovo dosiahol prirodzený prírastok až 11 osôb na 1000 obyvateľov. Za ním nasledoval okres Kežmarok s prirodzeným prírastkom takmer 10 osôb na 1000 obyvateľov a Sabinov s prírastkom 8 detí na 1000 obyvateľov. Tieto okresy spolu s okresmi Tvrdošín, Stará Ľubovňa, Kežmarok, Spišská Nová Ves a Levoča vytvorili dve jadrá regiónov s vysokým prirodzeným prírastkom (viac ako 6 osôb na 1000 obyvateľov). Regióny dotvárajú okresy s o niečo nižším prírastkom, pričom východnejšie položený región zahŕňa takmer celé východné Slovensko, s výnimkou okresov na krajnom východe a okresu Rožňava. Tento prírastok súvisí, ako už bolo spomenuté v predchádzajúcich kapitolách, s reprodukčným správaním obyvateľstva, keď nový model reprodukčného správania, charakteristický nižšou plodnosťou, sa presadzuje na severovýchode a východe SR pomalšie ako v juhozápadnej časti SR. Nevýznamné prírastky, blízke nule, mali 3 okresy na západnom Slovensku - Skalica, Hlohovec a Dunajská Streda a tiež okresy Bratislava IV a Bratislava V s mladšou vekovou štruktúrou. Je zaujímavé, že okres Dunajská Streda ako jeden z mála okresov na západnom Slovensku vykazuje aj v dlhodobom časovom horizonte prirodzený prírastok.

Najväčší úbytok vykazovali bratislavské okresy - Bratislava I, Bratislava II, Bratislava III (-7,37 až -3,11‰) so špecifickou vekovou štruktúrou. Okrem týchto okresov to boli aj okresy Turčianske Teplice, Myjava, Medzilaborce, Nové Zámky a Krupina, ktoré prirodzeným vývojom stratili viac ako 3 osoby na 1000 obyvateľov. Podobný vývoj, i keď s miernejšími úbytkami, sa prejavil v okresoch južného Slovenska, kde sa vytvoril ucelený región s prirodzeným úbytkom obyvateľstva. Zahŕňa územie od okresu Komárno na východ po okres Veľký Krtíš a na severe zahŕňa okres Zlaté Moravce a Banská Štiavnica. Podobná situácia je aj v okresoch Nové Mesto nad Váhom a Poltár.

Mapa 7.1 Prirodzený prírastok (úbytok) obyvateľstva v okresoch SR, 1996-2000



Mapa 7.2 Prirodzený prírastok (úbytok) obyvateľstva v okresoch SR, 2001-2005



Z údajov za jednotlivé obdobia vyplýva, že prirodzené prírastky jednotlivých okresov sa postupne nachádzajú v intervale s menším rozpätím, maximálny prírastok sa v období 2001-2005 znížil na 8,20 ‰ a najväčší úbytok dosiahol 6,10 ‰. Jadrá regiónov s prirodzeným prírastkom sa oslabili o okresy Tvrdošín, Spišská Nová Ves a Levoča a zmenšili sa aj samotné regióny s prirodzeným prírastkom. Hranice okresov s prirodzeným úbytkom obyvateľstva sa tak posunuli ďalej na severovýchod. Výnimkou sú okresy Revúca a Rimavská Sobota a bratislavské okresy IV a V s prírastkom obyvateľstva.

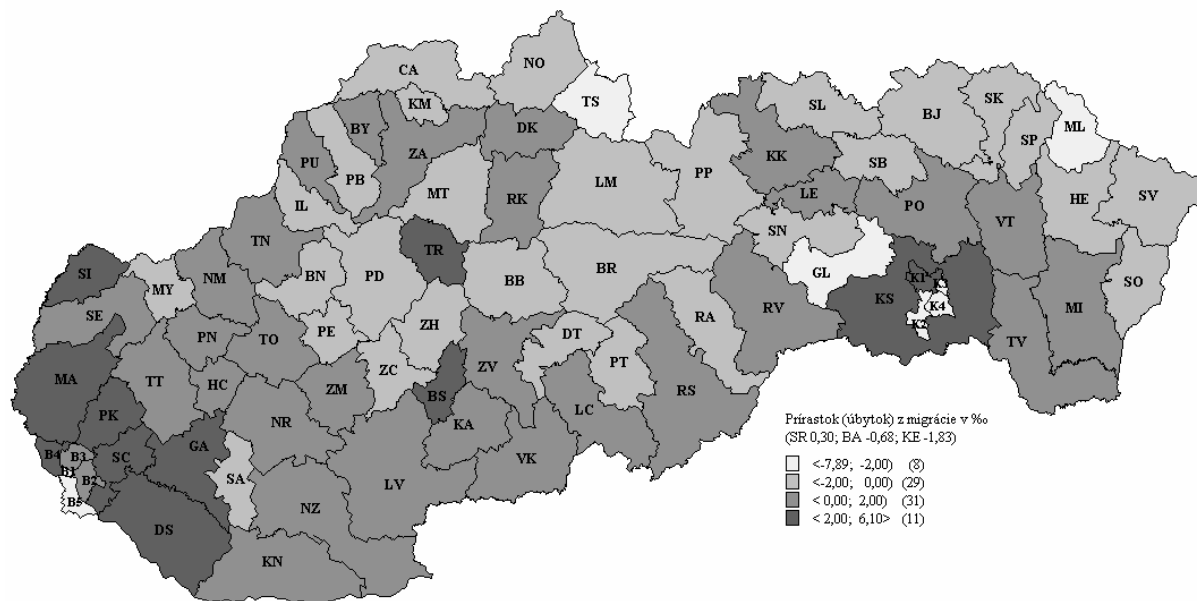
Výška prirodzeného prírastku, resp. úbytku v bratislavských a košických okresoch potvrdzuje, že ide o špecifické okresy. Nevyvážená veková štruktúra v jednotlivých okresoch (ktorá súvisí najmä s výstavbou jed-

notlivých sídlisk) a nízka plodnosť spôsobili, že prirodzené prírastky sú diametrálne odlišné aj v rámci jedného mesta. Vysoký prirodzený úbytok bol v jadre Bratislavy (Bratislava I), ale aj v starších častiach mesta (Bratislava II, III) so staršou vekovou štruktúrou, ale prírastok mali okresy Bratislava IV a Bratislava V s novšou bytovou výstavbou a mladším obyvateľstvom. Aj v Košiciach vykazoval okres Košice IV prirodzený úbytok obyvateľstva, ale ostatné okresy zaznamenávali prírastky, pričom okresy Košice II, III a v prvom období aj okres Košice I sa zaraďovali medzi okresy s vyšším prirodzeným prírastkom.

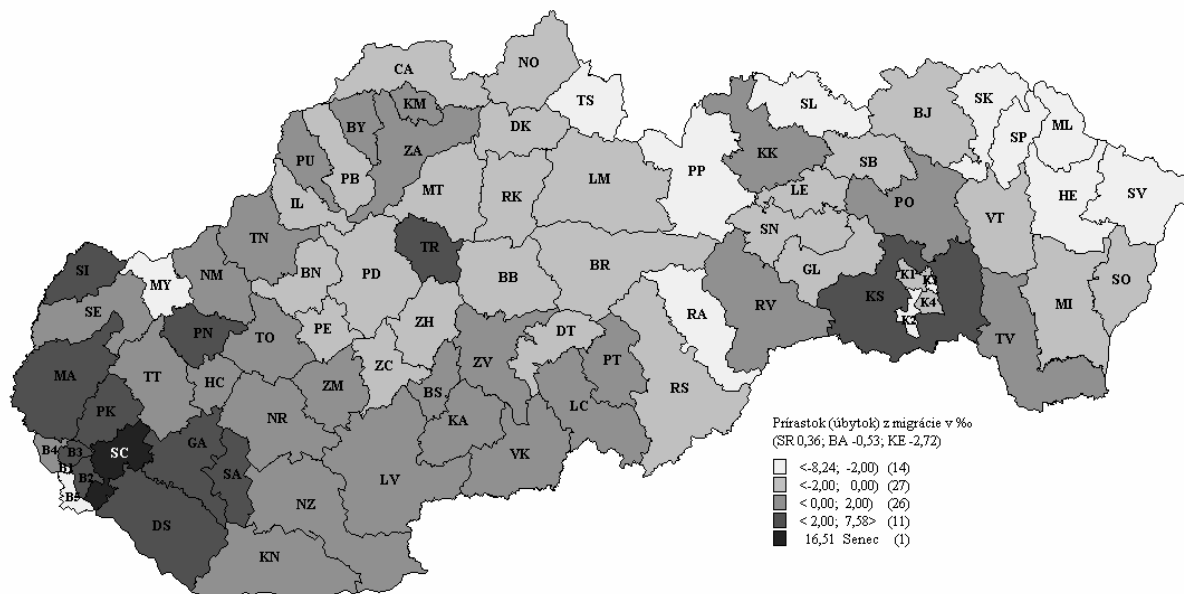
Samotná Bratislava ako mesto strácala obyvateľstvo prirodzeným pohybom v celom sledovanom období, i keď zníženie úbytku v poslednej etape môže naznačovať, že v najbližších rokoch by mohlo dôjsť k obratu vo vývoji, v smere prírastkov obyvateľstva. Mesto Košice ako celok zatiaľ nezaznamenalo straty z prirodzeného vývoja, ale prirodzený prírastok sa podstatne znížil.

V migrácii na úrovni okresov, na rozdiel od migrácie na úrovni SR, už nejde len o migráciu zahraničnú. Práve vzhľadom na nízku intenzitu zahraničnej migrácie prírastky, resp. úbytky obyvateľstva z migrácie (zahraničnej i vnútornej) v okresoch v podstate kopírujú (takmer detailne) prírastky alebo úbytky z vnútornej migrácie.

Mapa 7.3 Prírastok obyvateľstva z migrácie v okresoch SR, 1996-2000



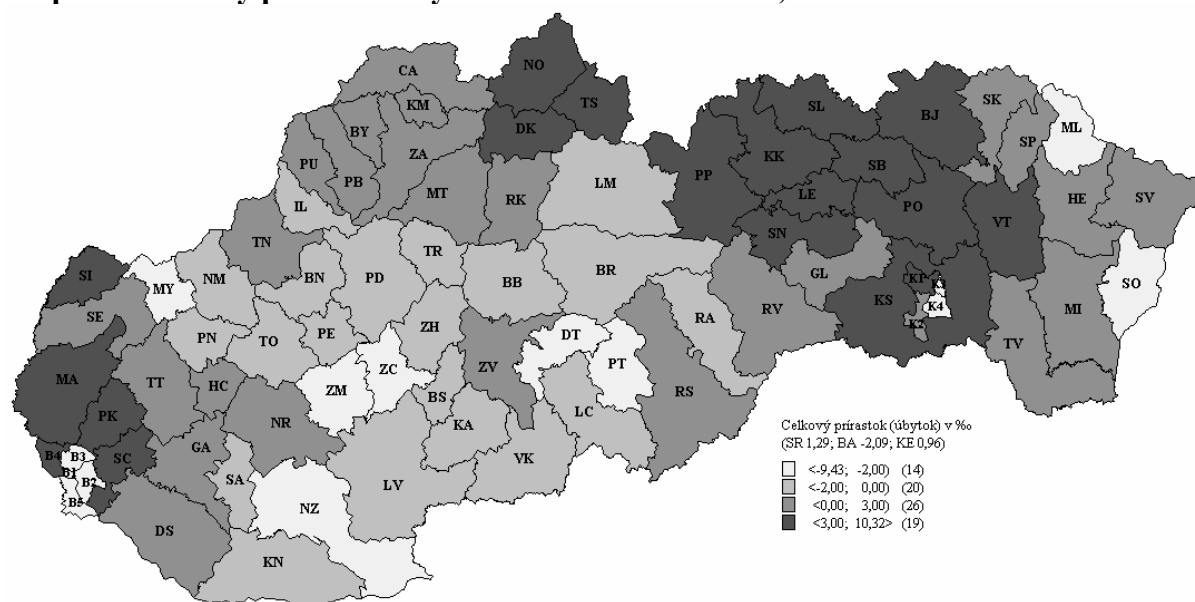
Mapa 7.4 Prírastok obyvateľstva z migrácie v okresoch SR, 2001-2005



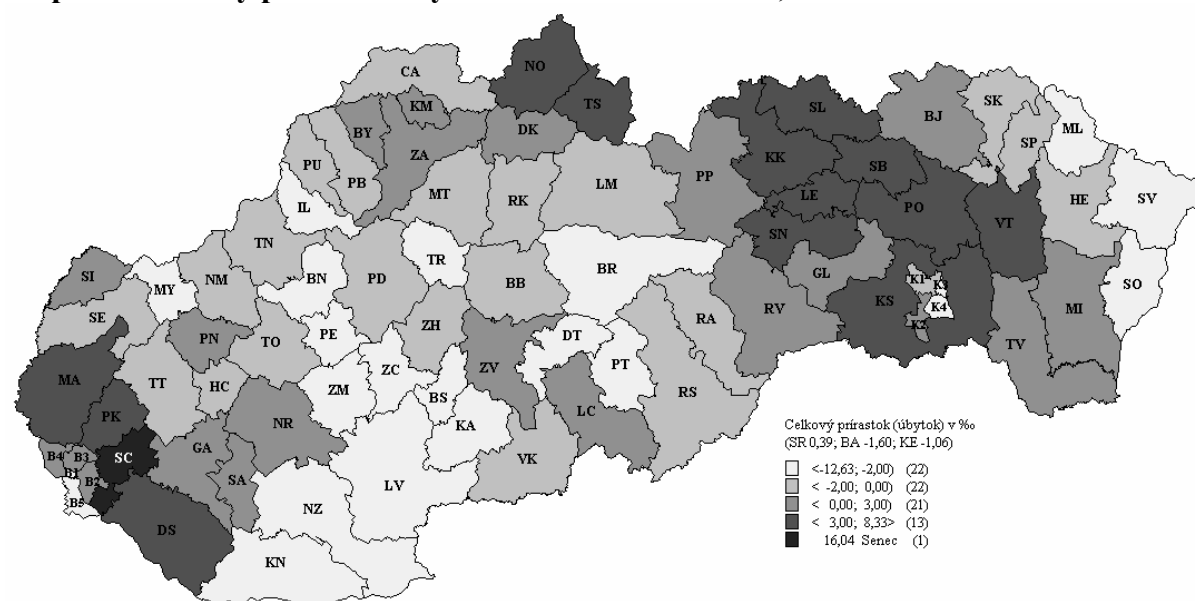
Keďže iba pár okresov vykazuje úbytky zahraničnou migráciou, a aj to len nepatrné, zahraničná migrácia tak v podstate „zlepšuje“ migračnú situáciu v okresoch. Znižuje migračné úbytky a zvyšuje prírastky, i keď ne-

výrazne. Priestorové rozloženie migračných prírastkov, resp. úbytkov sa teda v porovnaní s vnútornou migráciou podstatnejšie nemení, iba maximum nadobúda vyššie hodnoty ako u vnútornej migrácie, a to počas celého obdobia. Prírastok zo zahraničnej migrácie najviac ovplyvnil migračné saldo v okrese Bratislava III, ktorý mal úbytky z vnútornej migrácie v období 1996-2000, ale prírastok zo zahraničnej migrácie ho zaradil medzi migračne ziskové okresy. Naopak, okres Bratislava V nie je migračne atraktívny a úbytky zo zahraničnej migrácie jeho straty ešte viac prehĺbili, podobne ako v košických okresoch II, III, IV. Straty zaznamenával aj okres Bratislava I, avšak z iných dôvodov, podobne ako historické centrum Košíc. Na druhej strane okresy Košice I a Košice IV v období 2001-2005 znížili výšku migračného úbytku len vďaka prírastku zo zahraničnej migrácie. Je zrejme, že zahraničná migrácia má vplyv na výšku migračného prírastku najmä vo veľkých mestách. Migračné prírastky sa však zvýšili aj v okresoch Žilina a Trnava aj vďaka zahraničnej migrácii. Pritom celkove pri porovnaní obdobia 1996-2000 s obdobím 2001-2005 sa počet okresov s najvyššími úbytkami zvýšil z 8 na 14. Zapríčinila to vnútorná migrácia, keď sa počet okresov s najvyššími úbytkami z vnútorného sťahovania zvýšil v období 2001-2005 na 17. Medzi okresmi dosiahol maximum okres Senec, ktorý má v súčasnosti – na slovenské pomery – extrémny prírastok z vnútornej migrácie.

Mapa 7.5 Celkový prírastok obyvateľstva v okresoch SR, 1996-2000



Mapa 7.6 Celkový prírastok obyvateľstva v okresoch SR, 2001-2005



Vývoj celkového prírastku obyvateľstva, ako kombinácie prirodzeného prírastku a prírastku obyvateľstva z migrácie, bol na začiatku sledovaného obdobia ovplyvnený najmä výškou prirodzeného prírastku. Postupne, ako sa sila prirodzeného prírastku oslabovala, v štruktúre celkového prírastku stále viac prevládala migrácia. Je to zrejmé aj z map celkového prírastku za obidve obdobia.

V období 1996-2000 sa na území SR sformovali 3 výrazné regióny s vyšším prírastkom obyvateľstva. Najväčší z nich zaberá podstatnú časť východného Slovenska. Tvorilo ho 11 okresov – počnúc okresmi Poprad, Spišská Nová Ves, až po Bardejov a Vranov nad Topľou na východe a okres Košice I a Košice - okolie na juhu (výnimkou je okres Gelnica). Ďalší región sa vytvoril na severe Slovenska. Tvorili ho okresy Námestovo, Tvrdošín a Dolný Kubín. V štruktúre prírastku týchto dvoch regiónov prevládal prirodzený prírastok, výnimkou bol okres Košice - okolie, v ktorom sa na prírastku obyvateľstva podieľali takmer rovnako prirodzený prírastok aj migrácia. Tretí región vyšších hodnôt celkového prírastku sa nachádzal v okolí Bratislavy, tvorili ho okresy Senec, Pezinok, Malacký s prirodzeným úbytkom obyvateľstva, ale s výrazným prírastkom z migrácie. Región dopĺňal okres Bratislava IV s miernym prirodzeným prírastkom a s prírastkom z migrácie (vnútornej aj zahraničnej). Vyšší prírastok mal aj izolovane ležiaci okres Skalica, v prírastku ktorého tiež výrazne prevažovala migrácia. Okolo týchto regiónov vytvárali akýsi prstenec okresy s nižším prírastkom. Túto štruktúru narušali iba okresy Liptovský Mikuláš a Brezno (a niektoré mestské okresy, ktoré však majú špecifické postavenie) so slabým úbytkom obyvateľstva. Ostatnú časť územia SR tvorili okresy s úbytkom obyvateľstva (14 okresov), medzi ktorými vystupovali ako solitéry okresy Trenčín, Zvolen, Rimavská Sobota so slabým prírastkom. Ďalší vývoj obidvoch zložiek celkového prírastku zmenil priestorové rozloženie celkového prírastku. V období 2001-2005 sa dva regióny najväčších prírastkov zmenšili - z prvého regiónu sa oddělili okresy Poprad, Bardejov a Košice I a z regiónu na severe sa oddělil okres Dolný Kubín. Do regiónu v okolí Bratislavy sa začlenil okres Dunajská Streda a vyčlenil sa z neho okres Bratislava IV. Osobitnú pozíciu okresu s maximálnym a v porovnaní s ostatnými okresmi s výrazne vyšším relatívnym prírastkom obyvateľstva nadobudol okres Senec – typický predstaviteľ územia v suburbálnom priestore. Počet obyvateľov tohto okresu rástol iba migráciou (16,51‰), avšak jeho prirodzený úbytok sa postupne znižoval (na hodnotu okolo 0,5 ‰). Oslabilo sa postavenie okresu Skalica. Narušilo sa aj prstencové usporiadanie okresov s vysokými prírastkami okolo regiónov s najvyššími prírastkami. Počet okresov s úbytkami obyvateľstva, a teda s regresívnym vývojom, sa zvýšil zo 34 na 44 a počet okresov s najvyššími úbytkami zo 14 na 22. Maximálny úbytok obyvateľstva, až 12,63 ‰, mal okres Bratislava I. Za ním s odstupom nasledovali okresy s prestárlou vekovou štruktúrou a výrazným úbytkom obyvateľstva z migrácie – okresy Myjava s úbytkom 6,72 ‰, Medzilaborce 5,57 ‰, Sobrance, Bratislava V, Brezno, Košice a Poltár s úbytkom väčším ako 3 ‰.

Špecifické postavenie v demografickom vývoji SR majú naše najväčšie mestá – hlavné mesto Bratislava a centrum východného Slovenska – Košice. Ako už bolo uvedené v kapitole o migrácii, obidve mestá vykazujú úbytky obyvateľstva vnútornou migráciou. Migračné straty týchto miest však zmierňujú prírastky zo zahraničnej migrácie¹³. Ale kým v Bratislave sa od polovice sledovaného obdobia migračné úbytky (straty z vnútornej i zahraničnej migrácie) znížili v Košiciach sa migračné straty zvýšili. Počet obyvateľov Bratislavy sa však znižoval aj prirodzeným vývojom, keď za posledných 10 rokov sa narodilo o 5,5 tisíc osôb menej ako zomrelo. Aj úbytky z prirodzeného vývoja v hlavnom meste sa postupne zmierňujú. Tieto zmeny však ešte nie sú také výrazné, aby sa prejavili v dátach vypočítaných za obdobie 2001-2005.

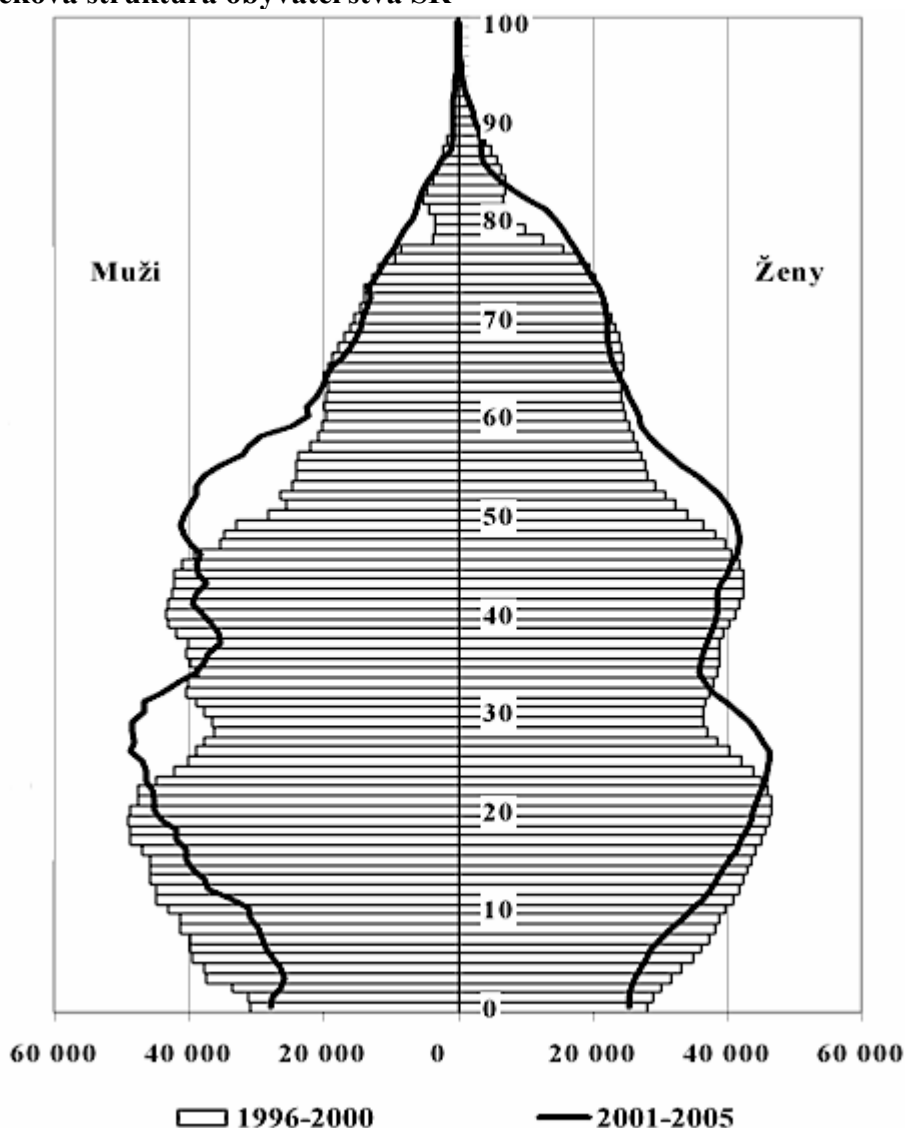
V Košiciach, na rozdiel od Bratislavy, straty z vnútornej, ale aj zahraničnej migrácie ešte stále zmierňuje prirodzený prírastok obyvateľstva. V konečnom dôsledku sú však Košice ešte stále mestom, v ktorom sa počet obyvateľov znižuje.

¹³ V roku 2005 úbytok obyvateľstva Bratislavy z vnútornej migrácie úplne vykompenzoval prírastok zo zahraničnej migrácie, a tak Bratislava bola v tomto roku migračne zisková. Napriek prirodzenému úbytku sa vďaka prírastku zo zahraničnej migrácie v tomto roku počet obyvateľov Bratislavy znova zvýšil.

8. Veková štruktúra

S prebiehajúcimi populačnými procesmi sú spojené aj zmeny vo vekovej štruktúre obyvateľstva. V podstate regresívny tvar vekovej pyramídy obyvateľstva SR v súčasnosti odráža znižujúci sa počet živonarodených, ktorý je typický pre našu populáciu od konca 70. rokov (neparný obrat v ich počte bol zaznamenaný len v posledných troch rokoch). Ďalej ukazuje dve maximá, primárne z 50. rokov, ktoré reprezentujú narodení v období vysokej plodnosti po 2. svetovej vojne) a sekundárne zo 70. rokov, v ktorom ide o deti, narodené rodičom zo silných populačných ročníkov v období prijatých pronatalitných opatrení. Tzv. vojnový zárez vekovej pyramídy, spôsobený 1. svetovou vojnou, sa už postupne vytratil. Narodených v 30. a 40., či 60. rokoch charakterizujú slabšie populačné ročníky. V porovnaní s počiatočným obdobím (1996-2000), posledné obdobie (2001-2005) charakterizuje vyššie zastúpenie starších vekových skupín v populácii (11,52 %), t.j. populácia SR starne. Vysoké zastúpenie má obyvateľstvo v produktívnom veku, v období 2001-2005 tvorilo takmer 71 % populácie SR.

Graf 8.1 Veková štruktúra obyvateľstva SR



Starnutie populácie dokumentuje aj zvyšovanie priemerného veku. Kým v období 1996-2000 priemerný vek dosahoval úroveň 35,2 roka, v poslednom období 2001-2005 sa zvýšil na 36,7 roka. Pritom v dôsledku mužskej nadúmrtosti priemerný vek žien bol vyšší ako priemerný vek mužov (v období 2001-2005 dosiahol u žien dokonca až 38,18 roka, ale u mužov iba 35,04 roka). Ženy teda majú aj početnejšie zastúpenie vo vyšších vekových skupinách. Napríklad v období 2001-2005 bolo v populácii SR vo veku 65 rokov a viac 14 % žien, ale iba

9 % mužov. Ženy tak tvorili až 62 % obyvateľstva 65 ročného a staršieho a ženy 80 ročné a staršie dokonca viac ako 2/3 (68,4 %). Zvyšuje sa aj index starnutia. V období 2001-2005 sa pohyboval na úrovni 64,5 %, pričom v období 1996-2000 bol o 10 percentuálnych bodov nižší. Populačné starnutie súvisí aj so zmenšovaním sa detskej zložky populácie¹⁴. Jej zastúpenie v populácii SR postupne klesá. Z počiatočnej hodnoty 20,7 % v prvom období sa jej podiel znížil na 17,9 % v poslednom období. Pokles súvisí najmä s tým, že do tejto vekovej skupiny postupne vstupovali slabé populačné ročníky narodených v druhej polovici 90. rokov a na začiatku nového tisícročia a vystupovali z nej silnejšie populačné ročníky narodených v 80. rokoch (hoci ich početnosť sa postupne tiež znižovala).

Prebiehajúce procesy starnutia populácie možno dokumentovať aj pomocou indexu ekonomického zaťaženia¹⁵, ktorý vyjadruje zaťaženie produktívneho obyvateľstva neproduktívnym, t.j. závisí od veľkosti všetkých troch zložiek populácie – produktívnej, predproduktívnej aj poproduktívnej a súčasne sa do jeho vývoja premietajú aj procesy starnutia. Zaťaženie produktívnej populácie SR sa v sledovanom období znížilo o viac ako 5 percentuálnych bodov a v období 2001-2005 dosahovalo 41,6 %. Napriek starnutiu populácie index závislosti starých dokonca nepatrne klesol (z hodnoty 16,5 % na 16,3 %). Na zaťaženie produktívneho obyvateľstva sa podieľala najmä detská zložka, hoci index závislosti mladých s hodnotou 30,5 % v prvom období sa v priebehu sledovaného obdobia postupne znižoval a v období 2001-2005 mal jeho podiel hodnotu už iba 25,3 %.

Na úrovni okresov je veková štruktúra diferencovaná. Premietajú sa v nej rôzna intenzita pôrodnosti, úmrtnosti a migrácie v minulosti (zhruba za posledných 100 rokov). Zároveň veková štruktúra ovplyvňuje súčasný a budúci populačný vývoj, a tým aj samotnú vekovú štruktúru v budúcnosti.

Z hľadiska zastúpenia hlavných vekových skupín v okresoch možno konštatovať, že pri porovnaní obdobia 1996-2000 s obdobím 2001-2005 došlo oslabeniu detskej zložky populácie (0-14 ročných) vo všetkých okresoch. Najviac sa znížila v okrese Bratislava V, a to až o 7 percentuálnych bodov, v okrese Košice II o 5,4 bodu, v okrese Ilava a Považská Bystrica o viac ako 4 body. Najmenší úbytok mal okres Košice IV a okres Medzilaborce. Aj absolútne počty 0-14 ročného obyvateľstva sa znížili vo všetkých okresoch bez výnimky. Najväčšie podiely tohto obyvateľstva mali okresy s najvyšším prirodzeným prírastkom, a teda aj s najväčšou pôrodnosťou, a naopak, najnižšie zastúpenie mali najmä okresy s dlhodobým prirodzeným úbytkom obyvateľstva. Je zrejmé, že maximálne zastúpenie 0-14 ročných v období 1996-2001 mal okres Námestovo s podielom 30 % a ďalších 6 okresov severovýchodného Slovenska (Kežmarok, Stará Ľubovňa, Sabinov, Vranov nad Topľou, Spišská Nová Ves a Tvrdošín) s podielom vyšším ako 25 %. Najnižší podiel, iba 13,3 % mal okres Bratislava I a 15% zastúpenie nedosiahli ani okresy Bratislava II, Bratislava III a Košice IV. Aj v období 2001-2005 malo obyvateľstvo v predproduktívnom veku najväčšie zastúpenie v okrese Námestovo s 27,8 %, ale podiel väčší ako 25 % mali už iba okresy Kežmarok, Stará Ľubovňa a Sabinov. Najnižší podiel malo v tomto období 6 bratislavských a košických okresov, pričom podiel v okrese Bratislava I a Bratislava V bol nižší ako 12 %.

Obyvateľstvo v produktívnom veku, ako hlavný zdroj pracovných síl, v absolútnom vyjadrení síce charakterizuje v sledovanom období aj pokles – najmä v niektorých bratislavských okresoch a okresoch Trenčianskeho kraja, ale v relatívnom vyjadrení sa vo všetkých okresoch, s výnimkou okresu Košice IV, jeho zastúpenie postupne zvyšovalo. Kým v období 1996-2001 bol maximálny podiel 78,3% v okrese Košice III, v období 2001-2005 sa maximum presunulo do okresu Bratislava V, kde dosiahlo hodnotu až 83,3 %, čo svedčí o jednostrannej vekovej štruktúre tohto okresu, a to hlavne kvôli viac ako stotisícovému sídlisku v Petržalke. Práve v tomto okrese sa podiel obyvateľov v produktívnom veku zvýšil najviac - o viac ako 6 percentuálnych bodov. Až v 26 okresoch bol na konci obdobia podiel obyvateľstva v produktívnom veku vyšší ako 70 %. Minimálne hodnoty mali v celom sledovanom období prevažne okresy severného a severovýchodného Slovenska. Sú to jednak okresy s vysokou predproduktívnou zložkou (napríklad okresy Stará Ľubovňa, Námestovo, Sabinov, atď.) a jednak okresy s výrazným a dlhodobým prirodzeným úbytkom (Medzilaborce, Bratislava I). Aj minimálne hodnoty podielu obyvateľstva v produktívnom veku sa však zvýšili, zhruba o dva percentuálne body a na konci obdobia sa pohybovali na úrovni okolo 65,5 %.

Veková skupina, ktorej sa v súvislosti so starnutím populácie začína venovať väčšia pozornosť, je obyvateľstvo v poproduktívnom veku. Vývoj absolútneho ako aj relatívneho počtu tohto obyvateľstva v okresoch zatiaľ nebol jednoznačný. V relatívnom vyjadrení 27 okresov vykázalo pri porovnaní začiatočného a koncového obdobia úbytok, ten však s výnimkou okresu Bratislava I (úbytok necelé 2 percentuálne body) nedosiahol ani v jednom okrese hodnotu vyššiu ako 1 percentuálny bod. Aj v okresoch s prírastkami bol rast len nepatrný

¹⁴ Pod detskou zložkou populácie rozumieme obyvateľstvo v predproduktívnom (alebo v predreprodukčnom) veku, t.j. 0-14 ročné a za obyvateľstvo v poproduktívnom veku považujeme obyvateľstvo vo veku 65 rokov a viac.

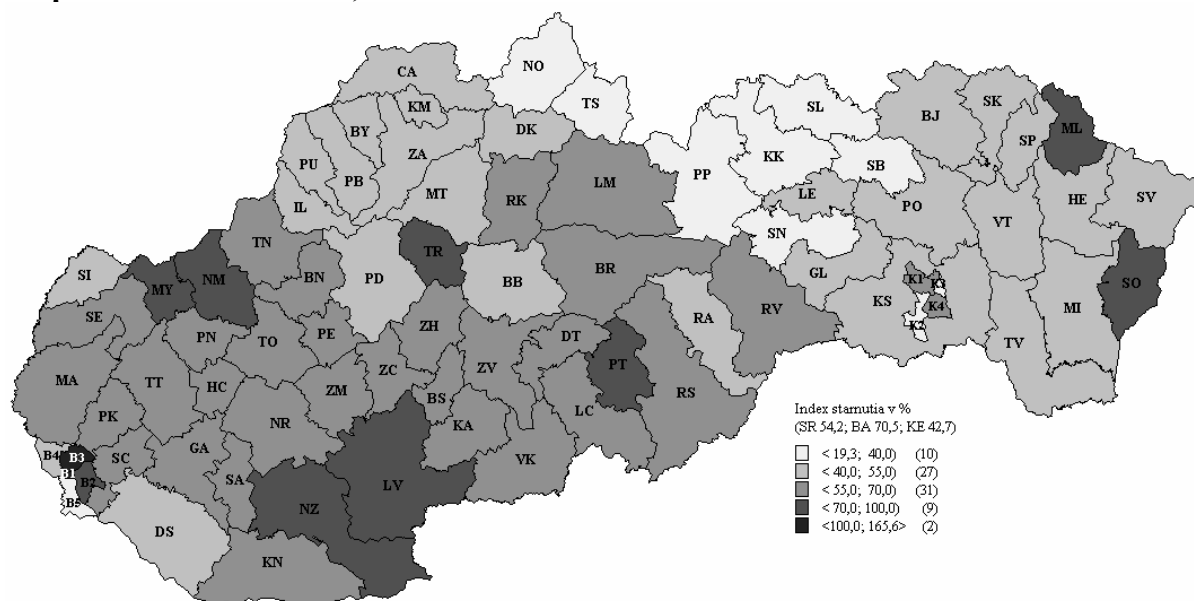
¹⁵ Index ekonomického zaťaženia je podielom neproduktívnych zložiek (obyvateľstva v predproduktívnom a poproduktívnom veku) a produktívnej zložky populácie (obyvateľstvo v produktívnom veku). Index závislosti mladých vyjadruje zaťaženie produktívnej zložky mladými (vo veku 0-14 rokov), index závislosti starých vyjadruje zaťaženie produktívnej zložky starými (65 ročnými a staršími).

a s výnimkou okresu Košice II (2,1 percentuálneho bodu) dosiahol maximálne 1,28 percentuálneho bodu. Maximálna hodnota podielu obyvateľstva v poproduktívnom sa znížila z 22 % na 20 % (okres Bratislava I), minimálna vzrástla z 3,5 % na 4 % v okrese Košice III. Nízke zastúpenie tohto obyvateľstva mal aj okres Bratislava V (4,6, resp. 5,1 %).

Špeciálne postavenie v skupine obyvateľstva v poproduktívnom veku má obyvateľstvo 80 ročné a staršie, v zahraničnej literatúre označované aj ako „oldest-old“. V Slovenskej republike sa jeho podiel pohybuje na úrovni okolo 2 %. Starostlivosť o toto obyvateľstvo už vyžaduje väčšie nároky najmä na zdravotnícke a sociálne služby. Keďže počet obyvateľov v tomto najvyššom veku postupne rastie, treba mu vo všetkých okresoch venovať zvýšenú pozornosť. Najvyšší podiel v celom sledovanom období malo toto obyvateľstvo v okrese Bratislava I, v období 2001-2005 dosahovalo ďaleko najviac, až 5,5 % obyvateľstva okresu. Vysoký podiel, viac ako 3 %, mal v období 1996-2001 okres Turčianske Teplice, v období 2001-2005 bolo však už takých okresov päť (okrem Turčianskych Teplic aj Bratislava III, Medzilaborce, Sobrance a Poltár). Najnižší podiel – do 1 % - mali okresy Košice II, Košice III a okres Bratislava V. Z hľadiska procesu starnutia je zaujímavé, aké zastúpenie má obyvateľstvo 80 ročné a staršie v obyvateľstve v poproduktívnom veku. V období 2001-2005 tvorilo toto najstaršie obyvateľstvo 19 % obyvateľstva SR v poproduktívnom veku. Viac ako 1/5 obyvateľstva v poproduktívnom veku tvorilo v 20 okresoch SR, pritom jeho podiel v okrese Bratislava I dosahoval až 27,5 %. Viac ako 19% zastúpenie malo v 47 okresoch. Väčšinu tohto najstaršieho obyvateľstva tvorili ženy, a to od 63,5 % (okres Partizánske) až do 75,4 % (okres Banská Štiavnica).

Starnutie populácie sa na úrovni okresov prejavuje v rôznej miere. Dokumentujú to aj maximálne a minimálne hodnoty indexov starnutia. Kým v období 1996-2000 najnižší index starnutia mal okres Košice III s hodnotou 19,31 %, obdobie 2001-2005 charakterizuje minimálna hodnota 24,95 % v okrese Námestovo, t.j. posun minimálnej hodnoty o viac ako 5 percentuálnych bodov. Pritom maximálnu hodnotu nadobúdala index starnutia v celom období v okrese Bratislava I, keď dosiahol 165,64 % v prvom období a postupne sa zvýšil na 173,22 % v poslednom období. Vysoké hodnoty indexu starnutia (nad 100 %) mal aj okres Bratislava III a na konci sledovaného obdobia aj okres Bratislava II. Znamená to, že v týchto okresoch žilo viac starých ľudí vo veku 65 rokov a vyššom ako detí do 15 rokov. Rozpätie maximálnych a minimálnych hodnôt je teda vysoké, čo svedčí o rôznom vývojovom štádiu procesu starnutia v jednotlivých okresoch.

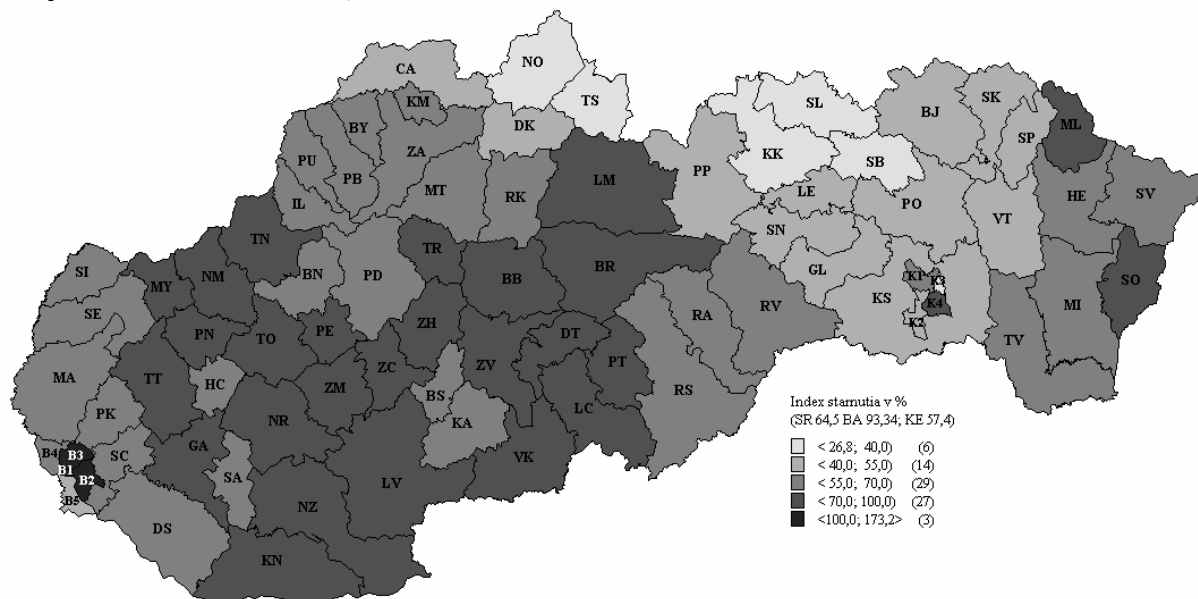
Mapa 8.1 Index starnutia, 1996-2000



Priestorové rozloženie indexu starnutia veľmi úzko súvisí s rozložením prirodzeného prírastku. Najmladšie obyvateľstvo žilo v okresoch s najväčším prirodzeným prírastkom. V období 1996-2000 vytváralo dva regióny s indexom starnutia nižším ako 40 %. Najväčší, na severovýchode SR, tvorili okresy Poprad, Kežmarok, Stará Ľubovňa Sabinov a Spišská Nová Ves. Druhý región – zhodný s regiónom vysokého prirodzeného prírastku - tvorili okresy Námestovo a Tvrdošín. Okolo nich sa nachádzali okresy so starším obyvateľstvom, väčšinou s indexom starnutia menším ako 55 %. Najstaršie obyvateľstvo žilo v okresoch s prirodzeným úbytkom obyvateľstva na západe a juhu SR. Okrem vyššie uvedených okresov Bratislavy, ktoré vytvárali malý región najnižších hodnôt, ďalšie dva regióny nízkych hodnôt vytvorili okresy Myjava a Nové Mesto nad Váhom a okresy Nové Zámky a Levice. Tieto regióny sa však nepribližujú až do takej miery regiónom s prirodzeným úbytkom, ako to bolo u regiónov „mladých“. Vysoký index starnutia mali aj izolovane ležiace okresy Turčianske Teplice, Poltár,

Medzilaborce a Sobrance, ktoré patrili tiež k okresom s najvyšším relatívnym prirodzeným úbytkom obyvateľstva. V týchto okresoch pripadalo na 100 detí 0-14 ročných viac ako 70 osôb vo veku 65 rokov a viac, ale počet detí bol stále vyšší ako počet starých ľudí v uvedenom veku.

Mapa 8.2 Index starnutia, 2001-2005

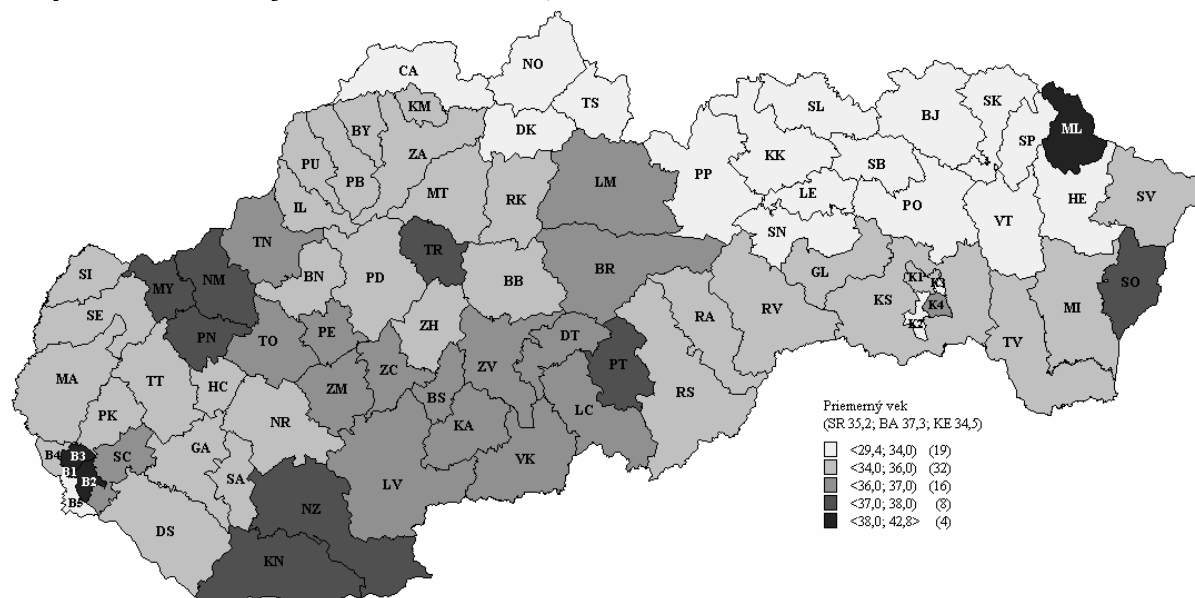
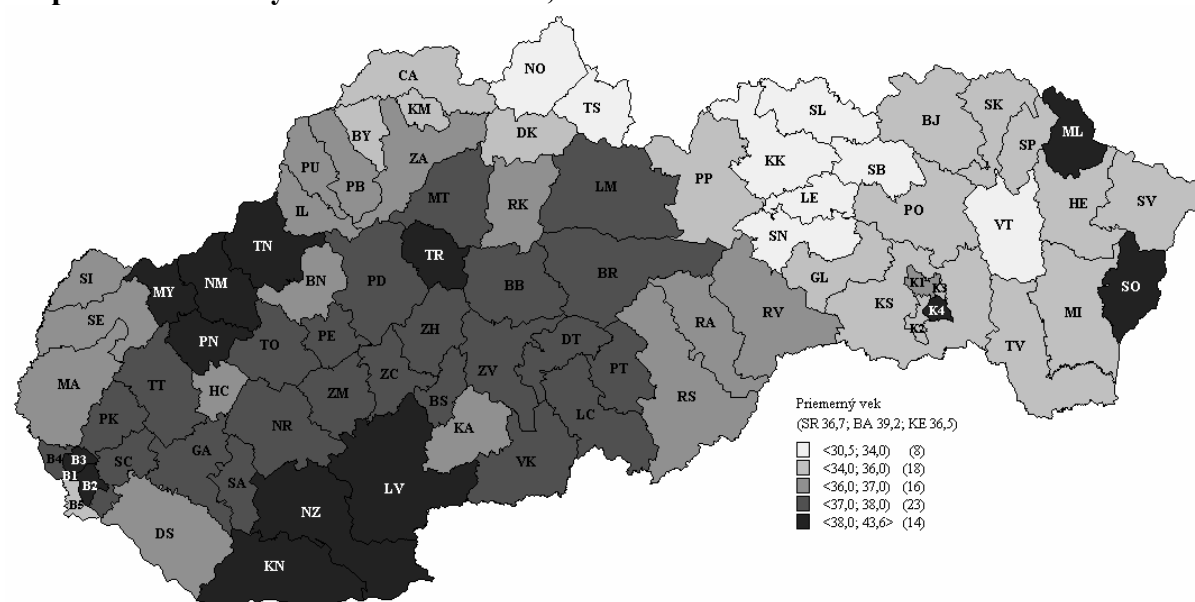


Pri porovnaní období 1996-2000 a 2001-2005 môžeme konštatovať, že starnutie obyvateľstva SR sa prehĺbilo. Zvýšili sa nielen maximálne i minimálne hodnoty indexu starnutia na úrovni okresov, ale aj hodnoty indexov starnutia v jednotlivých okresoch. Index starnutia aj v poslednom období vytvoril svojimi najnižšími hodnotami dva regióny odpovedajúce najvyššiemu prirodzenému prírastku v tomto období – s okresmi Kežmarok, Stará Ľubovňa, Sabinov v jednom regióne a s okresmi Námestovo a Tvrdošín v druhom (u prirodzeného prírastku však zostal iba izolovaný okres Námestovo s najvyššou hodnotou). K týmto okresom sa priraduje aj okres Košice III s indexom starnutia 27,47 %.

Podstatnú časť územia SR (59 okresov) tvoria okresy, v ktorých počet obyvateľov 65 ročných a starších nie je vyšší ako počet detí 0-14 ročných a na 100 detí pripadá najmenej 55 starých ľudí v uvedenom veku. Ako už bolo spomenuté, najstaršie obyvateľstvo žije v troch bratislavských okresoch. V okresoch migračne strato- vých pôsobí migrácia ako akceleračný proces starnutia. (Bratislava I, Medzilaborce, atď.).

Všetky okresy SR vykazujú rastúci trend indexu starnutia, rozdiel je len v tempe rastu. Je predpoklad, že starnutie obyvateľstva sa bude naďalej prehĺbovať, a ako vyplýva z prognózy vývoja obyvateľstva v okresoch, dokonca ešte rýchlejšim tempom.

Proces starnutia populácie dokumentuje aj zvyšovanie priemerného veku v jednotlivých okresoch. Aj jeho minimálne a maximálne hodnoty v okresoch sa posunuli smerom nahor. V kategórii s najvyšším priemerným vekom, t.j. 38 rokov a viac sa medzi obdobiami 1996-2000 a 2001-2005 počet okresov zvýšil zo 4 na 14. V období 1996-2000 sa v tejto kategórii nachádzali iba okresy Bratislava I, Bratislava II, Bratislava III a okres Medzilaborce. Okresy s vysokým priemerným vekom tvorili jeden región na západnom Slovensku (Myjava, Nové Mesto nad Váhom a Piešťany), druhý na juhu (Komárno, Nové Zámky). Tieto okresy spolu s ďalšími vytvorili veľký región vyšších hodnôt (s priemerným vekom nad 36 rokov), ktorý sa tiahne v páse od okresov Myjava, Nové Mesto nad Váhom a Trenčín na juhovýchod až k hraniciam SR a od Komárna a Nových Zámkov smerom cez Poltár, Brezno až do Liptovského Mikuláša. Hranicu priemerného veku 37 rokov dokonca prekročili okresy Turčianske Teplice a Sobrance, ležiace mimo uvedeného regiónu vyšších hodnôt. Regióny s nízkym priemerným vekom pokrývali severné a severovýchodné Slovensko, s výnimkou okresov na krajnom východe.

Mapa 8.3 Priemerný vek v okresoch SR, 1996-2000**Mapa 8.4 Priemerný vek v okresoch SR, 2001-2005**

V období 2001-2005 sa starnutie prehĺbilo, keď k štyrom okresom s najvyššími hodnotami priemerného veku (Bratislava I, Bratislava II, Bratislava III a okres Medzilaborce) z obdobia 1996-2000 pribudli ďalšie. Z okresov, ktoré v období 1996-2000 mali vysoký priemerný vek, sa postupne sformovali ďalšie regióny najvyšších hodnôt - jeden z okresov Myjava, Nové Mesto nad Váhom, Trenčín a Piešťany a druhý z okresov Komárno, Nové Zámky a Levice. Do kategórie najvyšších hodnôt sa presunuli aj okresy Turčianske Teplice a Sobrance. Okresy vysokých a najvyšších hodnôt pokrývajú takmer celé západné a stredné Slovensko, s výnimkou okresov Námestovo a Tvrdošín s najnižšími hodnotami priemerného veku (30,51 resp. 32,91 roka) a niektorých okrajových okresov s priemerným vekom nižším ako 36 rokov. Priemerný vek nižší ako 36 rokov mali okresy východného Slovenska, pričom najnižšie hodnoty sú v okresoch s najvyšším prirodzeným prírastkom.

Zmeny v počte obyvateľov troch základných vekových skupín sa prejavujú aj v hodnotách indexu ekonomického zaťaženia. K jeho rastu došlo v sledovanom období iba v okrese Košice IV, vo všetkých ostatných okresoch sa zaťaženie znížilo, a to vďaka poklesu najmä predproduktívnej zložky obyvateľstva a zatiaľ stabilnému vývoju obyvateľstva v produktívnom veku. Okresy s vysokou produktívnou zložkou mali nízky index ekonomického zaťaženia, väčšinou kvôli nízkemu podielu obidvoch závislých skupín – detí, ale najmä obyvateľstva v poproduktívnom veku. Najnižšie hodnoty dosahoval index ekonomického zaťaženia v okrese Košice III

(kde sa znížil z 27,7 % v období 1996-2000 na 22,7 % v období 2001-2005) a Bratislava V (zníženie z 30,1 % na 20,1 %). Pritom index zaťaženia starými nedosahoval v prípade okresu Košice III ani 5 % a v okrese Bratislava V sa pohyboval na úrovni iba okolo 6 %. Spolu s okresmi Košice II, Košice III, Košice IV a okresom Poprad mali hodnoty indexu ekonomického zaťaženia nižšie ako slovenský priemer okresy juhozápadného a západného Slovenska. Vysoké hodnoty (nad 50 %) mali - okresy východného Slovenska (s výnimkou 4 vyššie uvedených okresov s nízkymi hodnotami) a okresy Námestovo a Tvrdošín. U väčšiny z nich ide o vysoké zaťaženie predproduktívnou zložkou obyvateľstva. Napríklad v okrese Námestovo pripadalo na 100 osôb v produktívnom veku 3,7 krát viac detí ako starých ľudí (index zaťaženia mladými vo výške 42,9 % a index zaťaženia starými 11,5 %), v okrese Kežmarok bol index zaťaženia mladými 3,4 krát vyšší ako index zaťaženia starými, ale na konci sledovaného obdobia možno sledovať pokles zaťaženia mladými vo všetkých okresoch SR. Iba v troch bratislavských okresoch – Bratislava I, Bratislava II, Bratislava III bolo zaťaženie starými vyššie ako zaťaženie mladými. Zaťaženie obyvateľstva v produktívnom veku starým obyvateľstvom sa v sledovanom období významnejšie nezmenilo. V 28 okresoch zaťaženie vzrástlo, väčšinou len nepatrne, v ostatných okresoch pokleslo, ale tiež len nevýrazne. Na zmeny v ekonomickom zaťažení obyvateľstva má ešte stále rozhodujúci vplyv detská zložka populácie.

Z hľadiska procesu reprodukcie je vhodné sledovať zastúpenie obyvateľstva v reprodukčnom veku, t.j. obyvateľstva vo veku 15-49 rokov. Zastúpenie tohto obyvateľstva v okresoch sa pohybovalo zhruba medzi 48 – 70 %. Tento pomerne vysoký podiel bol dôsledkom toho, že sa v tejto vekovej skupine nachádzali silné populačné ročníky narodené v 70. rokoch a vystupovali z nej nie až také silné ročníky narodené bezprostredne po II. svetovej vojne. Iba v netypických – „mestských“ okresoch, výrazne ovplyvnených migráciou, vybočuje podiel tohto obyvateľstva z očakávaných hodnôt. Už v období 1996-2000 podiel obyvateľstva v reprodukčnom veku dosahoval extrémne hodnoty v okrese Bratislava V, kde tvoril až 2/3 obyvateľstva okresu a v okrese Košice III, kde dosahoval takmer 70% podiel. Ostatné okresy nasledovali s odstupom viac ako 10 percentuálnych bodov. Na druhej strane je pochopiteľné, že v okresoch so silnejším zastúpením obyvateľstva vo vyššom veku nedosahoval tento podiel ani 50 % (Bratislava I, Sobrance, Medzilaborce, Bratislava III). Z hľadiska priestorového rozmiestnenia obyvateľstvo v reprodukčnom veku nevytváralo výraznejšie regióny, rozmiestnenie malo skôr mozaikový charakter. Podiel tejto zložky populácie sa postupne znižoval, najviac v okrese Košice IV, a to o viac ako 6 percentuálnych bodov, keď v období 2001-2005 dosiahol iba 50,1% zastúpenie. K zníženiu došlo aj v okresoch s najvyšším zastúpením tohto obyvateľstva, o 5,7 percentuálneho bodu v okrese Košice III a o 1,8 bodu v okrese Bratislava V. Zníženie podielu medzi obdobím 1996-2000 a 2001-2005 zaznamenalo 20 okresov. Tento pokles súvisí s tým, že do tejto skupiny vstupujú čoraz slabšie populačné ročníky 15 ročných a vystupujú z nej silné populačné skupiny narodených v 50. rokoch. Okresy s najnižším podielom zaznamenali nepatrný rast (okresy Sobrance, Medzilaborce) i pokles (okresy Bratislava I, Bratislava III).

Špecifické postavenie v hodnotení vekovej štruktúry majú mestá Bratislava a Košice, ktoré v minulosti patrili medzi priestory s najmladšou vekovou štruktúrou. Ich okresy sa v súčasnosti vyznačujú až diametrálne odlišnou vekovou štruktúrou. Na jednej strane sú to okresy s najvyšším indexom starnutia v SR, a teda aj s najstarším obyvateľstvom (okresy Bratislava III, I, II, a Košice IV s o niečo mladším obyvateľstvom), na druhej strane sú okresy s najmladším obyvateľstvom v SR (Košice III, II, Bratislava V). Tieto odlišnosti vo vekovej štruktúre súvisia najmä s výstavbou sídlisk, postavených v rôznych etapách druhej polovice minulého storočia, do ktorých sa sťahovali najmä mladé rodiny. Veková štruktúra je teda nevyvážená a spôsobuje jednostranné zaťaženie sociálnej sféry (školsťvo, zdravotníctvo, sociálne služby, atď.), a to podľa zastúpenia najpočetnejších vekových skupín obyvateľov v tom – ktorom období. Je preto pochopiteľné, že obyvateľstvo týchto dvoch miest sa vyznačovalo v celom sledovanom období vysokým zastúpením produktívneho obyvateľstva, ktoré sa na obyvateľstve týchto miest podieľalo viac ako 70 % (Bratislava 74,2 %, Košice 73,1 % v období 2001-2005). Rozdiely boli v zastúpení obyvateľstva v predproduktívnom a poproduktívnom veku, čo do značnej miery súvisí s vývojom prirodzeného prírastku. Kým mesto Košice vykazovalo v celom období 1996-2005 prirodzený prírastok obyvateľstva, Bratislava vykazovala prirodzený úbytok obyvateľstva. Ale aj tak mali obidve mestá úbytok 0-14 ročných (v Bratislave sa podiel znížil zo 17,0 % na 13,3 % a v Košiciach z 20,3 % na 17,1 %) a mierny prírastok obyvateľstva v poproduktívnom veku (v Bratislave rast z 11,2 % na 11,5 %, v Košiciach z 8,7 % na 9,8 %). Obyvateľstvo vo veku 80 rokov a viac tvorilo v období 2001-2005 v Bratislave až 20,3 % obyvateľstva mesta v poproduktívnom veku, v meste Košice 17,3 %, pritom v hlavnom meste bol v celom období jeho rast výraznejší.

Indexy ekonomického zaťaženia v bratislavských a košických okresoch nadobúdali rôzne, aj diametrálne odlišné hodnoty. Vo všeobecnosti zaťaženie produktívneho obyvateľstva neproduktívnym mali obidve mestá v celom období nízke a jeho hodnoty postupne klesali. Kým v období 1996-2000 v obidvoch mestách pripadalo na 100 obyvateľov v produktívnom veku 41 neproduktívnych obyvateľov, v období 2001-2005 to bolo v Bratislave už iba necelých 35 osôb a v Košiciach 37 osôb. Bol to dôsledok toho, že v obidvoch mestách kleslo zaťaženie detskou zložkou, a to o 5 – 6 percentuálnych bodov, kým zaťaženie poproduktívnou zložkou sa v Bratislave takmer nezmenilo a v Košiciach nepatrne vzrástlo.

Vzhľadom na to, že mesto Košice dosiaľ nezaznamenalo prirodzený úbytok obyvateľstva, proces starnutia jeho obyvateľstva prebiehal pomalšie, a to i napriek emigrácii. Index starnutia obyvateľstva mesta sa postupne zvýšil zo 42,67 % v období 1996-2000 na 57,41 % v období 2001-2005, ale bol nižší ako priemer za SR (54,26 %, resp. 64,47 %).

Iná je situácia v hlavnom meste, ktoré v celom sledovanom období vykazovalo prirodzený úbytok obyvateľstva. Okrem toho aj Bratislava zostala v celom období 1996-2005 migračne stratovým priestorom, čo proces starnutia ešte viac podporilo. Index starnutia sa zvýšil zo 70,51 % v období 1996-2000 na 93,36 % v období 2001-2005, t.j. takmer o 23 percentuálnych bodov. Ak by sme hlavné mesto Bratislava porovnali s okresmi SR, obyvateľstvo Bratislavy starne rýchlejšie ako obyvateľstvo okresov, a teda Bratislava má i staršie obyvateľstvo. Vyšší index starnutia ako Bratislava mali iba dva okresy (okrem „mestských“ okresov Bratislavy a Košíc) – Medzilaborce (98,04 %) a Myjava (95,73 %). Oslabovanie emigrácie z Bratislavy a opätovný rast počtu živonarodených detí však naznačuje, že v budúcnosti by sa situácia mohla zmeniť, resp. proces starnutia Bratislavy spomaliť.

Mestá Bratislava a Košice mali relatívne vyššie zastúpenie reprodukčnej zložky populácie. Vo všeobecnosti to súvisí s tým, že sa v tejto skupine obyvateľstva nachádzali silné populačné ročníky osôb narodených v 50. a najmä v 70. rokoch. Vysoká imigrácia do týchto miest v 70. a 80. rokoch početnosť týchto silných ročníkov ovplyvnila najvýraznejšie, nakoľko sa sťahovalo prevažne obyvateľstvo mladé, mladé rodiny s deťmi.

9. Regionálna demografická typológia okresov SR

Pre vytvorenie komplexnejšieho obrazu o demografickom vývoji v regiónoch analýza jednotlivých procesov nepostačuje. Syntetický obraz o demografickom vývoji poskytujú výsledky zhlukovej analýzy.

Zhluková analýza umožnila zaradiť 79 okresov SR do siedmich zhlukov, ktoré reprezentujú sedem rozdielnych typov demografických štruktúr. Vlastnosti týchto štruktúr sme vyhodnotili podľa polohy mediánu zhluku vzhľadom na kvartilové rozdelenie hodnôt jednotlivých ukazovateľov za okresy SR (graf 9.1) a v texte doplnili o niektoré ďalšie informácie, získané z analýzy demografických procesov.

Z výsledkov aplikácie zhlukovej analýzy súčasne vyplýva, že rozhodujúcimi činiteľmi vo vytváraní regionálnych demografických typov okresov, t.j. činiteľmi, ktoré diferencujú územie SR na základe demografického správania, sú najmä procesy prirodzeného vývoja.

Okresy na severe Slovenska – Námestovo, Kežmarok, Stará Ľubovňa a Sabinov, spolu s okresom Vranov nad Topľou, vytvorili výrazný regionálny typ – **zhluk 4**. Pre tento regionálny typ okresov je typická vysoká plodnosť (s najvyššími hodnotami úhrnnej plodnosti v SR), vysoká sobášnosť (s nízkym vekom pri prvom sobáši), ale najnižšia rozvodovosť, nízka potratovosť a priemerná úmrtnosť¹⁶. Migrácia nadobúda prevažne záporné hodnoty.

Predchádzajúci regionálny typ je obklopený okresmi **zhluku 2**. Tento zhluk tvorí 17 okresov, a to na západe okres Považská Bystrica a ďalej okresy na severe stredného Slovenska – Bytča, Čadca, Kysucké Nové Mesto Dolný Kubín a Tvrdošín, a potom okresy východného Slovenska od Popradu smerom na Prešov a Svidník, a ďalej až po Sobrance. Tento regionálny typ okresov charakterizuje najmä nižšia plodnosť a sobášnosť, vyššia rozvodovosť ako v predchádzajúcom zhluku, ale podobné hodnoty ostatných ukazovateľov.

Regionálny typ okresov s pomerne vysokou plnosťou tvorí 9 okresov **zhluku 1**. Pokrýva juh východného Slovenska, s výnimkou troch okresov mesta Košice (Košice I-III), zahŕňa stredoslovenské okresy Brezno, Rimavská Sobota a Revúca a samostatne ležiaci okres Krupina. Na rozdiel od zhlukov č. 2 a č. 4 je pre tento typ charakteristická vysoká úmrtnosť a potratovosť. Sobášnosť a rozvodovosť vykazujú priemerné hodnoty. Migráciu charakterizujú väčšinou záporné hodnoty, výnimkou je tu okres Košice okolie s pomerne vysokým prírastkom.

Zhluk č. 6 tvorí 14 okresov, ktoré sa nachádzajú pri južnej hranici SR, od Galanty a Dunajskej Stredy až po Zvolen, Poltár a Lučenec (s výnimkou okresu Krupina) a ďalej okresy Malacky, Turčianske Teplice a Rožňava. Aj tento zhluk sa vyznačuje vysokou úmrtnosťou, vyššou potratovosťou a rozvodovosťou, ale pomerne nízkou plnosťou a nízkou sobášnosťou. Všetky okresy toho zhluku vykazujú prírastok obyvateľstva migráciou.

Z hľadiska počtu okresov je najpočetnejším **zhluk 3**, 28 okresov tohto zhluku – až na jednu výnimku (okres Detva) – vytvárajú jeden regionálny celok. Tento región pokrýva podstatnú časť západného Slovenska a časť stredného Slovenska – od hranice s Českou republikou až po Liptovský Mikuláš, Ružomberok a Banskú Bystricu. Patria tu aj tri bratislavské okresy (Bratislava II, III, IV). Je to zhluk s pomerne nízkou úmrtnosťou a plnosťou. Ostatné charakteristiky nadobúdajú priemerné hodnoty, migrácia zaznamenáva prevažne prírastky.

Demografickým správaním sa od ostatných okresov SR výrazne odlišujú dva okresy hlavného mesta Bratislavy – Bratislava I a V a tri okresy mesta Košice (Košice I, II, III), ktoré tvoria osobitný zhluk – **zhluk 5**. Charakterizuje ho nízka úmrtnosť, ale vysoká potratovosť a rozvodovosť, pomerne nízka plnosť a úbytok obyvateľstva z migrácie vo všetkých okresoch tohto zhluku.

Migrácia bola významným a určujúcim činiteľom iba pri vytvorení jediného zhluku – **zhluku 7**, do ktorého patrí len okres Senec. Charakterizujú ho hodnoty ukazovateľov prirodzeného pohybu zhruba na úrovni slovenského priemeru, ale najvyšší prírastok obyvateľstva z migrácie, na ktorom sa takmer výlučne podieľa migrácia vnútorná. V období 2001-2005 dosiahol migračný prírastok v hrubej miere až 16 osôb na tisíc obyvateľov a až s odstupom nasledoval okres Malacky s migračným prírastkom 7 osôb na tisíc obyvateľov.

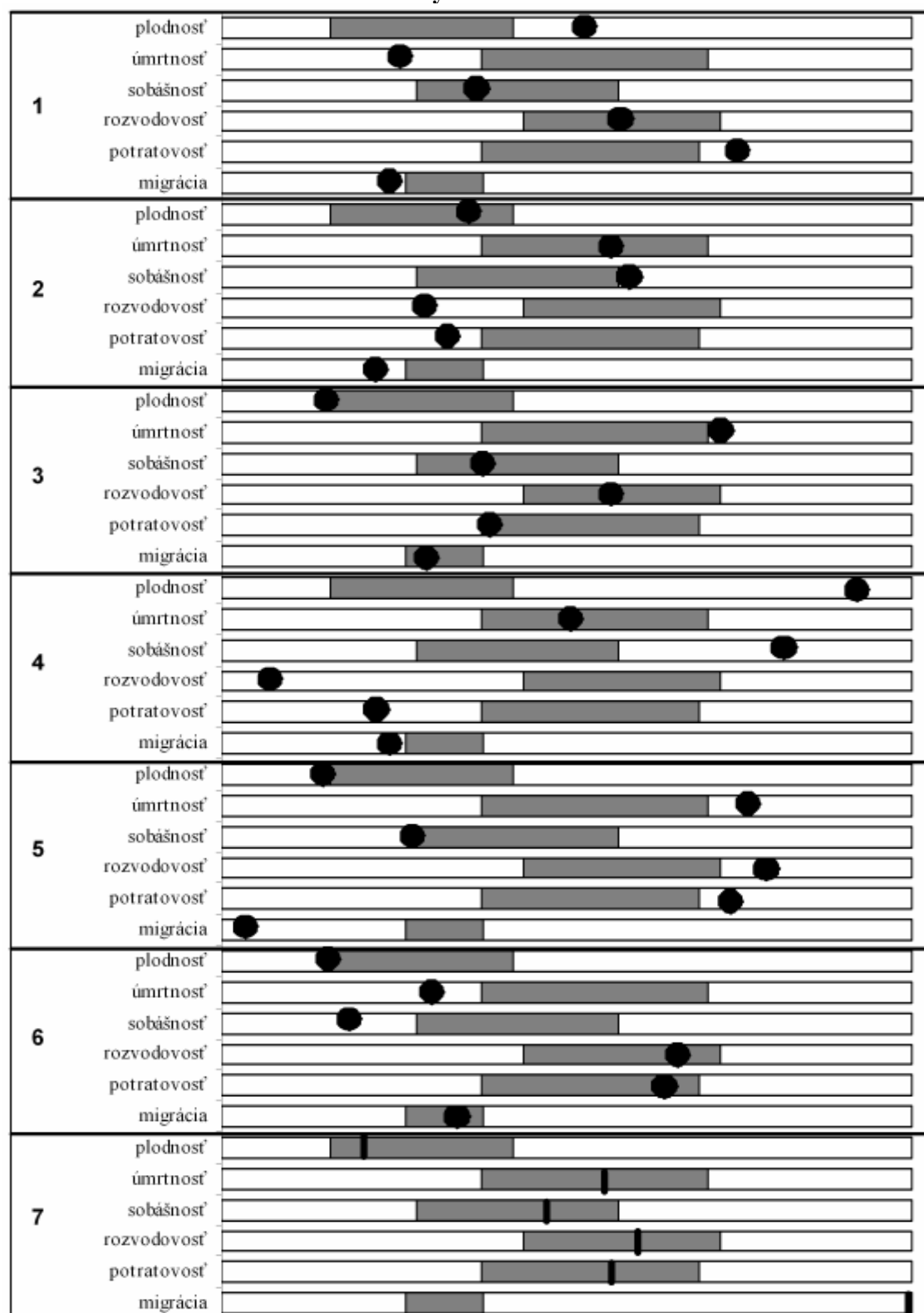
Z rozmiestnenia zhlukov na mape (mapa 9.1) vyplýva, že zhruba tretinu územia SR pokrýva regionálny typ (zhluk 3), reprezentujúci nový model reprodukčného správania. K tomuto typu sa najviac približujú zhluky 6 (s vyššou úmrtnosťou) a zhluk 5 (s vyššou potratovosťou a rozvodovosťou). Tieto tri zhluky pokrývajú celé západné a časť stredného Slovenska (s výnimkou severných okresov a okresov Krupina, Brezno, Rimavská Sobota a Revúca) a priradujú sa k nim aj tri okresy Košíc. Priemernými hodnotami ukazovateľov prirodzeného pohybu by sme mohli k zhlukom približujúcim sa k novému modelu zaradiť aj zhluk 7 s okresom Senec.

Zostávajúcu časť územia SR, najmä sever a východ Slovenska, pokrývajú zhluky 1, 2 a 4, v ktorých reprodukčné správanie obyvateľstva nesie ešte v prevažnej miere črty starého modelu. Ich spoločnou črtou je najmä

¹⁶ Úmrtnosť charakterizujú hodnoty strednej dĺžky života, preto vysoké hodnoty úmrtnosti (t.j. nízka stredná dĺžka života) sú znázornené v ľavej časti grafu 9.1.

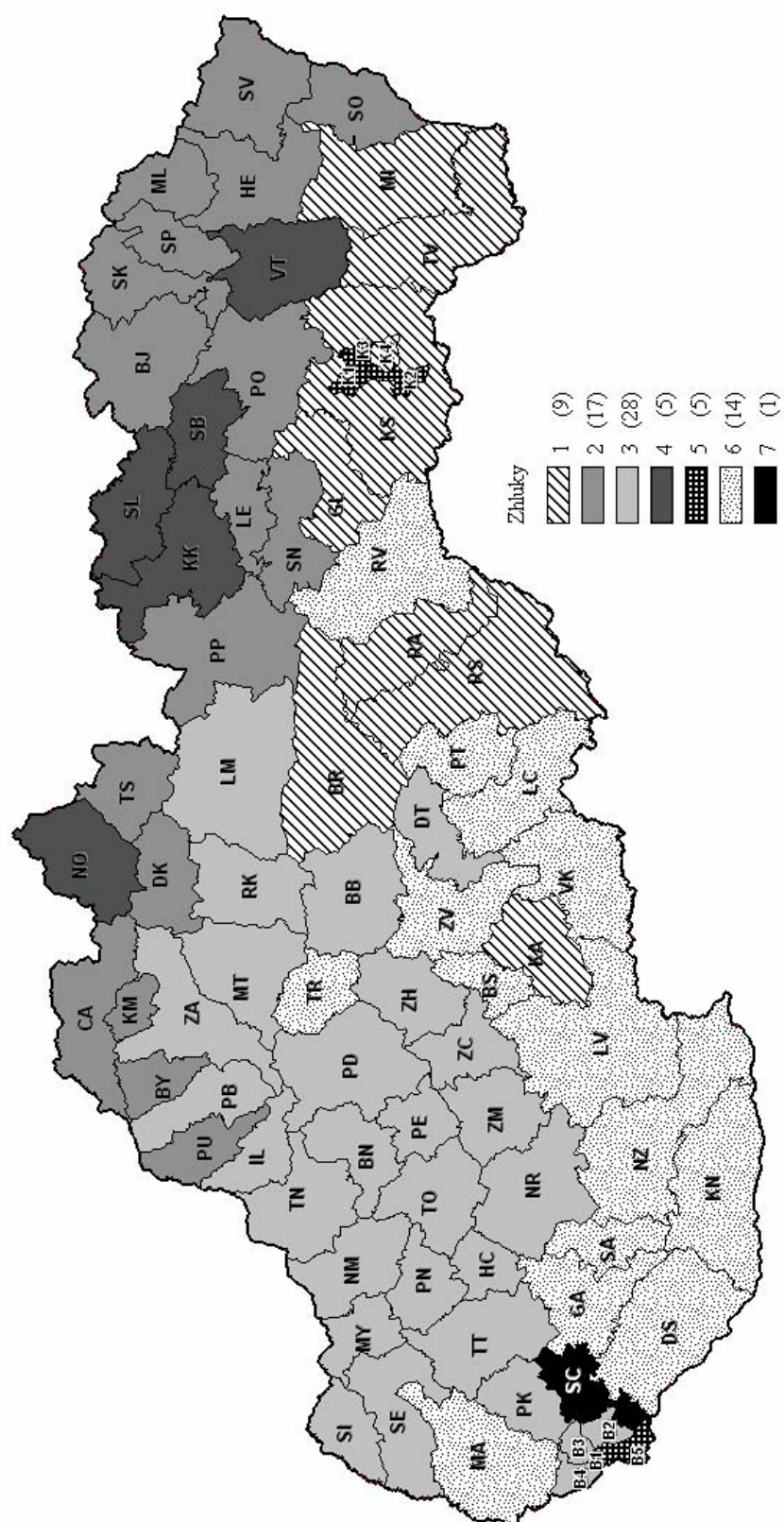
vyššia plodnosť, skorší vstup do reprodukcie a skoršie zakladanie rodín. Príklon k novému modelu správania sa však začína prejavovať v zhluku 2.

Graf 9.1 Poloha mediánu hodnôt ukazovateľov v 7 zhlukoch vzhľadom na kvartilové rozdelenie hodnôt ukazovateľov všetkých okresov SR



● Medián hodnôt ukazovateľov v zhlukoch
 ■ Rozpätie hodnôt medzi dolným a horným kvartilom

Mapa 9.1 Regionálna demografická typológia



Záver

Hlavným cieľom analýzy demografického vývoja v okresoch SR bolo zistiť, ako je územie SR diferencované z hľadiska demografického správania, či sa vytvorili súvislé regióny s podobným demografickým správaním alebo sú to len mozaikovitě rozmiestnené izolované okresy s rôznym správaním. Zhluková analýza odhalila 7 rozdielnych priestorových typov demografických štruktúr.

Avšak rámce, v ktorých sa jednotlivé charakteristiky v okresoch pohybujú, vyplývajú z podrobnej analýzy demografických procesov a štruktúr.

Analýza potvrdila pokračujúce presadzovanie sa nového modelu reprodukčného správania a jeho posúvanie sa smerom na severovýchod, čo sa prejavuje vo výsledkoch analýzy procesov prirodzeného pohybu. Presadzovanie nového modelu sa odráža aj v zmenách rozpätia maximálnych a minimálnych hodnôt jednotlivých ukazovateľov.

Jedným zo základných prejavov je pokles intenzity sobášnosti v nízkych vekových kategóriách. U mužov sa maximálna intenzita sobášnosti posúva do vekovej kategórie 25-29 ročných. U žien, aj napriek nárastu intenzity sobášnosti vo veku nad 25 rokov, sa najvyššia sobášnosť udržiava stále v kategórii 20-24 rokov. Výnimkou sú významné urbanizované centrá Bratislava a Košice, ktoré majú najvyššiu sobášnosť v kategórii 25-29 ročných žien. Ukazovatele sobášnosti na regionálnej úrovni poukazujú na relatívne konzervatívnejšie sobáše správanie u žien ako u mužov.

Rozvodovosť vykazuje na Slovensku dlhodobú rastúcu tendenciu. V priemere každé tretie manželstvo sa rozvádza najčastejšie medzi 10. až 14. rokom od sobáša. Najvyššia intenzita rozvodovosti je u 30-34 ročných mužov a 25-29 ročných žien. Nárast rozvodovosti je však evidentný aj vo vyšších vekových skupinách až do veku 50 rokov. Najčastejšou príčinou rozvodov je u oboch pohlaví rozdielnosť pováh, názorov a záujmov.

Slovenská republika sa v súčasnosti zaraďuje k štátom s veľmi nízkou plodnosťou (1,3 dieťaťa na jednu ženu počas jej reprodukčného obdobia v roku 2005). Hodnoty úhrnnej plodnosti sa posunuli od hodnôt z intervalu 0,94 (okres Bratislava III) až 2,3 (okres Námestovo) v období 1996-2000 do intervalu 0,98 (okres Myjava) až 1,96 (okres Námestovo) v období 2001-2005. Je zaujímavé, že kým v niektorých okresoch na západnom Slovensku sa hodnoty plodnosti začali mierne zvyšovať, v okresoch s najvyššou plodnosťou dochádza k jej poklesu. Zvyšuje sa aj priemerný vek žien pri pôrode. Kým v období 1996-2000 sa najvyššia plodnosť realizovala vo vekovej kategórii 25-29 ročných žien v 15 okresoch, v období 2001-2005 v kategórii 20-24 ročných žien zostalo už len 11 okresov a maximum plodnosti v okrese Bratislava I sa dokonca posunulo až do kategórie 30-34 ročných žien. Zvyšuje sa aj podiel detí narodených mimo manželstva, hodnoty sa presúvajú z intervalu 2,8 % - 33,5 % do intervalu 4,1 % (okres Námestovo) - 46,0 % (okres Rimavská Sobota).

Aj potratovosť v SR sa z dlhodobého pohľadu znižuje. Počet samovoľných potratov však klesá pomalším tempom ako počet interrupcií. Samovoľné potraty sa taktiež podstatne menšou mierou podieľajú na celkovom počte potratov (približne jedna štvrtina všetkých potratov). Interrupcie vykazujú pokles vo všetkých vekových kategóriách žien. Je to pravdepodobne spôsobené zodpovednejším správaním populácie, a tiež celkovo menším počtom realizovaných tehotenstiev.

Úmrtnosť v Slovenskej republike sa naďalej zlepšuje. Stredná dĺžka života pri narodení u mužov narástla z hodnoty 68,91 v období 1996-2000 na hodnotu 69,96 roka v období 2001-2005. U žien bol tento nárast miernejší, a to z hodnoty 77,53 na hodnotu 77,91 roka. Podobné zlepšenie môžeme pozorovať aj vo veku 60-64 rokov, t.j. vo veku, ktorý charakterizuje úmrtnosť staršej generácie. V tomto veku stredná dĺžka života u mužov v poslednom období dosiahla 16,32 roka a u žien 21,08 roka. Zlepšenie vykazuje aj dojčenská úmrtnosť, ktorá klesla z hodnoty 8,94 ‰ v období 1996-2000 na hodnotu 7,14 ‰ v období 2001-2005.

Pre migráciu je charakteristické, že v prvej polovici sledovaného obdobia sa prírastky zo zahraničnej migrácie znižovali, v druhej polovici sa v súvislosti so vstupom SR do EÚ tento trend zmenil. Pred rozšírením EÚ sa na počte prisťahovaných podieľali okrem občanov ČR najmä občania Ukrajiny, bývalej Juhoslávie a Rumunska, po rozšírení EÚ sa posilnila pozícia členských krajín EÚ. Značne sa však oslabila pozícia ČR, ale ČR zostáva stále najvýznamnejším migračným partnerom SR. Trvalé bydlisko v rámci SR menilo každoročne 77 – 90 tisíc osôb. Z analýzy vnútornej migrácie vyplýva, že migračne atraktívne sú v SR dve oblasti. Jedna z nich sa vyprofilovala v okolí Bratislavy, s hlavným mestom ako jej jadrom. Tvorili ju okresy Malacky, Pezinok, Senec, Dunajská Streda a Galanta, pričom samotné jadro – Bratislava ako celok, je migračne stratová. Podobne sa okolo mesta Košice – ako jadra, sformovalo imigračné zázemie, ktoré tvorí okres Košice - okolie. Pritom samotné mesto Košice ako celok je migračne stratové. Táto situácia je prejavom suburbanizačných procesov na území SR, keď sa obyvateľstvo sťahuje z mesta do svojho zázemia.

Za celé obdobie 10 rokov (1996-2005) počet obyvateľov SR vzrástol iba o 45 tisíc osôb, pričom prirodzený prírastok za toto obdobie tvoril 61 % celkového prírastku sledovaného obdobia a bol zhruba na úrovni jednoročného prirodzeného prírastku z konca 80. rokov.

Z vývoja uvedených charakteristík vyplýva, že populácia SR starne, znižuje sa podiel detí do 15 rokov a mierne rastie podiel starých ľudí. Je evidentné, že proces starnutia sa bude v budúcnosti naďalej prehľbovať.

Tzv. divergentné okresy, ktoré sme odhalili analýzou vybraných ukazovateľov, najpresvedčivejšie charakterizovali odchýlky od vývojových trendov u ukazovateľov úmrtnosti. Napríklad z hľadiska strednej dĺžky života bolo u mužov takých okresov až 35 a u žien iba 10 (divergencia od trendu maximálnych hodnôt). Medzi päť okresov, vykazujúcich najväčšie negatívne trendové odchýlky, patrili u mužov okresy Bytča, Lučenec, Námestovo, Revúca a Turčianske Teplice. Problémovými sú okresy Lučenec a Námestovo, ktoré síce patria medzi okresy s rastúcou strednou dĺžkou života pri narodení, ale tento nárast nie je dostatočne rýchly na to, aby sa v budúcnosti dostali medzi okresy s najvyššími hodnotami tohto ukazovateľa. U žien najväčšie trendové odchýlky mali okresy Banská Štiavnica, Bytča, Kežmarok, Námestovo a Revúca a všetky tieto okresy súčasne vykazovali klesajúce hodnoty strednej dĺžky života pri narodení.

Napriek veľmi podobnému priestorovému rozloženiu okresov podľa vývoja sobášnosti u mužov a u žien, boli u žien zistené iba tri okresy (Poltár, Rožňava a Sobrance), ktoré vykazovali významné divergentné odchýlky od trendu maximálnych hodnôt úhrnnej sobášnosti. U mužov bolo takých okresov 19, najmä v centrálnej a južnej časti SR. Nepomer medzi počtom okresov s významnou divergenciou u mužov a žien (19:3) poukazuje na relatívne stabilnejší vývoj sobášnosti žien ako mužov.

Vo vývoji plodnosti sa neodhalili štatisticky významné divergencie od trendu maximálnych hodnôt úhrnnej plodnosti.

Syntetizujúci pohľad na demografický vývoj, a teda aj na demografické správanie, poskytl výsledky zhlukovej analýzy. Zhluková analýza odhalila, že tretinu územia SR pokrývajú okresy s novým typom demografického správania. Toto sa prejavuje nízkou pôrodnosťou, vyšším priemerným vekom pri prvom pôrode, ale aj nízkou úmrtnosťou. Sobášnosť a potratovosť nadobúdajú v našich podmienkach priemerné hodnoty. Okresy tohto typu (zaradené do zhluku 3) pokrývajú západné a časť stredného Slovenska, s výnimkou okresov na severe a niektorých južných okresov. K tomuto typu sa najviac približuje zhluk č. 6 (ale má vyššiu úmrtnosť) a zhluk č. 5 (s vyššou potratovosťou a rozvodovosťou). Tieto tri zhluky pokrývajú celé západné a časť stredného Slovenska (s výnimkou severných okresov a okresov Krupina, Brezno, Rimavská Sobota a Revúca), a priradujú sa k nim aj tri okresy Košíc. K tomuto typu priradíme aj zhluk 7 (okres Senec) s priemernými hodnotami ukazovateľov.

Zostávajúcu časť územia SR, najmä sever a východ Slovenska, pokrývajú zhluky 1, 2 a 4 v ktorých reprodukčné správanie obyvateľstva nesie ešte v prevažnej miere črty starého modelu, pre ktorý je typická vysoká plodnosť, vyššia sobášnosť, nižší priemerný vek pri prvom pôrode a prvom sobáši a priemerná až vysoká úmrtnosť. Nové črty reprodukčného správania (najmä pokles plodnosti) sa však začínajú prejavovať v zhluku 2.

Vysoká úmrtnosť je vážnym problémom rozsiahlej oblasti pri južnej hranici SR, s výnimkou Bratislavy a troch okresov Košíc (zhluk 1 a zhluk 6). Okresy juhovýchodného Slovenska (zhluk 1) majú navyše vysokú potratovosť. Negatívnym javom okresov Bratislavy a Košíc v zhluku 5 je vysoká rozvodovosť a potratovosť. Práve do týchto okresov by mali smerovať cielené opatrenia populačnej politiky, ale aj osvety, na zmiernenie negatívneho vývoja v týchto demografických procesoch.

Literatúra

Active Ageing. A Policy Framework
Second United Nations World Assembly on Ageing
Madrid, WHO, 2002

Andorka, R. (1982)
Determinants of fertility in advanced societies
London, Methuen & Co. Ltd.

Bodnárová, B., Filadelfiová, J. (2001)
Demografický vývoj verzus rodinná a sociálna politika: príklad krajín strednej a východnej Európy
Mozaika rodiny, str. 7 - 20
Bratislava, Medzinárodné stredisko pre štúdium rodiny

Caselli, G., Vallin, J., Wunsch, G. (et al.) (2006)
Demography: Analysis and Synthesis: A Treatise in Population Studies
Amsterdam, Boston, Heidelberg, London, New York, San Diego, San Francisco, Singapore, Sydney, Tokyo, Academic Press

Haberlová, V. (2001)
Rodičovství a velikost rodiny
Sociální politika 9, Příloha

Chesnais, J. C. (1990)
Demographic transition patterns and their impact on the age structure
Population development and Review, Vol. 16, No. 2, pp. 327-336

Jurčová, D. (2005)
Slovník demografických pojmů
Bratislava, INFOSTAT

Jurčová, D. (ed.) (2003)
Populačný vývoj v regiónoch Slovenskej republiky 2001
Bratislava, INFOSTAT

Jurčová, D. (ed.) (2004)
Demografická charakteristika obvodov Slovenskej republiky 1996-2003
Bratislava, INFOSTAT

Kohler, H.-P. (2001)
Fertility and Social Interactions: An Economic Perspective
Oxford, Oxford University Press

Kohler, H.-P., Billari, F. C. and Ortega, J. A. (2000)
Towards a theory of lowest low fertility.
Max Planck Institute for Demographic Research, Rostock, Germany, Working Paper
(<http://www.demogr.mpg.de>)

Matematická štatistika a numerická matematika a ich aplikácie (1999)
Zborník z konferencie, Kočovce 14.6.-18.6.1999
Bratislava, STU.

Matulník, J. (1998)
Pokles pôrodnosti na Slovensku
Trnava, Fakulta humanistiky Trnavskej univerzity

- Matulník, J., Minichová, M., Vavrová, Z. (ed.) (2002)
Rodina v ohrození – výzva pre sociálne vedy
Trnava, Fakulta humanistiky Trnavskej univerzity
- Migrácia obyvateľstva (2005)
Bratislava, Štatistický úrad SR
- Mládek, J. a kol. (1998)
Demogeografia Slovenska
Bratislava, Univerzita Komenského
- Pavlík, Z., Kučera M. (ed.) (2002)
Populační vývoj České republiky 2001
Praha, Přírodovědecká fakulta UK
- Pavlík, Z., Kučera M. (ed.) (2002)
Populační vývoj České republiky 1990-2002
Praha, Přírodovědecká fakulta UK
- Pohyb obyvateľstva 1996-2004
Bratislava, Štatistický úrad SR
- Pohyb obyvateľstva 2005
Bratislava, Štatistický úrad SR
(v tlači)
- Recent Demographic Development in Europe 2005
Strasbourg, Council of Europe
- Ročenka ÚHCP P PZ 2005
Bratislava, Úrad hraničnej a cudzineckej polície P PZ
- Rodina ako predmet vedy
Zborník príspevkov z medzinárodného sympózia, 12.-13.máj 1994
Bratislava, Medzinárodné stredisko pre štúdium rodiny
- Salt, J., Clark, J., Schmidt, S. (2000)
Patterns and Trends in International Migration in Western Europe
Luxembourg, Eurostat., European Communities.
- SAS OnelineDoc 9.1.3.
SAS Institute Inc. 2004
(www.sas.com)
- Sčítanie ľudu, domov a bytov 1991
Bratislava, Slovenský štatistický úrad
- Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001
Bratislava, Štatistický úrad SR
- Skrátené úmrtnostné tabuľky za okresy a kraje Slovenskej republiky 2004
Bratislava, Štatistický úrad SR
- Sobotka, T. (2004)
Postponement of childbearing and low fertility in Europe
Disertačná práca.
University of Groningen.
- Stav a pohyb obyvateľstva v Slovenskej republike (1950-2005)
Bratislava, Štatistický úrad SR

Van de Kaa, D.J.(1987)
Europe's Second Demographic Transition
Population Bulletin, Vol. 42 (1), pp. 1-57

Vaňo, B. (ed.) (2005)
Populačný vývoj v SR 2004
Bratislava, INFOSTAT

Vaňo, B. (ed.) (2001)
Obyvateľstvo Slovenska 1945-2000
Bratislava, INFOSTAT

Vaňo, B. (ed.) (2002)
Prognóza vývoja obyvateľstva SR do roku 2050
Bratislava, INFOSTAT

Vývoj obyvateľstva v Slovenskej republike (1992-2005)
Bratislava, Štatistický úrad SR

Vydal: **Inštitút informatiky a štatistiky**
Dúbravská cesta 3, 845 24 Bratislava

V edícií: **Akty**

Pod číslom: **4**

Počet strán: **74**

Počet výtlačkov: **100**

Tlač: **DAMI ART**

21-2006-A/4
